

LITERATURA

19-245

PROBLEMI
FILM
PROBLEMI

Tomaž Šalamun

Emil Filipčič

Milan Jesih

Uroš Kalčič

Milan Kleč

Franci Zagoričnik

Milan Dekleva

Vitomil Zupan

Tine Hribar

Peter Jambrek

Dimitrij Rupel

Denis Poniž

Samo Simčič

Ivan Urbančič

Milovan Danojlić

PROBLEMI 5 - 1979

Tomaž Šalamun: Po sledeh divjadi
Emil Filipčič: Greln vaun (odlomek)
Milan Jesih: Volfram, večeri, lokomotive
Uroš Kalčič: V štafaži
Milan Kleč: Pesmi
Franci Zagoričnik: Proza
Milan Dekleva: Dvojčice brez krmarja
Vitomil Zupan: Levitan (odlomek)
Tine Hribar: Drama hrepenenja (odlomek)
Peter Jambrek: Moji (neuresničeni) sociološki ideali
Dimitrij Rupel: Umetnostna proizvodnja in njene politike
Denis Poniž: Kulturna politika, nje bridkosti, nje sladosti in tisti, ki v njej sodelujejo
Samo Simčič: Glosa o potrpljenju
Dimitrij Rupel: Zadeva zaupanje
Ivan Urbančič: Elementi za razvitje vprašanja naroda na Slovenskem
Denis Poniž: Milovan Danojlić, Muke z besedami
Milovan Danojlić: O besedah, ki poganjajo strah v kosti

Vizuelno poezijo so prispevali:

Jeremy Adler, Eugenio Miccini, Toth Arpad, Slavko Matković, Jean-Francois Bory, Alesandro Spatola, Paul Johnson, Guido Savio, Matjaž Hanžek, Friedrich Sauerkraut in Lamberto Pignotti

Izbor so naredili:

Franci Zagoričnik, Denis Poniž in Matjaž Hanžek

Naslovnica: Niko Grafenauer

Zadnjica: Denis Poniž

PROBLEMI 188, letnik XVII (5, 1979)

Pri sestavi te številke so sodelovali: Niko Grafenauer, Dimitrij Rupel, Jaša Zlobec. V. d. glavnega urednika: Matjaž Hanžek. V. d. odgovornega urednika: Slavoj Žižek.

Uredništvo: Ljubljana, Soteska 10. Tekoči račun: 50101-678-48982, z oznako: za Probleme. Letna naročnina 80 din, za tujino dvojno. Izdajatelj RK ZSMS. Tisk: ZGEP Pomurski tisk, TO tiskarna, Murska Sobota, Lendavska 1.

Revija denarno podpira Kulturna skupnost Slovenije; po sklepu Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo št. 421-1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.

Uredništvo začasno sprejema sodelavce na Starem trgu 21 (prostori ŠKUC-a) vsak torek in četrtek med 13. in 15. uro. Cena te številke 20 din.

tomaž šalamun – po sledih divjadi

Včeraj me je tam, kjer je
poniknila črta Barnetta Newmana
potopilo v vodo. Na gladino sem
priplaval kot črn, temno moder
svetleč cvet. Strašno je biti
roža. Svet je obstal. Nemo sem se
odprl, žametno, verjetno
dokončno. S Tomažem Brejcem sva se
pred tem pogovarjala o mistiki
finančne mase, o očesu, o trikotniku,
o bogu. O možnosti branj, o
šansi, o slovenski zgodovini in
usodi.

Ne dotikajte se me.

Tak kot sem, sem največji kapital.

Jaz sem voda, ki se v njej
usoda sveta dogaja za nas.

Omotičen sem. Ničesar ne razumem.

Vem.

Ponoči, ko sem ljubil, sem
poročal. Zdaj sem črn kubus podoben
marmorju ali granitu z drugega sveta,
ptič, ki stoji, z rumenimi nogami,
z ogromnim rumenim kljunom, ki se mi
črno perje blešči, zdaj visok
cerkven dostojanstvenik, to je:
vsi so hoteli navaliti name, na
cvet.

Čist temen cvet sem, ki
miruje na gladini.

Nedotakljiv in nedotaknjen.

Strašen.

prostor ki ne krili na rokah
ne krili na nobeni postavi

bizarne so reke
strašne so planjave

pot ki obriše mleko s čela

vsak ki zagleda naravo
rakavico razdre

to so reči ki jim plapolati ni
dovoljeno
mesto obkoljujejo
zid in zob
ponev je na terasi gradu
gumb uniforme drugega časa
se kotali v prah pod
palme obzorje je
modro in rjavo
zvonov v tej civilizaciji
ni zaslediti

teče konj
teče otok na konju ki ne vidi
hriba

puščavo gugamo
mreže ne gugamo

noge kolesarja
zakaj poganjate obroč

saja
zgóri na mojo dlan

primerjam kalifa in
brezo
kapo kalifa in
vejo breze
vsi smo tvoji
tolmači ki jih vrtinci
prašijo
cvet kjer so
čebele in cvet kjer čebel
ni

vse kar sem videl utegne človeštvo
razbrati

palec je zdaj na obroču
na obroču živi okno neveste

sij sen
umri ostrina

češnje so okrasile potno čelo
drvarja

vezir moj
ulegel se je na bronast
tlak

kocke postavljaj kot
alpe da bi mi skril
oči vonj svoj mečem kot ping
pong žogico pade v njegov
vrt kjer bleščava
slepi

otrok se dotika oboda
obod se dotika zlatih kock

pojdi
umiri slepca ki je polizal
travo

oko prodre skoz prvo in skoz drugo
šipo

osnuj prst božji
naredi radio

Piti sem ji dal svoj črni
bezeg.

Oblekla ga je,
se izvila in ga raztrosila v
rdečo pomlad.

Kako sva ji nosila vina in kruha, s tigrom!

Komaj sva zmagovala doline,
ki so na njih vstajale tovarne!

Na trebuhu sva ležala,
vsa pijana,

prepelica ob naju je bila varna.

Škrat, škrat! sem vpil,

danes jeva bedro,

Salamonovo oko!

Tiger je vrgel češnje na vlak,

kotalila se je po napeti strehi.

Misliš, da so bile tu kdaj

reke, sem vprašal?

šumi so gazele ki tečejo po
radirki
radirko dvignem v dan kot
školjko

post
nabira se v rokavu reke ki ji ne razberem
imena

tlimo z brati
umremo v sipi ki jo pogoltno
volk

počivam na
pesku kjer je pod mojimi
razprtimi rokami
mlin
žuželke se igrajo igro kje si
list ni
lista na soncu
moje telo je tu
slučajno
dvignite se žuželke najдите si
oazo
ne nožkajte se med mojimi
prsti ki so vsi
svetlobi
podarjeni

preberi basen
oporoka moja

●
bog šumi v kamnih in telesih
ne vidi vozla ki ga zavezuje trava

●
poštar nikoli ne prodre v mrak

Vedno sem žvečil
bilko,
v tistih deželah ni bilo
čik gumija.
Pobožal sem ga po glavi, ko je bil
nag in črn.
Reka se je izlivala
v morje ob naju.
Poglej,
žaba in prepelica,
potem bo vlaga,
sonce bo zašlo.
In res je bila vlaga,
luči so se prižgale v mestu,
ampak žabe so šele prav
začele regljati, ko sva
veslala s tokom domov.

telesu ne poljubljamo mesa ampak
barvo

●
gnoza siplje
pesek na zvon
moko na zvon

●
duše tkejo tkalski stroji

●
vsak ki natakne obraz ve zakaj

Vse vino dam za
oazo v stekleni krogli,
so peli zvonovi. Ob strupu
imperija ta nedolžnost
boli.

Jahali smo konje,
božali smo breze.
Tepli smo se,
mi Slovani.
vsakogar na cesti.
Kje si zdaj,
čuden oštir na vozu,
oštir z dlačicami,
polži prst!

nebo se orje z besedami
ne s plugom

●
kda j ima rojstni dan skleda leče

●
petek
enaintrideseti žamet

●
na tombolah so si mostiščarji gradili
bivališča
na tombolah in na zelenih piastrih

Obredi niso še
določeni,
trave ne še
pokošene.
Praznik rok: praznik
žareče človeške krvi. Na
tem granitnem tlaku,
bratje,
na teh žarečih
kamnih spimo. Čuva nas
Neptun, ki nam bo
razklenil
črni
čas.

vrat kače so prsi tihe borovnice

●

volumen nebes izmerimo z nitkami

●

tu je smrt taka kot gramoz
višje ni višja ker se gramoz ne premika
človek ga naklada z lopato

●

po sledeh divjadi

Jeremy Adler

Zažgal bom njive!
Pšenica je rumeno kladivo.
Vkopal bom črne kamne,
lopate pobarval modro in jo
obesil na drevo.

Ose bodo brenčale.

Veter se bo gugal.

Seno bo šlo v nos in
svit bo od eksplozije po
tovarnah.

Na isti avto se bom naslanjal,
ki je bil moj avto na
Rodosu.

emil filipčič – grein vaun (odlomke)

Sanjal sem, da sem bil v zeleni svileni sobi in zraven si bila tudi ti in vsi drugi. Pa tudi mi smo bili nekakšne lahke, žive slike iz svile. Jedri in gladke kože kot zmeraj in v težkem barhantu, s pernatimi klobuki, ampak — obenem že spomini. Tudi tvoje sanje so bile tu: tistih šest belopoltih moških, med katerimi sem bil tudi jaz, je stalo ob stenah in te gledalo z resnim spoštovanjem; na sredi je stal vodnjak, ne, to ni bil vodnjak, samo majhen bel kamen je bil, nekdo od nas ti ga je dal v roko in v njem so vrele nove slike. Bilo je jutro in nebo je preparal zdravi, blazni krik petelina. V metalnem sijaju žoltega perja je vstala rdeča in zelena zarja. Obenem pa smo vedeli, da v nas gorijo sveče na tihem pokopališču noči. Vsi smo stali v jami in migljajoča svetloba sveč je padala na naše bele obraze. Bilo je tudi veliko otrok in njihov zvonki smeh se je podiral kot domine. Bela, gola ženska je odgrnila zavese in v sobo je padel bogat valj goste, prašne sončne svetlobe. V prekrasnem neredu so na prašnih mizah in foteljih ležale stare knjige z zlatimi platnicami in orumenelimi listi. V knjižnih omarah so stale neke blede vijoličaste knjige, ki so morale nekoč dolgo stati v vodi. In vsi smo bili prisotni, čeprav v sobi ni bilo nikogar razen mačke, ki je spala v fotelju, ženske, ki je zdaj strmela skozi visoko okno v gozdove, in nekoga profesorja v Beludžistanu, Borivoja Simiča. In včasih je skozi sobo kot veter sinil zlobni duh in nenadoma sem planil na človeka, ga podrl podse in ga s strahotno hitrostjo udaril v glavo, v sunku vstal in ga potegnil za sabo in vrgel v steno, skočil k njemu in mu prižgal lase z vžigalnikom ... vendar smo vsi vedeli, da te slike ne morejo nikoli zmagati, in kakor da resno priklimavamo z glavami, smo strmeli v prepad, iz katerega so se z obupno spačenimi obrazi zaganjali ti zavrženi poskusi.

Vse je bilo tako, kot je spodaj, ampak prav ta edina razlika, da smo vedeli, da smo zgoraj, nad sabo, je delala vse drugačno. Bil sem to jaz, o tem ni bilo dvoma, natakal sem vino iz vrča v kozarec, ravno s tem pa sem že imel v sebi vse druge, in prižvižgali so kot reaktivna letala, do podrobnosti izdelani, s svojimi sanjami vred, zvezani z znanstvenimi vezmi kemijskih formul, s svojimi lopatkami za izdelavo gradov iz peska, kakor živi opisi časa. Vedeli smo, da ločitve ni in da si samo v prisposodbi mahamo z balkonov in s kovčki čakamo na železniških postajah; nihče ni nikoli nikamor odšel, pa tudi vrnil se nikoli ne bo, vseskozi korakamo bliže in bliže, na istem nevidnem kraju.

Zazvonili so zvonovi v cerkvah. Poklekneli smo k molitvi. Jaz sem stal v zadnji klopi. Nenadoma sem pred sabo povsem samoumevno zagledal vse vernike. Bili so vseh barv, vseh zastav, švedski kralj Gustav in njegova žena sta klečala prav pred mano, Buda je stal sredi skupine rudarjev iz Kaknja, objemal dva čez rame in ponosno, s široko odprtimi usti, kljubovalno pel: Jugoslavijo, borba te rodila! Na prižnici je stal Roosevelt, ali pa je bil to mogoče njegov brat, in strastno si je pritiskal sklenjene dlani na čelo, hipoma je razširil roke in se brez besed smejal; po prehodu med obema vrstama klopi (bila je to podeželska cerkva in imela je samo dve vrsti), je v nepopisnem šumu, ropotanju bobnov, v padajočih valovih vzklikanja, med poki šampanjca in v prepletu pisanih trakov in konfetov, prihajal sprevod zmagovalcev iz prve in druge svetovne vojne, in z otroško zadrego kot pri prvem obhajilu so ti možje z razbrzdanimi obrazi sprejemali hostije na jezik. Zagledal sem očeta, stal je sredi množice in odločno salutiral s tresočimi ustnicami je zadrževal jok in spoznal sem, da v tem prizoru vidi parado v počastitev oktorske revolucije na moskovskem stadionu; in nenadoma sem v tišini nezmotljivo zaslišal tisto brezzobo sikanje starih, uvelih babic; in videl sem tebe, kako z zaljubljenimi očmi gledaš v meni indijanskega poglavarja; in gole partizane, ki so jih pretepali z bikovkami, peli so revolucionarne pesmi s krvavo peno na ustih; želja do zadnjega, kamorkoli sem pogledal!

Da, celo ti, ki so se odločili za temo! Prav zdajle je eden pritekel pred prižnico in vrgel stekleničko črnila Rooseveltu v obraz. Stari gospod si je šel z dlanjo osuplo čez lice in videl sem, kako se mu je stisnilo srce. Tedaj pa so že skočili nadenj, zvelkli so ga s prižnice kot prašiča in eden si je že slačil hlače, da bi se mu posral za vrat; drugje so trije s sekiro sekali glave ljudem, zraven pa je sedel nekdo in igral na harmoniko; in od zidu do zidu je šlo ječanje na križ pribitih; vriskaje so se ljudje vseh stanov metali v klobec, si srali v usta, stare, gnijoče kurbe so se vrtele na lestencih in scale po vseh; še! Še! so z vseh strani naraščali klici, vrzimo se v drek, izničimo se, nobene vere več, pljuni mi v obraz, berimo sveto pismo in si prdimo v obraz! Streljajmo se! samo da pokažemo, kako preziramo življenje! In takoj se jih je na desetine začelo streljati v glavo, se metati s kora na tla, z rokami ob telesu, z vzklikom: drek! drek! drek! drek! začeli so si vsevprek rezati žile, potem se je nekdo spomnil prizora iz Buñuelovega filma

Andaluzijski pes in takoj so vsi začeli rezati oči in drug drugemu sesati tekočo sluz, več jih je sedelo pred oltarjem Matere božje in si ga metalo na roko, potem je padla nova ideja: pojdimo nategovat majhne, desetletne dečke, da bojo kričali od bolečine! Sploh razrušimo vse, tecite po cestah in mečite bombe v ljudi! Pritecite k frizerju, popolnoma vsakdanje, kot da ni nič, potem mu pa nenadoma izpulite britev iz rok in si prerežite vrat, in ko boste videli, da mu to jemlje voljo do življenja, si zarežite še v čelo, zraven pa vzklikajte: Živel socializem! Živelo bratstvo med narodi! Živela domovinska ljubezen! Za smisel, svobodo! Za kruh!

Ampak počasi, neizbežno ponehujejo bliski te histerične nevihte in ljudje izčrpani, v mokrih, slinastih oblekah nazadnje tiho obkležijo pred neko neizmernostjo, ki je v njih — prav zasmilijo se mi, ali so sploh česa krivi? — tule stojijo v klopeh, eden ob drugem, in vsak išče svojo rešitev in tudi najmanjši med njimi je zgled, ki vleče za sabo, prav zato, ker še vedno ima možnost, da najde tisto edino, absolutno resnico; vsi so tu. Podpolkovnik Rakonjić, ki me je v Zagrebu velel zvezati na posteljo in me je potem osebno mučil z elektriko, mračen in s stisnjenimi ustnicami, v svojem črnem ogrinjalu. Papež Janez Dobri, ki sem ga nekoč videl na fotografiji, in James Joyce, tega sploh nikoli nisem videl, tudi na fotografiji ne, ampak bral sem njegove knjige in ti divji prizori, ko je maloprej tu vse sralo po potnem prtu, me v marsičem spominjajo nanj, tudi to kozmogonično naštevanje, Marylin Monroe in vse te lepoticice, premečkane na gladkih straneh Playboya, Bob Dylan, Brigitte Bardot, Henry Miller in vsi, ki jih je on naštel, in spet kot pristavek na koncu popisa, dramatis personae: smetarji, meščani, delavci, konjarji, kralji, berači, finomehaniki in še enkrat stanovalci Ulice dveh ali treh cesarjev, Paul Newman, Eisenstein, pa še malo domišljijjskih sestavljenk, sfingin brat, kolo bicikla v podobi človeka, osebe iz drame Kögler, ki sva jo enkrat napisala s Sračem, župnik, Magda, Adolphus, Mark Kavšek, cap! In že so začeli igrati to dramo, še preden sem se lahko znašel, in zares, malodane zardel sem, ko sem zagledal, kako se postavljajo v dejanje te nezrele misli. Šlo nama je za to, da bi bilo vse čim bolj absurdno, no, in seveda je dogajanje potekalo na pokopališču, pokopavali so Köglerja, no, Klaus pa ni hotel moliti in župnik se je držal postrani, ker je bila ena kurba! (Magda) prisotna na pogrebu, takoj zatem pa so že začeli igrati šah na slepo in skakati v daljavo, jasno, zmagal je župnik, na koncu pa je iz krste skočil Kögler in z vzklikom »Rovarili ste za mojim hrbtom!«, postrelil nekaj ljudi. No, to je zdaj stalo pred mano, Roose-

velt je bil župnik, Magdo je igrala Marylin Monroe, eden od tistih rudarjev iz Kaknja je bil režiser in je kar med predstavo posegal v dogajanje in popravljal igralce in nam vsem žrl živce s svojim tanko-vestnim ponavljanjem prizorov, dokler niso bili »pročiščeni«, kot se je izražal. Na sebi sem zaslutil težo bremena, ki ga nosi veliki ustvarjalec. Ta otročja igra se je pred mojimi očmi spreminjala v zrel, odgovoren posel, iz pijanega brbljanja dveh sedemnajstletnikov je zdaj steklo prepričljivo dogajanje. Napake ni bilo, čimdlje je igra trajala tem bolj jasno je postajalo, da do napake nikakor ne more priti, vsaka beseda in gib sta stala na mestu, kot prikovana v območje človekovega sveta in pravzaprav so ravno najbolj diletantski prizori pretresali dvorano, da je začela škripati s stoli, sopsti, in tu pa tam je kdo bruhnil v nevzdržen, olajšujoč jok — in na vse je mrzlo legala zona, kajti kot pri vsaki veliki igri se tudi pri tej nikoli ni dalo zanesljivo vedeti, ali je dobra ali slaba. Da, včasih se je zdelo, da je vse prav, igralec je, na primer, smešil kako človeško pomanjkljivost, da so si vsi morali brisati od smeha solzne oči, tako posrečeno je to zadel, nenadoma, v nihaju trenutka, pa je njegov napor zaneslo čez rob in iz obraza mu je pogledala gnusna spaka, ali pa, in to je bilo še hujše, sredi najbolj samozavestnega nastopa so v njem vsi zagledali tisti preprosti, zabiti pogled človeka, ki ne razume niti ene same besede, ki jo izreče. In ravno tedaj je na oder čisto naravno prišla ljubezen. To je bila ljubezen! To so videli vsi. Bila je pomladna noč in luna in videlo se je daleč v temo, čez ograje vrtov so viseli težki, dišeči cvetovi, čakal jo je zraven spomenika žrtvam padlih v narodnoosvobodilni vojni, kadil in gledal čez polje, kjer je stala tovarna. In zdajci jo je zagledal, šla je mimo razsvetljenih oken vratarnice — in vsa dvorana je brez diha zamaknjeno strmela, ko je šla sem po ozki poti, steptani čez polje — stisnil jo je obse in duhal njene lase in vrat in jo poljubljaj, vsa je dišala po železovih opilkih in imela je belo polt šestnajstletnega dekleta. In zdaj, kot da hoče nekdo to nalašč pokvariti — zakaj je bilo to potrebno?! — zakaj je moral biti ta fant impotenten! — tu pa tam je kdo jezno zapihal skozi nos in spet se je zaslišalo škripanje stolov in ta ali oni je ostro pogledal stran, v steno, kot da noče biti več priča tem naivnim poskusom v zamračeni sobi, sramežljivemu preobračanju — ne, to je bilo pretirano — perfidno, kajti zraven se je moral še lagati, da jo je, to so bili mučni prizori igre v igri, ko je stal pred prijatelji, trkal z vrčki piva in se postrani smejal — zakaj to! Kako da je kar odnehal že po dveh, ali treh poskusih in se zadovoljil z nežnim, platoničnim strmenjem, s tihim dotikanjem prstov, ko pa je čas neusmiljeno tekell — zakaj ni

bilo v njem več moške, egoistične zahteve! — mogoče bi jo rešil — kakšna ideja, namigniti ji, naj s prijateljico naredi samomor — gre naj, zamaši izpušno cev s krompirjem, se usede v avto in ga pusti brneti — zgoraj sta pustili poslovljni pismi in — kaj? — mogoče sta se spogledali ...

Nenadoma je zviška padel težek, svilen zastor.

V dvorani je zavladovala siva izčrpana tišina. Nenadoma me je obšla slutnja in z napetostjo sem začel gledati te obraze, potem sem odmahnil z roko, kaj bi se pretvarjal pred sabo! Saj sem vendar prekleto dobro vedel, da je to res prav to: prav ista dvorana kot v začetku, sicer so zdaj odnesli velikanske mize in na njihovo mesto postavili stole, tudi tistih zlatih glav ni bilo več videti in pravzaprav nisem videl niti enega znanega obraza, enkrat se mi je sicer zazdelo, da tam v prvi vrsti sedi Geleve, v temni obleki in skoraj plešast, no, pa tudi ta vtis se je kaj kmalu zgubil v gostoti zastav, med gledališkimi kritiki, bančniki, predsedniki Akademij umetnosti in znanosti ... ampak saj prav za to je šlo, da sem vedel, da lahko v vsakem trenutku pokličem predse kogarkoli, samo če hočem!

»Končajmo že to!« sem rekel zdaj na glas in divje pogledal po dvorani, »potegnite že črto pod to!« »Ampak zakaj se jezim,« sem se zdaj vprašal, »in zakaj vas gledam, kot da vas mislim požreti, saj to ne bi spremenilo ničesar. Prosim,« sem rekel zdaj že kot kakšen predavatelj in se zakopal v šop spisov, ki sem jih imel na mizi in razmetane po vseh predalih, »prosim«, sem še enkrat ponovil, da bi si obdržal njihovo pozornost, ko nikakor nisem mogel najti tega spisa, no, pa tudi to ni bilo čisto res, dobro sem vedel da je v predalu, in zdaj sem ga potegnil ven in začel brati:

»Ko je Živanović pojedel zadnji grižljaj, je ostal sam. Izginilo je vse, morja, gozdovi, gore, ves svet, samo še Živanović je ostal. Ampak njegova lakota še ni bila potešena. Počutil se je kot da sploh še ničesar ni dal v usta. Vendar ni bil presenečen, z živalskim nagonom je čutil, da se nekaj skriva za vsem tem. Naglo se je ozrl v temo za svojim hrbtom. Tam nekje se je nahajal tisti zadnji od najbolj zadnjih, ki je Živanovića popolnoma presegal prav zaradi svoje neulovljivosti, a ga tudi potreboval, ker je moral gledati, srebrno oko. Živanović je zdaj spoznal, kaj pričakuje neznanec od njega. In zdaj se je Živanović zvil kot barska artistka in se zaslinal kot kača jajčarica in se z izbuljenimi očmi in s potnim čelom začel truditi, da bi se požrl. Bil je to tragikomičen prizor, ampak sporočilo, ki ga je potrebovala nevidna sila, je ostalo zapisano v njej s srebrnimi črkami, kakor vsa druga. Glasilo se je:

»Požri vse, naj izgine vse, ampak ti sam boš zmeraj ostal na pragu ideje Boga, tega ne boš mogel prestopiti, samega sebe ne moreš požreti.«

Proti vsem pričakovanjem sem se zdaj zamislil in sem molčal kake pol ure. Medtem je začelo deževati in kaplje so pomirjujoče škrapljale po strehi. Strmeli smo drug v drugega in tista gola ženska je spet šla k oknu in odgrnila zavese in spod stropa so se z njih usuli oblaki prahu. Nevihta je ponehala, med oblaki je na nekaterih mestih posijalo sonce. »Izreči moram sodbo,« sem rekel počasi, kot da šele urejam besede v sebi. »Kajti jaz sem ta, ki je začel to igro.« Tedaj sem s tistega kupa vzdignil šop listov. »Tole je ta knjiga, v kateri smo se znašli mi vsi. Iz nje ne moremo izstopiti. V njej si, ko jo bereš, in v dvorani si, ko se ozreš okrog sebe. Zato obstajajo razlike, edino zato. Razlika ti vedno kaže, da ni razlike. Ko si v knjigi, dvorane ni, ne obstaja, vse je v knjigi, vse je iz enega kosa. Knjiga pa nosi v sebi nevidno sporočilo. In takrat, ko se nenadoma znajdeš v dvorani, spoznaš, da je to prav taka vseobsežna enotnost, kot je bila prej v knjigi. Knjiga ti hoče povedati, da si ti glavni junak, kjerkoli že si. Samo od tebe pa je odvisno, kaj boš prebral v knjigi, v tem svetu okrog sebe, in kaj boš zapisal vanj, s peresom kakor z mečem, s plugom kakor s kopačkami. Zgodba, ki jo pišeš, se razlikuje od vseh drugih zgodb, od vsega sveta. Zgodba kaže tvojo globoko osamljenost, kaže ti, da ni razlike, da si po tej osamljenosti enak vsem svetovom na svetu. Tako zdaj stojim pred vami in prevajam iz jezika moje samote v jezik knjige, v človeški jezik. Mislim, da sem prišel v območje ljudi namenoma in v njem tudi nameravam zdržati, kajti vsaka izkušnja mi je dragocena. Za pomen nisem v skrbeh, vem, kako je z njim. Izmisлити si ga je treba. Služi ti, da zdržiš brezmejnost razumevanja.«

Z Ireno sva odpotovala k njeni stari mami, nekam na Dolenjsko, vedel sem samo to, da teče tam zraven reka, Krka, in zaradi kdove česa sem na to veliko dal. S stisnjenimi ustnicami sem strmel skoz okno, ne da bi prav zares videl hiše in zelene ploskve polj in gozdov, ki so drvele mimo, bil je deževen dan, avtomobili so se nenehno, v energičnem, pršečem šumu za kratek hip zlivali z brnenjem avtobusa. Irena je spala zraven mene, zvitá v nekakšen klobčič na sedežu, včasih sem jo pogledal, majhna usta je imela malo odprta, nežna koža se ji je svetila kot pravkar umita, takšen otroček. Začutil sem se skrbi očeta, moža, na meni je bila odgovornost, in nenadoma sem opazil, da sem napeto usmerjen v zunanje. Zasedoval sem sprevodnika, kako se nama počasi bliža, bil sem popoln-

noma miren, ampak v sebi sem se pripravljaj na spopad z njim, če bi začel kaj sitnariti zaradi prtljage, ki sem jo položil na sosednji sedež, in z velikim naporom volje sem zavrnil misel, da bi še enkrat pogledal v žep, ali nisem mogoče izgubil denarja — to sem storil že trikrat. Zdaj se je zraven nas ustavil policijski avto, šofer in miličnik sta se poznala in sta spregovorila nekaj besed, samo to je bilo. Ampak bilo je zadosti, da sem se spomnil, da imam v nahrbtniku za štirideset tisoč hašiševega olja. In že sem v sebi zagledal predstavo, kako pride policaj na avtobus, zazdim se mu sumljiv, skoči na nahrbtnik in že se valjava po tleh in si trgava obleko, on potegne pištolo, zgrabim ga za roko, da ustrelji v tla in zdaj ga zabodem v grlo in potem ... ustavim avtobus in z Ireno beživa čez mokra polja ... Potovanje je trajalo in trajalo, ustavljali smo, sprejemali nove potnike, nekateri so odhajali in si poravnavali plašče pred avtobusom, potem so se spet začela premikati polja, nehala je deževati in spet začelo, prišla sva se za roke in se gledala, ali pa sva se na hitro poljubila in potem spet začela gledati vsak po svoje. Risal sem v majhen notes, ki mi ga je podarila, bila je zamotana zelena risba, povsod so se pojavljali obrazi, drevesa, da, pravzaprav sem risal ilustracije za knjigo, vse sem že videl, na naslovni strani bi bila tista podoba bojujoče se gorile, ki sem jo narisal na steno v sobi, nad tem bi z mojo pisavo pisalo: Grein Vaun! in Emil Filipčič. Za hip sem že tipal hrapave platnice, morale bi biti narejene tako, kot so francoske izdaje, čisto preprosto, kot kakšna skripta, obenem pa izredno privlačno. Enkrat sem videl tako Ionescovo dramo. Naklada pa bi bila — obračal sem število sem ter tja — 2500 izvodov. Bele platnice, ne preveč grobe, ker belo tega ne prenese, obrobljene z rdečim robom, notri, v sredini, pa bi stal še en rob, zelen, tako da bi bilo vse skupaj kot kakšna učna knjiga, in v tem zelenem kvadratu bi bila čisto majhna, črna, bojujoča se gorila. Tedaj sem zagledal svojo športno copato, ki se je upirala v sedež pred sabo. Koža, nekoč kakor iz žameta je gladko, izrabljeno sijala, vezalke so bile umazane in natrgane in podplat iz bele gume zlizan. Spomnil sem se, kako sem včasih vrtel pas, to se mi je še zdaj kdaj pa kdaj dogodilo, le da sem imel v roki pletilko, ali pa svinčnik, in sem si z vso silo, usmerjeno v notranji pogled, zamišljal, da sem nogometni igralec. Videl sem se, kako tečem čez travo za žogo, ki se je lesketala v luči reflektorjev, z oamno natančnostjo sem jo v mislih čutil, kako se mi za kratek hip trdno prilega k nogi, in v tem sem že postal črna gmota gledalcev, ki je zahrumela iz teme, ta krik me je kot ptico ponesel naprej, to je bil finale kupa Žila Rimea! In v lahkih, nezadržnih skokih

sem obšel dva češkoslovaška igralca — vse je obstalo na nogah, zadržani dih sto tisoč ljudi mi je dal nov sunek in v dovršeni napetosti celega telesa, ki se je od črne kopačke, zarite s konico v mokro travo, medtem ko sem z drugo nogo kopal v zrak, in rdečih nogavic, v katerih so se risala polna meča, in nabityh stegen, na katerih so se vlažno svetile temne dlake, pa hlačk, ki so vihrale v hitrosti, pa vlažne majice, prsi, rok v teku in dolgih las, ki jih je veter nosil nazaj, zlivalo v eno samo linijo energičnega hotenja sem se pognal v smer z zanesljivimi očmi nagona in preigral še vratarja! In zdaj, v dveh treh zadnjih korakih sem se vsega pretil v udarec, ki je eksplozivno zatresel mrežo s same golove črte. Droben dež je pršel na travo. Bilo je 5 : 2, za Jugoslavijo, v finalu, devetnajst minut pred koncem tekme! Zagledal sem brata v njegovi kuhinji v Kranju, kako v čezmernem kriku veselja vstaja z invalidskega vozička, zagledal sem vsa ta stanovanjca, v katerih je zdaj med stenami odmeval ta udarec, tisto staro Šumatovačko ulico na Čuburi, Beograd, Ljubljana, celo stric Francelj, ki ga nogomet sploh ne zanima, je gledal to tekmo, baklja pri baklji je gorela na stadionu in na častni tribuni je stal Tito, z vsem svojim spremstvom ulit v to zmago. Počasi sem tekel proti sredi igrišča, nem in pretresen od resnobe, predan čutenju — vdiral sem se v razmočeno travnato zemljo, čutil sem, kako se mi mišice skladno daljšajo in nape-njajo v trde krogle, prepotena majica se je sočno lepila na moja prsa in globoko sem dihal.

To je bila ena izmed teh slik iz bele sobe, ki sem jih hotel povedati Ireni, pa nisem uspel. Bilo me je sram. Še nobenemu človeku jih nisem zares povedal. Vse to je bilo čudno — po eni strani je bil pas moja največja moč, iz njega sem črpal globoka spoznanja o svetu, tako da sem se včasih čutil, kadar je v sobo nenadoma pritekel oče in me začel dražiti: vrtipase! vrtipase! — — jaz pa sem se ozrl k njemu s tistim izčrpanim pogledom, ki je prihajal iz onstranstva in ga zagledal, kako stoji med vrati in se smeje, začutil sem se starega — — ampak po drugi strani je pas od mene jemal, vlekel me je proč od zunanjega, delal me je plašnega, strahopetnega, saj sem prav z njegovo pomočjo v hipu lahko nadomestil vsak poraz v tem svetu s sijajnimi zmagami v onstranstvu, samo leči mi je bilo treba na posteljo, prijeti pas in ga zavrteti med prsti, in že sem jahal na konju z vihrajočo grivo in za mano so bobneče topotala kopita konj, pod mojimi vojščaki, bil sem prvinsko prodoren, kot žareča zvezda, ki za sabo vleče rep. Pa to pravzaprav ni bilo največ — to, da sem bil kralj v srebrnem oklepu z mečem iz zlata, in sem jahal črnega konja — — središče je bilo drugje, pas, ki se je enakomerno vrtel, je bil samo vidna prisposoba tega ne-

vidnega ritma — to sem imel! — to bitje srca, iz katerega je vse nastajalo. In od tod sem odhajal v svet, spuščal sem se v ljudi, preživljal sem njihove usode, postajal medved, zemlja, drevo, pustil sem, da so propadala cela kraljestva, v istem sem bil eno in drugo, propad in zmaga, bil sem bleščeče letalo, prav toliko pa star štedilnik na smetišču in razmočeni asfalt, v katerem so ostajali odtisi čevljev, ladijska vrvi, v katero pljuskuje valovi ... mirno, zanesljivo sem premleval kaotično kopicenje tega sveta in ga spet razstavljal v prozorni, nevidni ritem.

Imel sem v lasti svoj izvorni smisel, pa nisem znal prav ravnati z njim. Da bi se uprl šoli in svetu zakonov, ki je z njo še bolj očitno padel name, sem se metal v fantazijo, brez uma, poželjivo in zgozeval, da je od mene ostajala samo še plašna, blede senca. In zaradi tega sem imel občutek krivde, nekaj je bilo narobe, zunanji svet ni več mogel trpeti škode, ki sem mu jo delal, stene so neizbežno začele pokati, svetloba je vse bolj pronicala vame in mi kazala, da razlike ni, tudi neznanstvo zunanje morje je bilo moje, saj sem vendar vse vzel od njega! Pas, konjsko hojo, prežvekujoči gobec z velikimi črnimi nozdrvmi in z zeleno, kot kaša gosto penasto slino, ki se mu je cedila iz koticov ustnic, trg pred kinom Slavija, kamor so se v večerni svetlobi zlivali trolejbusi, tramvaji, avtomobili, in se vrteli v krogu, ki mu ni bilo konca, ljudje so tekli med avtomobili, bile so strehe hiš v svetlobi neba in neonske črke kina Slavija, prodajalci bučnih semenk, ciganski otročki v krasnih umazanih in raztrganih oblačilih bogatih barv so beračili pred kinom, bose nožice so imeli že čisto sive od prahu, na pločniku se je gnetla počasi polzeča masa ljudi, povsod so ležali pohojeni čiki, zmečkane avtobusne vozovnice, na asfaltu je ležala plast finega prahu in vanj je šumeč vtiskala množica čevljev, opanke ljudi s kmetov, poceni sandali ljudi iz predmestij, malih uslužbencev, okorni, težki vojaški čevlji, damski čevlji z zašiljeno konico in z visoko, ozko peto, v vsaki hiši je bila v pritličju trgovina in za steklom izložbenega okna so se v slepeči luči bleščale majice, puloverji, srajce, nogavice, v obleke so bile opravljene lutke, ki so nepremično strmele skozi steklo, v naslednji trgovini so stale knjige različnih velikosti in barv, z naslovi, Robinson Crusoe, Eichmann, Družba Pere Kvržice, Feničanski brod — zame ni bilo časa, vse je bilo tu, kot zmeraj ali pa kot prvič so ostale strehe hiš v temnečem se večernem nebu, na nekem balkonu je bilo na vrvi obešeno perilo in se je gugalo, iz hiš so prihajali principi, sam sem se plazil v neki veži kot jaguar, hotel Moskva je bil vsa Rusija in človek, ki je slonel na oknu in gledal dol na cesto je bil lahko Lenin, trušč avtomobilov, tramvajev in

ljudi se je dvigal še čez strehe in lastovke so nemo letele čez nebo. Vse to sem znova in znova pozabljal in stiskal sem se vase, v močvirne pokrajine, v drveče konje in gradove, kot da odhajam v sanje, ko pa sem bil vendar v vsakem hipu v isti sredi, razpet v obe smeri čez resničnost.

Nazadnje sem obležal v klavrnem samozadovoljevanju. Prizori so se omamno ponavljali in nabrekli v presladke, lepljive sadeže. (Napredka ni bilo več. Svet je bil dovršen, vendar brez načrta, nobene želje po spoznanju ni bilo več v njem, igra je pozabila gledati nase kot na skrivnost. Nobene spremembe ni bilo, bal sem se tvegati, in lahkotno kot napumpan balonček se je dogajanje, sito sebe, vrtelo v lenih krogih. Prišel sem iz slačilnice in med zobmi kotalil žvečilni gumi in tu pa tam ugriznil vanj, s tisto leno, navznoter obrnjeno hojo, ki je šla iz bokov v noge, čez ramo sem si malomarno vrgel svilen suknjič, predvčerajšnjim me je nekaj prišlo, da sem kar poletel z letalom v Rim, si kupil ta suknjič in še nekaj drobnarij in se še zvečer vrnil v Beograd ... lase sem imel še vlažne, zdajle sem prišel iz klubskih prostorov na ploščad pred stadionom, okoli Harley Davidsona so spet stala dekleta, čakala so me tudi, ko sem prihajal s treningov, prav zaradi mladosti so si bila vsa brezosebno podobna, imela so napete riti, oprijete s tesnimi, zlizanimi kavbojkami, marsikatera je bila brez modrčka in s palci, potisnjenimi v zadnja žepa na kavbojkah, se je malomarno izprсила, da so se ji prsi s trdnimi bradavičkami polno risale v majico; ves Harley sem imel že opisan z njihovo šminko in z iglami so napraskale v lak srca, moje ime ... o tem je že izšla reportaža v Čiku in fotografija nad naslovom me je kazala, kako stojim zraven Harleya in kažem praske; ko sem šel čez ploščad, je k meni pritekel majhen star šiptar, poznal sem ga že, in začel v polomljeni srbščini brbljati: čiuša nona, Lodane, pa kaki si dvojico golova danas dao, bog te ubi brate, pa onaj Pantelić iz Radničkog ni da trepne nije mogo, joo ... to je predrlo napetost, ki je nastala takoj, ko sem se pojavil na vratih, in še nekaj navijačev, ki so stali tu v bližini, se je približalo in preprost človek v sandalih se je živčno prerinil k meni, se nerodno dotaknil mojega suknjiča in začel hlastno govoriti in v zadregi vzdigovati ramena, kot da hoče glavo potisniti vase, izvinite družo Lodane što ovako ... medjutim (začutil sem, da je bila to beseda, ki jo najrajši uporablja), stvarno bi vas molio za autogram, ubiče me moja dvojica mališana ako dodjem kući bez autograma, se je na koncu rešil v humor; e pa ako je tako, nećemo valjda da pravimo poso narodnoj miliciji, sem rekel pripravljeno in tako pomagal človeku iz zadrege, tu se je pokazal mehki, sočutni del moje narave, hkrati pa je bila to razvijajo-

ča se želja, da bi obvladal položaj in znal v vsakem trenutku ohraniti mir, kajti v resnici me je strašno zmedlo, če me je kdo gledal višjega od sebe; z mrmljanjem glasov za sabo sem prišel k motorju in seveda je najbolj predrzna od punc sedela na njem, zdaj je sicer malo zardela in se očitno začela obnašati čisto nagonsko, z obema rokama se je oprijela gumijastih ročajev krmila, stresla z lasmi in začela brneti z usti, to pa je le še poudarilo njeno trmasto željo; in naenkrat, kot se nenedoma oglasijo vse ptice v krošnjah, so začele druga čez drugo dajati opazke: očeš li da me provozaš dans malo na svom Harliju, Mare? Jao, što danas lepo izgledaš, Mare, mnogo si lepši od Al Pačina, zato ganjaš samo starije žene, Lodane, probaj mladje, pa češ da vidiš koje su bolje, hej, Mare, očeš li stvarno da pevaš na Beograđskom proleću? Teda j sem se s čevljem uprl v debelo gumo motorja in prijazno rekel tisti punc: ajde, mala, kupi se brže bolje jer mi se žuri na randi; te besede so jo oplazile čez hrbet, da ji je v sredi ustavilo dihanje, in krotko, kot da jih je po pravici dobila od očeta, je šla takoj dol; usedel sem se na Harleya in zahrumel z njim, da jih je preglasil, potem sem ga spet utišal, da je samo še globoko bobnel, in ji rekel čez ramo: pa šta, ti si 'tela da se vozaš? skoraj brez glasu je pritrdila z ustnicami in me nemočno pogledala, razkrito mlado dekle; pa dobro, šta onda čekaš? da se predomislim? zdaj se je takoj usedla, ampak kot da še zmeraj ne verjame prav, in popustil sem uzde Harleyu, da se je z vso težo prilepil na asfalt; ne vem več, ali sem jo potem peljal na Topčider in jo pofukal kar tam, ali pa sem jo zapeljal domov; predstave so tu začinjale naglo bledeti, nekakšna megla je šla čez nje in v to se nisem hotel poglobljati — stvar je bila taka, da bi tu naletel na mino, kajti vse izkušnje, ki sem jih dotlej imel, so se končale tako, da sem nazadnje, po nekaj časa trajajočem vlažnem drgnjenju, brezvoljno obležal na postelji in s praznimi očmi gledal kamorkoli, samo da ne bi videl te ženske, ki je sedela na drugem koncu postelje, kot da se tudi njej nabira kepa v grlu, in neka težka, vsako misel jemajoča črna senca je padala name in zdaj sva oba začela umikati oči pred najino goloto, ker je v naraščajoči tesnobi črna pijavka izsesala kri iz najinih teles, da sta ležali stari in ohlapni, brez krvi, koža je bila mrtvo bleda in dlakava, njej so se sramne ustnice povsile kot kakšen uvel cvet, kurc mi je otrplo ležal med stegni, kožica se je nabrala v gubice pod (malo) golo glavico in bil je modrikast, kot mrtev zarodek; obadva sva si čimprej želela stran — nenedoma sem se spomnil, v kakšnih nenavadnih simbolih je prihajal ta svet na površje; katerikrat se je zgodilo, da sva z Branetom obsedela v naslanjačih

pred pisalnim strojem, dolgi, beli prsti so mu negibno ležali na tipkah, sedel sem čisto ob njem, da sta se najina naslanjača tesno sprijemala, in z mrko nagubančenim čelom vrtel med prsti svinčnik; oba sva s težavo dihala skozi nos in zdaj se je ta, zdaj drugi, v sunku vrgel naprej, v molčeči zid, ki se je trdno in ravnodušno dvigal vse do stropa sobe, in z nemirno premikajočimi se očmi bral zadnje vrstice, ki sva jih napisala včeraj — in potem spet nemočno omahnil v naslanjač; včasih sva se morala umakniti, in kar z olajšanjem, kot da sva odložila s sebe breme, sva šla v gostilno čez most, k Češnovarju, in tu sva se vsedla za mizo, naročila pivo in preste in pustila domišljiji, da je v neobveznem pogovoru v nekaj besedah obnovila ves roman, med poživljujočim hrustanjem prest sva skicirala nadaljni načrt — Skorzeny postane v Turčiji polkovnik — Murn zblazni — Valenta upokojen, trguje s svizci — potem sva se počasi vračala domov, prezračena, in ostanek dopoldneva sva lenarila; Brane je bral časopis, športno stran, sam pa sem risal neko sliko, zdaj ji pravim slika, takrat pa je bila zamišljena kot smešnica, narisal sem jih več, čez vso stran, in jim dal skupen naslov: Tip — Top Humor; slika o kateri govorim, je prikazovala par v poltemni dvorani kina, za njima so se, do kamor je prodiral pogled, vrstili prazni sedeži, in ona ga je držala za roke, kot tiste pičke, ki ne morejo spustiti frajerja niti za minuto, in z glavo je prav kravje slonela na njegovih prsih in gledala v platno z velikimi, zabitimi očmi, ta pa je sedel negibno kot kip, glavo je imel nenormalno veliko, roke debele, mesarske in kosmate, stegna kot dva soda, in strmel je v platno s kovinsko brezizraznim obrazom mongoloida in seveda je bil ostrizen na krtačko; in zdaj je ona rekla: dragi zašto nas dvoje uvek gledamo isključivo trilere? ta pa je odvrnil, ne da bi odmaknil pogled s platna in z istim, negibnim obrazom: začepi, Erna.

Pokazal sem risbo Branetu in nezadržno se je začel smejati, res, na tej sliki je bilo nekaj tako pošastno norega, da si se moral smejati do solz.

Hej, pazi, na tem kraju sem, sledi mi budno in zvesto, če ne, propadeš.

Neizprosno, verige mečem v steklo, razbijam sestavo tega romana. Trdim, da me vsakdo razume, zato ker se razumem sam.

Zebe me. Tu ni nobenih imen.

Zgodba se mi spet razkriva v svoji preprosti goloti. Tudi pas, gibčni, prevrtljivi ritem, je samo prispevka, na katero se nanašam. Jaz edini. Zdaj sem na tem kraju. Zadnji. Zdaj sem v osnovnem položaju. In to ponavljam.

Čutim, da sekam zgodbo, še preden je končana. Kot zver trgam pripoved in jo začenjam drugje. Pa to ni zato, ker bi preziral ljudi. Ne, samo zau-pam jim.

Zdaj sem se spomnil Tomovih sanj. Sanjal je, da se je znašel pred vhodom v deželo Malej. Premišljeval je, ali naj vstopi, ali ne, nazadnje se je odločil in šel noter. In v hipu se je znašel sredi samih tračnic in zdaj je izza njegovega hrbtna pridrvela lokomotiva, bil je samo rumen blisk, in komaj je skočil na drugo tračnico in si rešil življenje, je že tam pridrvela lokomotiva — zza! — in komaj je skočil proč, to pa je teklo vse hitreje in hitreje in lokomotiv je bilo zmeraj več.

Taka je moja zgodba. Zgodbe drvijo v njej kot lokomotive in jaz skačem z ene na drugo in nimam časa, da bi se obotavljal, čeprav moram vsak skok tehtati s smrtjo.

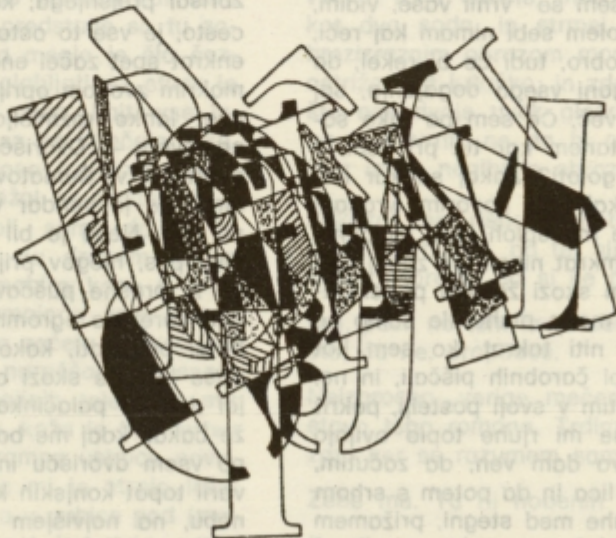
Kdo sem torej? Kaj, ali bom šel spet gledat v spise? Ali pa bom začel govoriti imena? Zdaj že bolje razumevam svojo skrito željo. Razkriti hočem samega sebe, pravim. To pa pomeni ravno to, da se hočem odkriti, sebe, najbolj pravega, nezmotljivega, edinega. Zato hočem govoriti resnico. Iščem zaupanje v svojo razsodjo. Hočem se popolnoma zanesti nase. Zato teče ta zgodba. Nečemu v njej pravim onstranstvo, nečemu zunanje, vendar vidim, da je vse to isti svet. Imam ga pred sabo. Vse, kar je v meni vidnega, je svet, ostalo, tisto, kar je golo, tisto sem jaz. Zdaj vem, ne odkrivam sebe, sebe poznam, tu sem, nič drugega, ampak svet odkrivam. Saj ravno zdaj, ko sem se vrnil vase, vidim, da pravzaprav o takem golem sebi nimam kaj reči, samo podlaga sem. Pa dobro, tudi če bi rekel, da sem glava, da sem možgani vsega dogajanja, saj s tem ne bi povedal kaj več. Če sem pa tako samozadosten, zakaj ne ostanem kar tu, pri sebi, v izviru, v tej brezbesedni goloti? Zakaj se kar naprej vračam v svet? In kako to govorim, vračam se v svet, kot da sem se mu sploh kdaj izmaknil. Kdaj — ne, niti enkrat samkrat nisem bil zunaj nje-ga, tudi takrat ne, ko sem skozi žensko padal navzgor v temo in so pred mano plahutale samo še prozorne svilene zavese, niti takrat, ko sem kot breztelesen plesal v glasbi čarobnih piščali, in ne, ko sem si zamišljal, da letim v svoji postelji, pokrit s težkimi blazinami, in se mi rjuhe toplo ovijajo okoli nog, v veselju, glavo dam ven, da začutim, kako mi v mrazu zažarijo lica in da potem s srhom ugodja stisnem mehke rjuhe med stegni, prižamem se obse in obrnem posteljo, da leti postrani nad zemeljsko kroglo — obračam jo po volji, kakor hočem — tako da zdaj ležim na boku, zvit v klobčič, in gledam dol na Zemljo, svetlika se kot kepa še vlažne rude... in zdaj potegnem neki vzvod in v

hipu začnem naglo padati, s tisto strahotno, brnečo hitrostjo, ki me počasi kar raznaša, tako da se mi zazdi, da sem se razletel na vse koščke, kot kašen stroj, še preden se zares zadrem v morje in eksplodiram v njem — ampak še v hipu, ko je morje zagrnilo globok rov, ki sem ga zadržal vanj, sem bil spet v cel in sem počasi padal na postelji skozi vodo, bila je tišina in tema in enkrat sem obdrsnil veliko telo, vtisnjeno v zvalovali vodi, ko se je naglo zganilo: padel sem in sem se tudi navznoter počutil, kot da sem sredi neznankega morja — zdaj sem v daljavi zagledal, da se je nekaj zasvetilo, pomislil sem, da je to verjetno kašna globoko vodna riba in kot v zvezi s tem sem se spomnil tistega našega dvorišča v Šumatovački ulici, ob zidu sta stali dve visoki drevesi in njuni vretenasti krošnji sta bili polni majhnih zelenih listov; kadar je zapihal veter, so se vsi listi hkrati premikali in gledati je bilo skoraj preveč za oči; potem sem se spomnil časov, ko sem bil trgovski vajenec in sem s triciklom razvažal fasungo na dom, malo je visel na eno stran in cvilil je, imel sem ga spravljenega na dvorišču za trgovino in pokritega s plahto iz polivinila, in ko sem ga naložil z gajbicami, sem zapeljal z dvorišča na cesto, in zdaj sem se znašel v tem toku, ob meni so drveli avtomobili, za sabo sem zaslišal masivni, gugajoči se glas avtobusa in podvizati sem se moral, da se mu čimprej umaknem s poti, čez vso cesto so se kot s kakšnim sem in tja švigajočim avtomatičnim valjarjem vtiskale gume in oblaki pršečih kapljic so se vrtnčili nad tlemi; že čez hip je nov odtis zbrisal prejšnjega; ko pa sem zapeljal na Vojkovo cesto, je vse to ostalo za mano, tricikel je kar nenkrat spet začel enakomerno cviliti, gume so se z mokrim zvokom oprijemale tal in to je čas, ko sem spet lahko razmišljal, kako bi napisal novelo z naslovom — Dvorišče. Hotel sem govoriti o našem dvorišču v Šumatovački ulici, tam, v teh prvih igrah se je vendar vse začelo, vlekla sva paličke po tleh, Neša je bil medved, jaz pa sem bil Miki, divji pes, njegov prijatelj, in potovala sva čez hribe in prašne puščave, poiskala sva si prenočišče pod korenino ogromnega drevesa... in potem sem hotel prikazati, kako se je spuščal večer in je iz naše kuhinje skozi odprta vrata čez balkon prihajal duh po palačinkah, ki so se pekle, komaj sem že čakal, kdaj me bo mama poklicala, in tekal sem po vsem dvorišču in tleskal z jezikom, da bi ustvaril topot konjskih kopit. Mesec je začel svetiti na nebu, na najvišjem balkonu hiše je slonel Mičin ded in kadil in gledal proti hiši generala Kostje, zrak je bil topel in je dišal, za našim zidom je stal vrt in tam so rasle neke vijoličaste rože, in takrat je zrak nenadoma prepiral divji krik mačke, na enem koncu so čez zid molele strehe sosednjih

drvarnic, v pritličju je stanovala Verica in v razsvetljenem oknu je bilo videti njeno mamo, kako šiva, v ustih je stiskala buciko... in potem je to odšlo in nikoli več se ni vrnilo. Divji pes se je preselil v drugo stanovanje, na drugi konec mesta. Tudi tam je bilo dosti dečkov in takoj za hišo se je nahajal trg, konjska kopita so zveneče odskakovala na cesti, ki je bila iz samih granitnih kock — ne, šlo je še naprej, neizbežno sva se z očetom nenedoma morala znajti na postelji, stala sva zraven zelenega stebra, sredi katastrofalne hitrosti, pred katero se ni dalo izmikati oči, v težkem vonju olja in saj, povsod okoli so hitro hodili ljudje in bilo je vročično, kako te je vsak opozoril nase s kakšno malenkostjo, s tem, kako je s težavo, kot da je pohabljen, nosil v eni roki težak kovček, medtem ko je v drugi držal otroka, ali pa je bila to ženska z bradavico na licu, in tedaj je šel čez to gosti zadah scaline, nad nami pa je bobnel glas iz zvočnika in železne tračnice so se svetile v umetni svetlobi in na plastičnem ščitniku očetove oficirske kape je poplesaval odsev vseh mogočih svetlob, pred nama je stala težka, sajasta lokomotiva, z železnim valjastim trupom in z velikimi rdečimi kolesi, potne srage so se ji cedile čez trebuš, čakala je in zveneče dihala; v temi so škrtale postave železničarjev na gramozu, nebo je bilo prepreženo z žicami in barvastimi lučmi, glasovi so si klicali, si dajali znamenja z rdečimi svetilkami in si odgovarjali; nad

tem se je dvigalo mesto, grozd hiš v temi, ponekod je bil kakšen svetlobni napis, zelene črke, v razsvetljenih oknih so se videle luči in strop, za zaveso je stopala senca ženske, človek je sedel na balkonu in gledal sem dol, in če sem malo prisluhnil, sem zaslišal, kako hrumi reka avtomobilov skrita nekje v tej grmadi; premog se je svetlikal, para se je z debelim glasom neprenehno zadevala v dimnik; iz gneče je prišel vojak in prinesel očetu cigarete; oče je odvil celofan in ga vrgel v koš, potem je odprl škatlico in ponudil vojaku; ta se je neumno nasmehnil, in vzel eno; prižgala sta; s tem je bilo vse odločeno; malo dvorišče je bilo zmeraj izgubljeno; ko je potem vlak zabobnel na železnem mostu na Savi, sem slonel pri odprtem oknu in gledal mesto, ki se je oddaljevalo; tedaj je počil zid v dvorani kina Božidar Adžija in s stropa se je usul droben pesek, ampak to seveda ni moglo zmotiti veselega vrišča otrok v pionirskih rutah, za katere se je zdaj, po sprejemu v Zvezo, na platnu vrtela risanka o Perji Detliču, s tisto, vse sproti pozablajočo hitrostjo; rdeča pločevina trolejbusov je srhljivo zacvilila, ko je vlak zapeljal čeznjo; zdaj se je zrušil stadion JNA in cvilež temnih vojvodinskih prašičev se je razbežal po vseh ulicah; pada Avala, zbogom, zbogom — Šoškiči! Bobek! Šekularac! Kje stel Kam ste odšli!

Samo fragmenti, samo še vlaki iz vseh smeri drvi-
jo čezme.

Jeremy Adler

milan jesih – volfram, večeri, lokomotive

29. **Volfram** — je jinoje zvečuje se abilo' od uoci opisej in opati a lokomotive spustati, esu
it, it, it-k viru ur, da se duri v duri odprejo: hiša kočā, noša peča — sna dno: v oknih ognji vrelih polj,
tu zrelih olj mir, interier predan, vonj po porodu in vse nedotaknjeno, miza, stoli, slikl, bista, in isto...
Tiho, oh! konzul v mrzli Afriki, papige češčine učim, v paprki spim, kadar bi pisal domov, je dom dim,
in ne vem, to bogastvo — ti dnevi, volje, gnevi, strahi, radosti bodre, a žiher to jemijem, a je zame?

Slepa sila sle zame, ostra žvala, omika in luč, čas čaja in čas čara — zame! stremljenje! prosta rasti
Citiram: »Večer se s krotko tišino igra, na zemljo je padla dobrotna temā in planinam obraze zakrila...«
Besede v lahmem sfumatu, pomeni potopljeni kot v kakšno drugo; tuje življenje, ki ga jaz ne bi znal živet;
telo si slači biaga alge spominjanja — tesen korzet — in s težkim, motnim sijem mineva.

30. **Večeri** — **Volfram** — je jinoje zvečuje se abilo' od uoci opisej in opati a lokomotive spustati, esu
Dvakrat sem zaspal in dvakrat sem se zbudil in obakrat je bil isti čas, težek in nepojmljiv; zaprt
pred človeškimi dnevi, zastrt umu, volji ne zaznaven, a vidu notrine v breždanji slutnji delišes vabeč;
tako sem pred seboj tuje bitje, ki bi rado spred sebe šlo in si zakrilo obraz udbaša, izraz čiraša z močijo;
zgubljene vere, ugasle in že malo pozabljene strasti — tako bom, doklér ne umrem, živel med ljudmi.

31. **Lokomotive** — je jinoje zvečuje se abilo' od uoci opisej in opati a lokomotive spustati, esu
Tišina je oblekla dom v sladkost okus po pozabljenju; znenada od signala nestrepen pisk lokomotive.
Dan usiha, reči v polmraku začenjajo noret: škarje plesejo, vaza se zogne, ko škarje zletijo, umakne se spet.
V nebo je stopila Venera žalostnih ljubezni prispodobnica, in vlak, ki mu kaže pot, že leze naprej.
V pritičju se s klavirja oglasi lahkoten skerco, v zraku je nekaj, ni vonj, kar rahlo, decentno vznemirja.

32. **Podirna** — je jinoje zvečuje se abilo' od uoci opisej in opati a lokomotive spustati, esu
Strah me je ob ljubezni ljudi živet — zleht voda, kruh hud — in v glavo sijat od razcvetenega zaupanja;
strah me je z njimi trgovat: zasluge veličina, slava žrtve, tako se šteje njihov temni denar.
Raje sem sam in strog; neizrekijiv stojim sred sebe, velik, da mi na temenu še poleti sneg ne skopni,
neizrekijiv z razbolelim, zateklim jezikom srepim v rodovitno resnico, zadnjo človeško pravico: umri.

33. **Podirna** — je jinoje zvečuje se abilo' od uoci opisej in opati a lokomotive spustati, esu
Danes sem spustil narodne rolete, zgrmele so, ko da se kaj pomembnega podira.
Ugasnil sem radio in prižgal indijsko kadilo, ki diši še s pridahom študentovskih let.
Ne govōriva, brez bele glave črni tekač in jaz, polna vsak svojega bistrega mira.
Vem, če dvignem rolete in prinesem ves hrup, bova videla: zunaj zbledel in zginitl je svet.

Cista plava zima po nebu riše prozorne cvetove: med njimi prepoznavam ljube obraze in jih pozdravljam; do potešenosti, kot v privilegiju, hodim po zledenem barju in se veselim svojih zemeljskih dni: za doto, ki je nima milijonarka, sem z izvoljeno devico dobil zvésto srce in delavne roke — v prsih imperij, blagega miru, v ramah gotovost silna sredobežna, za čelom bistra in tehtna moška modrost;

moj hod je tako lahak, da ga snežec komaj rahlo čuti in misli, to se prekopicuje neugnani veter severnjak; moj pogled smeji, da si v Ljubljani samodržci panično ruvajo peacemakerje — šušti, kot bi kolesom spuščal gume! O omama, sem in se slavim! O svetli čas, o čarna moč, ki mi ne nehaš v nozdrvih plat, o srečna katastrofa — kot ko goličji prebijejo lupino in nastežaj odprejo kljune, tako jaz hočem življenja.

O ti prostost! Odpiram se v noč, silkanica otroka, ki je zaspal in jo zdaj sanja, najlepšo, takšno, kot je. Prav, da se kdaj od kod zaslíši pobegel zvok, kdaj slep korak, kdaj jek minut, kdaj lajež tuj in kdaj bel pisk lokomotive in potlej odzvenevanje v nebu zvezd in v vrtu mrktem pajčjih nog; debel hip, ko se razstrejo vsi čuti in se v čistem in burnem pozabljenju poženejo naokrog.

Predmestne hiše so ugasile bogatijo luči, le pri starših, ki o skrbeh govorijo, pokod še brli. Karte v kakšnem predalu udarijo resno partijo, dijakova pesem, tkanje dneva, se para od hipertoniije patosa. Kako je suh tek časa neukrotljivi, kako do dna in konca sem sprjaznjen z njim. Roke, glavo, srce, voljo si odpenjam, mečem balast, kvišku drsim.

Mlačen, truden, sebi tuj in čuden sem dobedel do zore; neusmiljena milost in strahopeten pogum — brskat vase! A pređen sem skrilem za suhe veke in si padem visoko v dno, se hočem še pri oknu držat za zastore in prisluhnit v brsteči vrt — to bo cvétel, o žgolenje — in nič ne mislit, da bo treba kdaj umrt. Nedelja je, ljudje zvečine še spijo, od noči objeti in odeti v razkošen slamnati sen,

jaz pa sem veninven, ko da vsa pota vodijo vame, da veninven vsa bremena sedajo meni na rame, čedalje bolj se mrzim in bojim svoje slepe, neljubeznive bližine in navzočnosti krhke — zakaj že ne mine? Zdaj si bom velej zapreč počitka šimelne bele: tiho do poláneva bom spal, in ne bodo se rjuhe ogrele. Jutrnja ura miruje, ponosna era luči; nič se na svetu ne zgane, v prsih se nič ne strese.

Večer je speča volkulja, tiho diha in enakomerno, enakomerno in tiho diha vse speče v zgodnjo uro večerno: po nebu se vžigajo zvezde, ratar čas mednje vrezuje nepojmljivo vijugaste brazde.

Zastrl sem okno, pozaprli slovarje — »Falstaff: What, art thou mad? is not the truth the truth?« — in sam nase obsojen obsedel in dvignil svoje donebesne plote: s členki včas po mizi potrkam,

srkam vroče mleko in grizem piškote, od gozda čutim skrivnostne glasove — se mar pripravlja zarota dreves?

A propos, čuden dovtip: drevesa so samó-stojna bitja; rad jih mam, a ta naklonjenost je kruta: v sobi sam les, vmes, naj zamižim, nekaj mehkih, kot od boleznih, kovin pa steklo pa... Zakaj sploh to govorim? —

Ni več začudenja vame. Drugače rečeno: zgubil sem svét. M, polna termovka mleka. Odlični piškoti, sam med.

Zunaj je bistra noč polnega mesca, z ugasnjenimi lučmi sem pripeljal domov, blag s seboj in ves prežet s širokim razumetjem; mož brez stropa sem pred blokom še dolgo sedél v tihem avtu: nikoli vedeno, nikoli verjeto, nikoli sluteno se je čvrstó zgrnilo k meni in sijalo od jasne navzočnosti, planet se je razletel in se počasi, nazorno nanovo sestavil — prepaden sem se zapodil gor, oj, stanovat:

ob buteljki odpiráč, ob sveči vžigalice, ob budilki kladivo junaško in po morju dišeči beli prt, o snažnost, in v vazi velike jarke rože, bitjeca, in v postelji speče žensko telo in še pol življenja pred menoj — jaz bom polje ljubil, jaz žel praprót, jaz sina učil premoče, poguma in človeške častnosti; prav je zato, da sem močen in krhek v čarobni, slavnostni uri... o... v noči bistri polnega mesca...

Sončni hleb nad Rožnikom, nad strici in tetami rdi, s pogledom se podpisujem čez ognjene obleke — tako se večeri: po trčzu gresta dva miličnika, pokončna kot žveplenki, tričetrt odbije tri udarce take. Resen in zbran in ves od knjig stojim pri oknu obrít od obrnjenosti, gladek; gladek od reda ne neham ven strmet — krotek poginja dan, kot živega ga kijujea črn vran.

Daljnega vetra odmev v zavesti zgane postan chat noir, na mizi se odzove lahkomišelnó ženino pismo. Jutro je daleč, kot planina, do njega in do njih strune napete potrepetavajo, mleko se peni v golidah. in jaz sem daleč, sebe in vsega sem utrujen in bolan, kar slab sem v nogáh in negotov... Otroci so se zatekli v mire tihih domov... Na planem pes čas čuva človeški strah.

eugenio miccini / 1972 / • sic erat in fatis? •

32
 C'è una es-
 sibilità di
 una forma
 di vita più
 alta? Questo
 è un quesito
 che si pone
 sempre più
 pressante
 davanti a noi.
 La scienza
 moderna ha
 fatto grandi
 passi in
 questa
 direzione,
 ma non
 ha ancora
 risposto
 in modo
 definitivo.
 La filosofia,
 invece, si
 è occupata
 di questo
 problema
 da tempi
 immemori.
 Oggi, con
 le nuove
 scoperte
 della
 scienza,
 il problema
 si è reso
 ancora
 più
 urgente.
 Cerchiamo
 di riflettere
 su questo
 tema
 con un
 occhio
 nuovo.
 36

34
 Una delle
 cose più
 interessanti
 della
 ricerca
 moderna
 è la
 scoperta
 dell'
 universo
 esteso.
 I
 dati
 raccolti
 negli
 ultimi
 anni
 dimostrano
 che
 la
 nostra
 galassia,
 la
 Via
 Lattea,
 è
 solo
 una
 delle
 tante
 galassie
 che
 popolano
 l'universo.
 La
 scoperta
 di
 nuovi
 mondi
 e
 di
 nuove
 civiltà
 ci
 apre
 nuove
 prospettive
 di
 ricerca.
 38

36
 La
 scienza
 moderna
 ha
 fatto
 grandi
 passi
 in
 questa
 direzione,
 ma
 non
 ha
 ancora
 risposto
 in
 modo
 definitivo.
 La
 filosofia,
 invece,
 si
 è
 occupata
 di
 questo
 problema
 da
 tempi
 immemori.
 Oggi,
 con
 le
 nuove
 scoperte
 della
 scienza,
 il
 problema
 si
 è
 reso
 ancora
 più
 urgente.
 Cerchiamo
 di
 riflettere
 su
 questo
 tema
 con
 un
 occhio
 nuovo.
 38

uroš kalčič – v štafaži

Vstopim skoraj istočasno s temnejšim gospodom, ki vstopi skoraj istočasno s temnejšim gospodom, da se malone zagatita v podboj. Nemajhno prese-nečenje. Sprejemnica je prazna, po stenah so razo-bešena oblačila, nekoliko zatohlo, deževno. V vsem tem čutim določen porog. Kaj zdaj. Mimogrede se zalotim, da sem se bil podzavestno nadejal kakš-nega portirja, vsaj klubskega uslužbenca, torej sem toliko zamudil? Sedem na stol ob mizici, na kateri ležijo revije. Roka mi puhlo seže po eni izmed. Re-vija na pol odprta, počiva na kolenu, kaže žensko, ki hlini dremež na obali morja. Čemu zdaj sedim v tuji sobi s tujo žensko in čakam kaj? Šele zdaj se mi posveti, kako brezglavo funkcioniram. Sle-herni trenutek, ki ga presedim tu pod plašči, me utegne drago stati.

Nekakšna zdrizasta voljnost, zgolncana ustrežli-vo-st je v vseh teh predmetih, ki me v tolikšnem številu obdajajo. Rumeni gosposki škorenjci z vi-soko peto, ozko zašpičeni, s štibali iz mehkega govejega usnja, da se kakor uveli povešajo proti tlom kot rjavo ščene s pobešenimi uhliji pri beton-skem stebričku malomeščanske vrtno ograje na Mirju 22. Ravno tako plašči, trenčkoti, hlače. Vonj po stiski. Garderobe gospodov se tiščijo vsaksebi, na lepem sredi tujega prostora, brez toplega ščeti-nastega gospoda v notranjščini hlačnic, sredi tujih garderob; ne kot doma, ko utegnejo hlače in srajca ležati daleč narazen v razkomanosti.

Temnejši gospod, ta pa ne tako. On sihdob, ko jaz ne delam ničesar, temveč brezdelno posedam in boljšim predse, marljivo slači pepita površnik in sezuva ošpricane gamaše in že ne bodi len shodi in že se pomenljivo-pretéče približuje slokim vratom, četudi ga nihče ni klical, naj. Zdajci vidim, v kakšni ponižnosti so me vzgajali vzgojitelji. Prav-zaprav nikjer ne piše, kako prepovedano je vsto-pati brez poziva — navsezadnje sem povabljen — skozi vrata v prostor, v katerega se je smelo po-ševno naprej zagnal gospod. Mislim, kako je zdaj po vseh izračunih že v dvorani. Prvih nekaj trenutkov slej ko prej utegne biti nekoliko težavnih. Oči vseh so uprte v prišleca, recimo, da za hip umolkne celo godba, zamre pogovor, tolkljanje tak-tirke, škripanje parketa, blede obrazi se hladno — a brez sence obtoževanja — kar stori pekel še hujši — zasučejo vate, čakajo nemara, da se spo-takneš ob rob preproge ali mogoče blekneš kaj. Čez minuto, najkasneje čez dve, je vsega konec, sprejemni obred v kraju. Mašinerija se počasi zga-ne in zamelje naprej. Trkanje kozarcev analogno drdranju zobnikov, klepet, gibanje teles, temnejši

gospod je zdaj tisti blede obraz, ki čaka name, da vstopim. Kakor bom potem jaz čakal drugega.

Pomislím, kakšna cipa mora biti ta lepa ženska, ki leži na pesku, kakšen namig je v vsem tem, kak-šen test širjenja zavesti so mi tedaj nastavili. Laj-dra je nemara študentka umetnostne zgodovine in pozira le za denar, da more nositi bolnemu očetu živež iz ljudske kuhinje, dokler ne bo kustos. Am-pak ali ni bolj čisto, če je cipa in se ne slači toliko zaradi denarja, kakor zavoljo globokega prepričanja in strasti. Sicer pa tudi za še ne vem kako velik denar ne moreš delati reči, ki se ti upirajo, najsi ti oče zgladni. Se pravi, da je študentka umetnost-ne zgodovine kljub vsej kulturi in dobremu srcu cipa. Zakaj jaz ne bi mogel hliniti dremeža na obali morja niti za sto tisoč dolarjev ne.

Sami seveda ne vedo, čemu so postavili v en kot masivno ulito stojalo s tremi prapori, v drugega za-jeten lonec z bujnim, a negovanim tropskim rastli-njem, vendar s tem še ni vse rečeno. Ravno v naj-bolj nezavednih družbenih vzgibih se razodeva naj-več razuma. Pomemben pokazatelj je dejstvo, da smo gostje banketa v nekakšni čakalnici druge stopnje oblečeni le v spodnjice, kar bi bilo docela relevantno glede na lonec rastlinja — džungle. A temu ni tako. Kljub vsem protinaporom je surovo očitno, da ta prisilna razgaljenost ni znamenje ne-kakšne sproščenosti, združitve s naravo (loncem džungle) ali celo razuzdanosti, če vam je tako ljubše, temveč se ta razgaljenost kot taka manife-stira šele v odnosu na papore, ki igrajo civilizacijo. Iz tega nujno cimi, da narava človeka omogoča že kot takega, civilizacija pa o-ne-mogoča, dopo-vedujoč mu, da brez nje (obleke) ni nič, oziroma je gol nič z majhno začetnico.

Vstopim v jesenski gozd, da si nabereim kostanj za južino. Pristopim k še čvrsto zaprti ježici z obe-tajočim se sadežem v notranjščini. Takoj je očitno, da sem priča eni izmed mnogih paranoidnih rastlin; njen prarazum je očitno vedel, da bo nekoč pozneje prišla na svet lačna veriverica, zato se je zavaroval proti njej — saj biti pojejen po njegovi logiki ni razumno, veselo živeti in poganjati pa je. A narava nedvomno ni računala name, ko stopim s težkim škornjem na bodičasto ovojnico in jo malo raz-kvasim, da izskočijo trije voljni, drug k drugemu tiščoči se plodovi, od katerih sta le dva rabna za jedačo, eden pa mogoče kvečjemu za seme. Dva zdrava potomca primem za siva čopičasta repka in ju podržim — v dlani — se bleščita dva zlo-ščena rjava usnjata oklepka. Torej si narava sama ni bila dovolj zaupala, ko je izumila bodičasti oklep

iz prožnega, svežega zelenila. En repek vtaknem in vkleščim med prednja sekalca in cuknem: kostanjevo usnje se razpara po dolžini. V sonce se zarumeni trebuh jedrca, ki pa je zavarovan še z eno in zadnjo kožo, ki je sicer dokaj tenka, proti udarcem neodporna, zato pa toliko težje oluščljiva in kosmato-grenkega okusa. Naposled mi na dlani sedi docela nag, nezavarovan in za použitje goden plod. Kakor da Kostanj ni računal na vse to, kakor da narava ni računala name, človeka, ki bom vkoračil v jesenski gozd nekoč in v pol minute zmasakriral ves njen razum, vse tisto, kar si je ubožica natuhtala v milijardah letih. PS: Doma, preden stresem zarezan kostanj na razbeljeno ploščo, opazim še nekaj. Notranja stran trde usnjene ovojnice je podložena kot zimski čevlji z mehko srebrno dlako, da bi bilo ja čim bolj mehko. Tako z ljubeznijo in skrbjo torej naredijo kostanj, da ga jaz ne bi dobil med zobe, ki jih je oné naredilo zato, da pohrusta svoj lastni kostanj.

Podjetje je torej gosposki ušlo iz vajeti in jim zraslo čez glavo, saj so z njim nehote še debeleje podčrtali, kako proti človekovi naravi je njihovo ravnanje. To se še črno obkroži, ko gospodje pokažemo le-nekakšnemu portirju, ki pa si že na prvi pogled lasti več pravic, kot jih tiče njegovi bolj kakor manj simbolični funkciji — kakor da je v izbiri svojih pravic praktično neomejen, pri tem pa v nobenem oziru ne more ogrožati pravic nadrejene mu gosposke, kar avtomatično povišuje njeno despotstvo v nebo — torej se to še črno obkroži, ko gospodje pokažemo nekajšnemu portirju, ki pa si že na prvi pogled lasti več pravic, kot jih tiče njegovi bolj kakor manj simbolični funkciji, svoje vizitke oziroma vabila, z drugimi besedami prepustnice, ki so skrbno in lično natisnjene, vendar jih portir takoj po sprejetju malomarno raztrga na štiri kosce in jih vrže v koš, kot da je kakšen birokrat. Utrne se misel, da so vizitke nemara ravno zavoljo tega natisnjene tako skrbno. Gospodom izkazati čast z vabilom, potem jih že ob samem sprejemu ponižati v čredico — zakaj v sprejemnici druge stopnje nas je že kar okrog sedem — postopek je že malone preprozoren, da ne bi sprožil vala novih ugibanj.

V kotu ob nezakurjeni peči je sedela mlada ženska, oblečena kot so vse tajnice na tak način, da obleka nekako ne sodi nanjo, ampak je vanjo bolj zavita kakor kakšen poklonček, za raznimi ruticami, dišečimi puloverji, bujnimi, neokusnimi verižicami okrog vratu, nemara s kakšno na pol prerezano glavo srebrnega črnca. Poleg nje počiva, s tolsto glavo pogreznjen vase, namrščen debeluh, osupljivo podoben žabi. Desno od nje, dober meter stran, si podpira glavo pri obradku moški zrelih let z izredno

zdolgočasnim izrazom na obrazu, ki v vsem posnema takšen prazen goveden obraz jelena. Večina drugih se sklanja globoko nad mize, da se njihovi upognjeni hrbti lesketajo kakor siva roževina orjaških hroščev ali ubite jerebice na poljski poti. Vprašam se tiho, kot že tolikokrat doslej, kaj bi storila žaba in kaj hrošč, da skočim k tajnici, ji snamem ovojnato oblačilo, jo stisnem k mrzli peči in naredim vanjo kar tam ob debelem trhlenjaju.

Portir ima pred seboj nekakšno kartoteko, v katero so vloženi dosjeji o vsakem izmed gospodov, s čimer je seveda dosežen vrhunec. Portir na primer sprašuje enega od gostov, ali govori francoščino ali kakšen drug inozemski jezik. Gospod s pogledom obleti vse druge nas, češ ali bomo gosposka družbica zdaj kar takole ovčje prenašali dotični maltretman. Portir nestrpno tleskne s svinčnikom po mizni ploskvi, češ ali je gospod slišal vprašanje, v katerem je nedvoumno izražena nevednost in zategadelj volja zvedeti, ali govori francoščino. Gospod prikima da. Očitno se je bil odločil med dvema možnostima za ono drugo od obeh dveh — ohraniti najvišje dostojanstvo in vzvišenost v najnižkotnejšem ponižanju, nekakšno božansko nedotaknjenost, recimo. Ne dovoliti, da si gospod omadežuje svoja čustva ob nekakšni prikazni iz množic. Nekakšna kelnerska filozofija, na primer, silna moč in visokost, ki jo uživa služabnik nad svojim gospodarjem. Kateri je bil kdaj višje nad kraljem, razmišlja kelner, ko z v konico zvitim in v mlačno vodo namočenim prtičem drgne madež s slinastega gospodovega podbradnika, kakor čistilec čevljev.

Še najmanj materinske ljubezni, če ne celo kar nič, je bilo vloženo v človeški izdelek. Tako Marko nima kakšnih trdih lusk in ostrih bodic, temveč le kot pergament tenko povrhnjico, mezdno plast, ki je brez sleherne omembe vredne brambne vloge, temveč služi kvečjemu temu, da se more zbosti ob kostanjevi ježici in šipku. Spodnja plast usnjice sestavlja razvejeno živčno vozličje, ki povzroča, da boli. Najspodnejša plast je podkožno tkivo, ki s svojim maščevjem ublaži udarce in greje premrle kosti. A kaj Marsu ves njegov bajni epitelij z roženico, ko mu jaz dvakrat potegnem z nožičem raz trebuh, kaj mu bodo vse njegove kožne nastave in ves žolti loj, ko ga jaz energično sunem, da pade vnic v ostre skale in raztrgam vso to skrbno preišljeno in lično napravljeno telo na štiri kosce. Kakor da bi komu podjetje ušlo iz vajeti in mu zraslo čez glavo.

Portir sedaj obkroži nekaj na formularju. Potlej, takoj zatem, kakor da je to običajen postopek, vpraša, ali je član. Gospod začudeno usloči obrvi

in zamomlja v brke nekaj, kot da je menda tako-intako vsakdo od prisotnih član, če se ne moti, oziroma točneje takole:

Kolikor mi je znano, je menda vsakdo od nas tukaj prisotnih avtomatsko član, ali pač?

Uradnik ga še pred koncem podrednega stavka suhobno zavrne, kje da je to slišal. Gospod tihce gleda uradnika. Nikjer ni zapisano, da ste član že s tem, da ste tukaj, zdrdra uradnik in ne da bi počakal na razplet negotovosti okrog gospodovega dejanskega članstva nekaj obkroži v formularju, kar daje slutiti, da so odgovori gospodov pravzaprav docela nepotrebni in le nekakšna ljubezniva formalnost. (Ostro me prešine, da me potemtakem lahko navsezadnje še brez slehernega pojasnila odslové. Obenem mi je vedno bolj jasno, da sem zavoljo svoje prislovične nečimrnosti zašel v nekakšno zanko. Torej tako!) Ravno tako se zgodi pri vprašanju, ali je gospod poročen, kar le-tega stane več, kakor lahko plača, da prebledi kot stena, h kateri odide brez besed in ob nji v kot dvorane, kjer obstane pri vogelnem oknu, kažoč v interijer svojo hrbtno stran. Portir, kakor da ni nič, obkroža naprej in spravi dosje v kartoteko. Ravno tako, ko mu rečem, ali ste vi tukaj zaradi nas ali mi zaradi vas.

II.

Tedaj vidim sobo v njeni jarki svetlosti in kozarcih z vloženi kumaricami na zamehurjeni okenski polici, zamaščeni kombineži, kiselkastim vonjem iz razmetane postelje, ki kaže nekje žimnico z zasušeni, rumenkasto obrabljeni madeži. Na tleh med čiki leži in se zvija kot kakšen pohojen deževnik tajnica od mrzle peči. Na sebi nima drugega nič kot para kitajskih spodnjic, ki zaradi evropskih drugačnih riti delajo zadaj nekakšen mehur. To daje misliti, da Evropci bodisi preveč sedijo in tanjšajo sedalo, bodisi imajo žejni in lačni kitajci tolste shrabene riti, v katerih zadržujejo maščobo in vodo za še bolj puste dni kakor bušmani. Ženska stoji pred mano. Mrha, ji rečem. Zdaj premišljam, če ji rečem sezuti spodnjice, tedaj bo v svojem popolnem ponižanju na nek način višja od mene, saj globlje se je v tem smislu ne da ponižati. Bolje storim, če ji kakor po nemarnem pustim obdržati ta zanikrni kosec tekstila, saj si tako še naprej ohranjam možnost kadarkoli ukazati ji snetje le-tega, s tem pa še naprej držim njeno negotovo usodo v svojih rokah in si podaljšujem svoje gospostvo nad njo. Poleg tega popolna golota že sama po sebi vzbuja nekakšen videz svečanosti in

resnobe, kar ne velja za človeka v kitajskih spodnjicah z mehurjastim sedalom. Pač pa se domislím, da z žensko le še ni vse postorjeno, ko opazim tenko srebrno (ali zlato ali platinasto — to je irrelevantno) verižico z obeskom, ki jo ima obešeno okrog vratu. Rečem, verižico je treba sneti. Ženska se ničkoliko začudi, misleč si, saj nisem na fluorografiranju, in oklevajoče nese roke na zatilje. Odpetje in snetje subtilne verižice s krščanskim obeskom mi stori več veselja, kot sem si obetal in kot bi mi ga pogled na njem kosmati zatrep. — Verižica se z obeskom navzdol spusti in se s finim rožljanjem kot kača zvije v neštevilnih zankah v srebrni mrzli klobek na mojo mizo.

Ko se spuščam po strmih kamenitih stopnicah po vsej priliki nekam v kletni prostor, se mi globlje v dvorani najprej odkrije pogled na črne vojaške škornje, ki prekrizani počivajo drug na drugem pod mizo, zato sem toliko bolj presenečen, ko v celoti sestopim v dvorano in vidim, da je nosač škornjev nad mizno ploščo v belo civilno obleko vdet gospod s titulo in priimkom, vštitim na zarobku prsnega žepka, izza katerega v smislu skorajšnjega obreda moli pozlačen nalivnik. Še bolj me preseneti, ko opazim, da v ravnanju tega človeka, v njegovi mehaniki, in kar je še več: v potezah njegovega obraza, tiči prevelika podobnost s portirjem, da bi obveljala za naključno. Kar mi je pri tem skraja mrzlo, je spoznanje, da si gosposka prizadeva s kar najnižjimi triki doseči poceni efekte (in s tem seveda razkriva svojo pravzapravšnjo šibkost): nekakšna usodna, zlovešča in pomenijiva podobnost med gosposkim osebjem, ki naj bi napravila vtis brezizhodnosti, ujetosti v že kakšen človeški stroj, z eno besedo, to so najnižja pomagala najbolj cenene literature in filmov. Junak beži iz sobane v sobano, a kamorkoli mu odnese pogled, povsod isti mrzlo smehlajoči se portirjev obraz v nešteti preoblekah. To naj bi bralcu vzbudilo višjo grozo kakor pogled na bližajočo se gmoto tisočglave krvave vojske.

Dvorana je prostorna, vendar še malo ne tako obsežna in razkošna, kot sem pričakoval. Proti pričakovanjem je tudi dejstvo, da mize in fotelji niso lahkomišelnó in lahkotno — kakor je v salonih navada — razpostavljeni po prostoru, temveč so organizirani v vrsto ob krajši steni tako, da so vsi stoli onkraj nekakšne mizne bariere, gostu pa pravzaprav ne preostane drugega, kot da stoji kar tam v praznem. Za mizami sedi vsa gosposka, z obrazi uprta vame, ki sem ravnokar vstopil, da mi je bilo podoba, da stopam pred kakšen sodni zbor. Kar sem še na lastno osuplost opazil, je bila odsotnost vseh tistih gospodov, ki so pred menoj vstopili. Torej je res prav vsaka malenkost v domeni njihove

majhnoumne igre. Seveda je bilo že vnaprej kazno, da bo v belo oblečeni gospod takoj zatem, ko me bo vprašal, kako se kaj počutim, že nekaj vpi-soval v svoj formular, ne da bi počakal na moj odgovor, da se počutim različno kdaj. To se še svetleje zaorje v zavest, ko me vpraša, če bi hotel biti član. Ker vem, da je moj odgovor docela brez kakršnekoli moči in vpliva, se odločim, da odgovorim pošteno in preprosto kot nekega gozdarja sin, ki mu je malo mar za hasek: to najbolje veste sami, gospod, sicer pa imate že vse takointako zapisano črno na belem. Gospod s titulo se na moje lažje presenečenje obregne ob pripombo, se nasmehne in reče, da to že, vsekakor, vendar da ga vseeno zanima moje mišljenje, obenem pa že hiti obkroževati odgovore na vprašanja, ki mi jih zaradi pozne opoldanske ure in utrujenosti gosposke očitno ni nameraval postaviti. Kar me je tedajci znenada resnično osupnilo, pa je bil podatek, da je med gosposko, v kotu pri po vsej priliki nezakurjenem kaminu sedela neka ženska, dokaj skrbno oblečena in daleč naokrog nadišavljena, kot kakšna tajnica, krotka in ravno zato toliko bolj hotna ob vsem tem seveda zaprepadljivo podobna oni ženski iz revije. Ta ženska očitno ni imela drugega opravila, nego da je sedela s prekrižanimi nogami, se oprijemala gracilne usnjene torbice in se od časa do časa sporazumevala s sosedskima ji gospodom v meni nerazumljivem besednjaku. Če bi ji mogel prisoditi kakšno funkcijo, bi ji prisodili tisto, ki jo je v sprejemnici druge stopnje opravljal lonec s tropskim rastlinjem — torej so za razmerje vroča strastnost džungle — hladna vzvišenost gosposke poskrbeli tudi na višjih inštancah! Vse te potankosti so me oplazile še toliko bolj skeleče zaradi tega, ker sem si bil banket vendarle predstavljal za spoznanje drugače. Za nameček me je obšla neka zoprna, neartikulirana slutnja, češ da v vseh teh mizernih poskusih poniževanja, ki sem jim izpostavljen tukaj, iščem zase neke adute. Potemtakem igram enakovredno usmiljenja vredno vlogo v igri, ki si ji je tako genljivo zaželela naveličana gosposka.

Nocoj sedim v telje sobi. Velik mir se me nekako nasilno pollašča. Te dni, kar me imajo tukaj, mi je postalo do kraja jasno, da ni do podrobnosti zrežirano zgolj njihovo ravnanje, temveč vsaj posredno tudi moje. Pri vsem tem nisem na njihovih obrazilih zasledil niti najrahlejšega izraza veselja ob moči, ki jo imajo nad mano, niti kančka zmago-slavja ob tem, kako imenitno sem njim v veselje nehoté odigral (in ker tega veselja ni bilo, je bilo moje ponižanje seveda toliko bolj korenito) prizor strahotno vzvišenega, temveč kvečjemu kakšne proseče poglede, ki se tečno lepijo name.

III.

Komaj ugledam sobo v njeni jarki svetlosti in kozarcij z vložnimi kumaricami na zamehurjeni okenski polici, zamaščeni kombineži, kiselkastim vonjem iz razmetane postelje, ki kaže nekje šlarafijo z zasušenimi, rumenkasto obrobljenimi jedkimi madeži, zdriz. Na shojenem bosanskemu tepihu se zvija in hlina mnogoktere strasti ženska na obali morja. Vstani, vstani, lajdra, pravim, sonce je že visoko, in ji mečem nazaj čevlje, salonarje, peko art. slavica br. 38, ji mečem v glavo verižico s krščanskim obeskom, rjavo bluzo z našitkom go-go girl made in indija, drap kostim brez našitka, pač pa s pretrganim obešalcem, damsko torbico, katere vsebina zarožlja skupaj z okroglimi kamenčki, na katere prileti, neparfumirano rutico, ki jo veter nekoliko vzdigne in jo zanese v dolge kopaste valove, da si začne v solzah zapenjati modrc. Torej nisem dobra ponuda, reče in se usekne v majčken robec, ki ga je bila očitno že ves čas stiskala v pesti, z nekakšnim sila glasnim in čuda prdču podobnim zvokom po šivu parajočih se moških hlač. Pač, rečem, si. Ampak ali ni že ves čas nekako v veljavi tih dogovor, da med nama vlada neke vrste sestrski odnos, nič več. Sestrski odnos, zasmrka in potegne v žrelo ženska, sinoči si bil drugačnega prepričanja, breznačajnejš, in si nateguje že oblečeni hlačno-životni del hlačnih nogavic ana, tako da stopa na prste in izmenično dela z nogami črko O, kot da bi gledal kakšno telovadbo žabjih krakov. Glej, da ti ne prisolim ene okrog ušes, rečem, saj zdaj mi je do sitega dovolj vseh teh vaših dolgočasnih igric, ki pa se jih jaz odslej ne grem več. Zdaj, ko si nas oropal vsega, kar smo imeli — in tako malo smo navsezadnje hoteli — ihtavo zakriči tajnica in sune s pestjo, da se ji parček dojk žogasto zaguglje gor dol, zdaj si pa upaš nam pokazati vrata, pehati nas na cesto, zdaj, ko imaš ti vse, mi pa nič; ko smo te vabili na banket, si bil pa malone berač, da bi te lahko kupili za mojo pudernico, te vložili v tistile kozarec kumaric, ki so vse moji bivši ljubimci, da veš, o le kaj mi je bilo treba trapi prihajati sem dol v ta brlog nevhvaležnih kanalij — ampak kaj ti pa je, kaj pa tako čudno gledaš?

V tistem vzamem svinčnik iz ust, skočim na mizo in se z vsemi kremplji zasadam v mehko smrekovino, da ne bi zdrsnil z nje, ki se pod mojo težo zagunca. Kaj še hočeš, pravi tiše ona in se zadenjsko odmika in si natika gorenji del kostima. Dvakrat sunkoma zamahnem z repom, da naredi v zraku nekaj podobnega znaku neskončnosti. Ženska si živčno ureja pričesko s sponko med ustnicami in stoji ob mrzli peči, skok od mene. Čakam na goden trenutek. Ženska miruje in strmi vame. Raz-

draženo udarim z desno prednjo šapo ob mizo, da pepelnik zleti na tla in se prepognjeni čiki razsujejo po shojeni bosanski preprogi. Ženska pridušeno krikne. Zarenčim močno, zdraščeno se prestopim, život se mi prilepi ob mizno ploškev, črna dlaka se mi naježi na tilniku, uhlje stisnem tesno ob glavo, v slehernem kremplju čutim, kako srbeče se zasaža v mehko smrekovo tkivo. Prihulim se še bolj, nekoliko privzdignem zadek, sleherni mišica je napeta do bolečine. Ženska zamiži/zavrešči in tako naredi starogrško grimaso; s tem mi da znak, da v enem loku eksplodiram čez sobo, jo podrem na tla in jo zgrabim. V nekaj zamahih in kratkotrajnem rvanju pod menoj leži vroče/golo žensko telo, ki ga s kremplji desne šape zgrabim za lase, da mu upognem glavo malo nazaj in razgalim beli vrat. Šavsnem gladno in žejno in potem mežikam v visoko sonce, ko je treba trgati bolj žilnate kose in jih dlje žvečiti med zobmi. Ko me že tišči v želodcu, a nekako še nimam dovolj.

- 1 kom. pisalna miza
- 1 kom. stol z odlomljeno nogo
- 1 kom. slika J. B. Tita
- 2 kom. belih nylon zaves
- 1 šteka cigaret filter 57
- 1 kom. levega ženskega čevlja peko št. 38
- 1 kom. emajlirana džezva emo celje

IV.

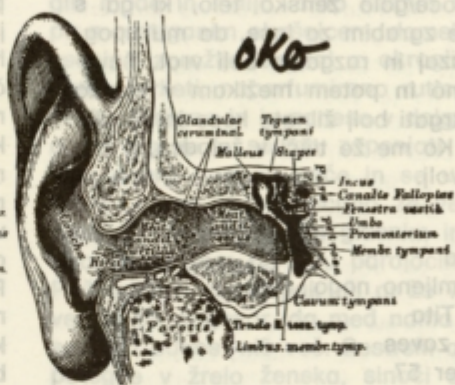
Tedaj si moram priznati, da sem bil to gosposko ves čas pravzaprav više cenil, če ne že kar ljubil. Zakaj ob tej njihovi puhli opereti me ošine hlad najmučnejšega dolgočasia. Desno od mene naduto koraka kozjebraadi, močno svetovljansko zagoreli gospod, ki drži dvocevko tako, kakor da bo vsak

hip ustrelil nekakšnega vepa, dasi je vsakomur jasno, da se česa več kakor dveh treh jerebic in enega ruševca ni nadejati v tem resorju. Njegovi škornji so zloženi do popolnega zahodnonemškega sijaja, obleka brezhibna. Podoba je, da gledam samega sebe, v čemer je nekakšna sprava in spokojnost. Večino gospodov nas obvladuje nekoliko lahko do mirno/zaspano razpoloženje, ko sloko in zložno stopamo prek nizkega borovničevja, ki ga lisasto osvetljujejo skozi orumenele krošnje trgajoči se žarki poznega popoldanskega sonca. Hosta je prikladna za gosposko. Redka, prostrana dobrava, borovničevje in z iglicami natresene zaplate mahovja se izmenjujejo z redko rjavo praproto. Listje je večinoma še na drevju, s čimer nam je hoja manj hrupna. Prepričan sem, da je večini članov precej malo mar, ali bodo kaj uplenili ali nič. Katerikrat pomislimo, da bi lahko z isto lahkoto, s kakršno se pomenjukujemo in se obmetavamo z duhovitimi opazkami, kdo izmed nas komu izmed nas razstrelil glavo, s čimer bi nam vsem navsezadnje napravil uslugo; nesreča na lovu bi nam dala snovi za klepet v naslednjih štirinajstih dneh. Pri malici, ko sedimo ob nekem potoku in bolj ali manj molče glodamo kuretino in se splakujemo iz kositrnih čutaric, me obide, kako osamljena družbica pravzaprav smo mi. Kako s tem plačujemo svoj véliki mir.

Na pozno popoldne se globlje v gozdu utrgam drugim gospodom in jo uberem čez reso med borovci. Ustavim se ob debelem deblu, naslonim obenj dvocevko in sprožim, da tolsto počí čez večerno jaso. Jerebica spusti oblaček razcefranega perja kot nekakšno sporočilo, nato pa v zlomljeni črti kot kamen zadrvi strmo/poševno čez nebo. Pri tem se niti ne poskuša oteti s prhutanjem. Udriha s krili šele takrat, ko je v posušenem trstičju že prepozno.

da & da

TÓTH ÁRPÁD

↔
OHO

SKUPINE OHO U SLAVU GRUPE OHO U SLAVU GRUPE
 GRUPE OHO U SLAVU SKUPINE OHOH U SLAVU GRUPE
 SKUPINE OHO U SLAVU GRUPE OHO U SLAVU SKUP
 O U SLAVU SKUPINE OHO U SLAVU GRUPE OHO U
 OHO U SLAVU GRUPE OHO U SLAVU SKUPINE OHO
 O U SLAVU SKUPINE OHO U SLAVU GRUPE OHO U
 OHO U SLAVU GRUPE OHO U SLAVU SKUPINE OHO
 OHO U SLAVU SKUPINE OHO U SLAVU GRUPE OHO

SLAVKO MATKOVIĆ: v slavo skupine OHO

OH, POEZIJA
OH, NESREČA

V DALJAVI
JE VRGLO SMREKE
NARAZEN,
PRITEKLE SO KOZE
IN SE ZAPODILE
ČEZ PLANOTO,
KJER STOJI
MOJA PASTIRSKA
KOČA

To sem navedel
popolnoma natančno.
Tako se je začelo
dogajati in bilo je
dovolj, da sem se
po dolgem času
spomnil
na poezijo
in ker sem skušal
še kaj rešiti,
sem nemudoma stekel
h koči.
Kar so me noge nesle,
sem planil po stopnicah
in odpahnil vrata,
vendar je bilo že prepozno:
v moji sobi
je bila samo še postelja,
miza in stol
in težko je bilo pričakovati,
da se bo dalo
še kaj rešiti.

KOČA

v koči sem našel
dišečo mast,
torej mi je bila
dana možnost,
zaprl sem polkna
in se slekel,
pazljivo sem se
namazilil
po celem telesu,
vsak del posebej,
tako ves gladek
in dišeč
sem se usedel
na stol,
roke sem položil
na kolena,
glavo sem nagnil
malo nazaj,
potem sem samo čakal,
menjavale so se noči,
jaz pa sem čakal
in čakal
da ukanim poezijo

MAST

noči so se ponavljale,
jaz se nisem ganil,
kar naprej je bila tema
in vedno bolj sem čutil,
kako sem napet
in kako mast žari,
kot da bi v mojo nesrečo
prijela, lahko bi me
raztrgala, kmalu nisem več
vzdržal, odskočil sem
in udaril v polkna:
koze so ležale pred kočo,
vendar obrnjene,
kakor da bi gledale
zvezde, ki so se kot obsedene
drsale po usločenih hribih,
kar pa je bilo že dovolj,
da sem sklepal, kako mi ni
uspelo in kako sem bom moral
počasi sprijazniti s poezijo

PRVI DAN

klečala si pred mano
in me rotila:
da vsaj ne bo
kot nekoč, —
jaz pa sem že zrl
za čolnom,
ki ga je mimo zaganjal
mladenič
in si mislil:
takrat — ko si me prijela
od zadaj, bi morala biti
moški — zato sem te zapustil

DOLGUJEM PRIMER

zakaj pa te ne bi obiskal,
zdaj je popolnoma vseeno —
kaj počnem, vse je odvisno
samo od mene, kakor se je
tudi zgodilo, — pozdravljala si me
skozi okno, obleka ti je drsela
čez ramena, celo slišal sem te,
tvoje besede ljubezni so dišale
in pohitel sem in se dotaknil
tvojih ustnic, ki pa so bile
mirne, niso se premaknile,
zato sem se za trenutek začudil,
vendar moral sem se samo spomniti
minulih noči, pa sem ti razprl noge
in se zazrl mednje ter prisluhnil
globokim in najbolj toplim
besedam ljubezni

POINT OF NO RETURN

OGGETTA ET IN EGO

HOMO PER ANALOGIAM

franci zagoričnik – proza

Franci Zagoričnik v očeh opazovavcev.

Roland Barthes:

Le plaisir du texte, prvi odstavek.

Zadovoljstvo u tekstu: kao i Bekonov podražavalac, ono može da kaže: **nikada se ne pravdati, nikada se ne objašnjavati.** Ono ni da ništa ne poriče: »Skrenuću svoj pogled, to će ubuduće biti jedina moja negacija.«

(Iz Rolan Bart: Zadovoljstvo u tekstu; preveo Jovica Aćin; Gradina, Niš 1975)

3. os. ed. ONO

Čas in prostor, dve nulti določili teksta. Pri tem je čas, ki ga bo moral obravnavati tekst, lahko poljubn. Leto, letni čas, ali še natančnejše določijo časa, ali čas, ki niti ne bo omenjen. Nekaj kar bo na vsak način sodilo v čas pisca, »v zadnje leto njegovega življenja«. In enako je tudi s prostorom. Prostor, ki ga očrtuje tekst, če se že tekst načrtuje črtno, je obenem lahko tudi pot ali vožnja z vlakom od Maribora do Ljubljane, pri natančnem premisleku pa pot znotraj neke sobe na Kokrici pri Kranju do edino pripravnega sedeža in edino pripravne mize, skrivnostne mize, mizice pogrni se, kjer se edinole lahko začne tekst. Drugače ne gre. Drugi poskusi se ne obnesejo.

Tako je potem zagotovljeno to, kar je sicer nasploh zagotovljeno. Čas ki je natančno tukajšnji čas in zdajšnji prostor kot skupni časni prostor, ki se bo nemara prepletal tudi z drugimi časi in drugimi prostori, ki bi tudi bili na nek način povod in povodec teksta. To je toliko gotovo, kolikor pozneje, ko se bo tekst že dogajal, že ne bo več pomembno. Pisec bo že znotraj tako vzpostavljenega časnega prostora. Eno in drugo bo »ob« in »raz«, bo obrazloženo, kot bi bil obraz teksta ob obraz, znotraj njega, v tistem kar je potem in medtem in tudi že predtem razlog. Tekst lahko o tem samo nekaj pove. Ker ga ni mogoče do tiste mere sleči, da bi bil čisto in zgolj samo razlog. Ta se samo oblači z besedami v besede, ki se najprej valjajo na hitro zapisane na raznih vizitkah, vozovnicah in ostalih prirodnih papirčkih kot neke mogoče uporabne vodnice do teksta.

Zdi se skoraj zanesljivo, da ni nobena stvar in noben pojav toliko ponižan in tudi ne toliko povzidan do tega, da se ne bi mogel obleči v besede ali se ubesediti. Tekst je na ta način pred poljubno izbiro v veleblagovnici vsega-mogočnega in vsega-mogočnega in ne samo besed. Vendar nastopi kot detajlist, ki bo ustregel določenemu okusu in estetičnemu hotenju vsakega posameznega iskavca. Tisti ki najdejo, ne dobijo nič. Tisti ki ne najdejo, so še naprej v domeni vsega. Veleblagovnik celo ne bo ničesar posebej ponujal; še manj vsiljeval. Navidez bo pisca pustil svobodnega v navidezni svobodi. Saj gre navsezadnje za določeno besedišče, četudi si ga pisec lahko sam zmišljuje. Zmišljuje si venomer samo tisto kar že je. Le da je kletka jezika dovolj velika in vzbuja vsakršno zapujanje.

Tudi nezaupanje. Na tem mestu je to n. pr. »zadnje leto njegovega življenja«, ki je beseda kot beseda. Skoraj razumljivo je, da se beseda kot beseda v sluhu dramatika sprevrže v dramatiko. Pisca bo o tem gotovo in ne prvič opomnil dramatik tistih dni, pisec »lger iz naših dni« in drugega, prijatelj Pavel Lužan. Njegova opomba ga bo razočarala kot že enkrat prej. Namesto da bi se razveselil, ker je s tem pravzaprav trčil ob mejo med varnostjo zdajšnjosti in nevarnostjo prihodnosti. Ta meja je lahko proizvod dramatizacije kot **preizvod** strahu v nasprotovanju varnosti, ker je varnost zmeraj samo navidezna in zmeraj samočasna. Bistveno. Kaže dramo kot elementarni **religio** in dramatizacijo kot religiozno spletko.

Beseda kot beseda da mislit, da je pesnik rojen dramatik kot nosivec prvinskega strahu. Da vedet, da je igra z besedami nevarna. Lahko si priigraš prekletstvo. Vse vas bo (Zagoričnike) doletela nesreča, (božja) kazen. Kakor da nas drugače ne bi. Ne kliči vruga. Kličem resnico. Ne-umnost, ne kot umnost, ne kot neumnost. Ob-raz, kar je ob in kar je raz. Obraz je maska tistemu ob in tistemu raz. Obraz neimenovanemu, kot je beseda neimenovana besedi.

Beseda z vsemi kar bes-se-da je kvečjemu ime za neimenovano, je njegovo znamenje, je ničenje nič, pa tudi stvarjenje nečesa iz ničesa, stvarjenje sveta, beseda sveta (ne sveta besede!). Beseda da enačaj med besedo in svetom. Vendar se svet dodaja po sebi in ne po besedi. Beseda je kvečjemu prevod dogajanja sveta. Tudi beseda se dogaja po sebi, ampak ne brez sveta in ne brez svojega pisca. Beseda zavaja z imenovanjem neimenovanega,

Rdeči val

vsadil bom vodo

da bom videl njene rože

Razgovor z urednikom založbe Obzorja, Hermanom Voglom. O neki moji zaostali obveznosti do založbe, ki k sreči še ni bila stornirana. O raznih drugih stvareh. O svojem negotovem eksistenčnem položaju, kjer mi vse visi v zraku. Ni se mi treba posebno pritoževati, a lahko v hipu dokončno obvisim. Dovolj je, da se zamenja uredništvo, da novi urednik ne bo čutil potrebe do poslušanja za moje delo, kar me čez noč postavi tudi pri mariborski založbi pred vrata. Nobene varnosti, socialne in moralne, nobene besede. Pred vrati sem pravzaprav na neki način skozinsko. Pazit moram, kam stopim, ker mi čevlji puščajo in vse drugo in podobno.

Ne, tega nisem trdil. To sem sprejel nase. O avantgardni ediciji Znamenja pa, da se nekateri uredniki Znamenji, ki Znamenji niti ne potrebujejo, obnašajo kot da je edicija njihova privatna stvar. Sam sem eden njenih glavnih sodelavcev. Knjige Fondi Oryja Pála, Fusnota, Namreč in soudeležnost v zbornikih Perica, Katalog 2 in 57 pesmi. Vendar še ni prišlo nikomur na misel, da je moje mesto v ediciji pri njenem urejanju, pri odgovornosti za njeno usodo, ki je v zadnjem času bolj njeno pokopavanje kakor njen nadaljni obstoj. Seveda mi ni do tega, da bi bil tudi sam grobar te edicije. In če bi mi kdo očital, da bi bil rad njen rešitelj, mu te misli ne bi branil, četudi bi bil takšen moj namen, milo rečeno, nespoštljiv in nečeden.

Ne, tudi tega nisem govoril. Ne povem vsega. Navadil sem se na to, da so vsi drugi pametnejši. Oziroma, nisem se še odvadil tega, da so vsi drugi pametnejši.

Snoči (11. jan. 79), na sestanku uredništva Problemov, mi je Taras Kermauner predpostavil kar porazno možnost. Šlo je za razpravo o predlogu Srečota Dragana za novo likovno opremo revije. Ne bom šel v podrobnosti, ker gre tu za drugo stvar. Domneval sem, da je nekaj hudo narobe z njegovim predlogom. Celotno, da v nekem svojem delu spodkopava moj koncept urejanja in s tem tudi moj literarni nazor. Skraja sem bil zmeden in odveč.

Taras je bil prepričan, da mi je predlog všeč. Moral sem mu priznati, da pravzaprav ne. Nisem pa bil pripravljen tega povedati javno. Njegova pripomba k temu je bila, da se bom pa potem doma pogovarjal o tem in se žrl, ker nisem govoril že včeraj. Pomislil sem, da me je zadel v črno z neko svojo-mojo resnico, a s tem nisem imel kaj početi. Še naprej sem premljeval zase.

Vedel sem, da se moram osredotočiti na nevarnost, ki sem jo videl v Srečotovem predlogu in šele v ponovni razpravi o novi opremi revije sem lahko kolikortoliko premišljeno nastopil. V pogovoru se je domnevana nevarnost nekako razblinila in šele ob tem sem predlog za novo opremo revije iskreno podprl.

Po svoje je imel Taras kar prav. Ne vem pa, ali je govoril iz svoje lastne skušnje ali pa je le mene prečital in razkrinkal.

Iz tega bi lahko sledilo, da sem vendarle tudi jaz pokopaval edicijo Znamenja, ne samo tisti, ki so se imeli za to bolj poklicane. Takšno gledanje bi bilo še najbolj zdravo. In obvezujoče. Bolj komod bi bilo kazati s prstom na druge.

Takšna je misel. A pa bom obvezo sprejel, tega ne vem. Zmeraj to: ugovarjat, ugovarjat in zmeraj ugovarjat sodelavcem in prijateljem. Verjetno bo tako, da bom včasih obvezo sprejel, včasih pa je ne bom sprejel.

Na obzorja je prišel tudi Marjan Pungartnik. Zame zelo pomembno srečanje. Šele ta hip mi je prišlo na misel, da sva se s Pungijem sploh prvič pogovarjala, čeprav se poznavata že eno desetletje. Sploh je cela vrsta ljudi, s katerimi sem se poznal in s katerimi sem kdaj sodeloval, a se z njimi nisem nikdar pogovarjal. Malo zaradi svoje skromnosti, še bolj verjetno po neumnosti, nikdar pa ne zaradi domišljavosti.

Vse sorte se da iz tega sklepat. Enkrat gre za ogibanje ljudem, za strah pred ljudmi, čeprav ni nujno, da ljudje grizejo. Drugič gre za alibi v delu, ker tam sem najbolj varen in dam lahko največ od sebe. Skorajda dve skrajnosti, ki pa se k sreči stekata in dopolnjujeta.

Tako zvem od Pungija za njegovo stališče do antologije Westeast. Povem mu, da smo izdali že drugo antologijo in da pripravljamo tretjo. Ima za samoposebi umevno, da bo sodeloval in v tej samoposebi umevnosti se ne moti. Me to po nepotrebnem preseneča in čutim, da bi moral dopovedovati ravno to, kar je že samoposebi umevno. Na boljšem sem tam, kjer lahko informiram o tem, kar smo dozdej počeli in kaj smo še pripravljene početi.

Počet, kakor da je to kaj. Odrekel bi se sodbi, da je to kaj. Zame zgolj zaupanje v to, da je to kaj in da je to pomembno. Ne pretirano pa tudi ne skromno zaupanje, a nekako na ta način, da na to ne sme misliti, kot da bi bilo to nekam nespodobno in naduto.

Recimo, da prepuščam sodbo drugim. Da pa jaz počnem, v kar sem prepričan in da to svoje prepričanje izvajam predvsem samo s svojim delom in delovanjem kot enoto v delu in delovanju skupaj z drugimi.

MJEŠAVINA DOMAČEG ČAJA

neto
50g

ZA
SLOVENSKU
ETABLIRANU
AVANGARDU!

Čaj protiv nadutosti

PLIVA
ZAGREB

Peter Mlakar, Ivan Volarič Feo, Polona in Matjaž Hanžek, Živko Kladnik, Denis Poniž, Mirjam Kopše, Boris Jukič, Ivo Antič, Zlatko Naglič, Maksim Sedej ml., Gordana Kunaver, Branislav Novak, Nuša in Srečo Dragan, Edvard Zajec, Henrik Marchel, Vinko Tušek, Nejč Slapar, Irma Kern, Lilijana Grašič, Franci in Jože Slak, Stane Jagodič, Toni Gomišček, Sandy Klöck, Milena Merlak, Lev Detela, Peter Kersche in seveda vsi Zagoričniki in drugi. Če Blaža Ogorevca ni zraven, je zraven na ta način, da ga zraven ni. To, kar zadeva Westeast in tudi mnoge njegove sodelavce iz Hrvaške in Srbije in z drugih koncev sveta, od San Francisca do Tokia. Megalomanstvo brez megalomanije. Deseta umetnost po Ivu Antiču. Westeastizem po Žarku Rošulju. Neokonkretizem po novoletni poslanici Ljubomira Stefanovića. Jaz ne izbiram. Meni je vseeno. Samo da je pošten hec.

meni je vseeno
meni je čisto vseeno
če se ne bo obnesla voda
bom poskusil z ognjem

NACIN UPOTREBE
Zlicu čaja preliti sa 2 dcl vrele vode, ostaviti pola sata na toplom. Piti 2-3 puta dnevno.

Čuvati na suhu i hladnu mjestu!

Rdeči val

Beseda kot beseda.

Beseda da besedo. Kaj vse dajo besede! Kak lep nesmisel. Pa tudi kak nelep smisel. In drugo. Nazadnje tudi to, da človek kdaj umolkne. Bil sem tudi gluhomem.

Šel sem na avtobusno postajo v Mariboru. Bil sem že lačen, a sem se najprej namenil pogledat, kako je z avtobusi.

Spregledal sem tablo z voznim redom. Najbrž zato, ker je bilo polno ljudi. Šel sem k šalterju in zdelo se mi je, da nekdo pred mano že sprašuje za Ljubljano. Rekla mu je (tista za šalterjem), da so karte v avtobusu. Vedel sem, da je odveč. Samo da mi je to prihajalo bolj počasi. Rekel sem: za Ljubljano ob treh. Na avtobusu, je rekla. Lahko pa bi me tudi nadrla.

Sklepal sem, da bo na avtobusu dren in potem nikdar ne veš, a bo sploh kakšen sedež in vse mi je bilo nekam negotovo. Pogledal bi še na vlak. Tam so bili vsi šalterji zaprti. Potem sem našel nek

poseben prostor, nekakšen poseben urad, kjer so prodajali karte za spalnike in tujino in za izlete in pomislil sem, da lahko vsaj vprašam, če se že drugače ne najdem. Zvedel sem, da se karte res dobijo tam. Dobil sem karto, potem pa me je prašal (tisti za šalterjem), če ob 15,40. Rekel sem, da. Potem mi je zaračunal še za brzi vlak. In takšno.

Kupil sem si dva sendviča in ju bolj ali manj požrl. Pa mi je bilo nekam žal. Ni bilo kaj prida kosilo. Šel sem v kolodvorsko restavracijo, pa me je kar vrglo skozi. Bilo mi je vse nekam čudno, saj kaj pa sem sploh pričakoval. Tako z boljšim kosilom ni bilo nič. Šel sem v slaščičarno. Naročil sem si dve torti in Oro. Misлил sem sesti k eni puncici, a mi je slaščičarka odnesla stvari na drugo mizo. Vseeno sem pojedel kar na hitro in zginil ven. Na peronu sem kupil še en sendvič in bobi palčke.

Na vlaku je bilo tako, da sem si našel prazen kope. Potem so prišli še trije fantje. Eni takoj, eni na naslednji postaji. Nobenih znancev. To je veljalo tudi zanje, ker se med sabo niso pogovarjali. Kdor je prišel in prašal za prostor, je dobil v odgovor samo prikimanje.

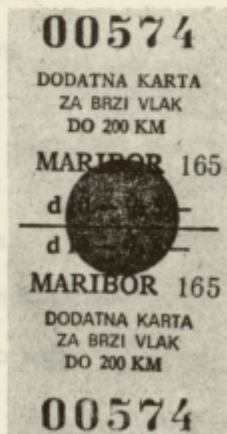
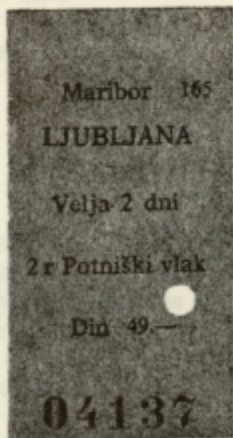
Nasproti mene je sedel nekakšen Tazio, pa tudi sam nisem bil noben Aschenbach. Gledal sem ven. Ko sem se zjutraj vozil proti Celju, je sonce vzhajalo. Vzhajalo in spet zahajalo za griči na jugu in

spet vzhajalo. Zdaj je zahajalo za Pohorjem. Misllil na vzhajajočo in zahajajočo velikost in barvo sonca pa ne preveč.

Kazalo je, da vlak ni bil ravno brzi. Kar naprej se je ustavljalo. Vlak? Srednjega spola. Tisti vlak? Moškega spola. Kar na vsaki postaji se je ustavljaj. Konduktterju sem dal obe karti, navadno in za brzi vlak. Nekaj je premišljeval. Gledal sem ga brez razumevanja in bil malo v zadregi. Rekel je, da je to za brzi vlak. Prikimal sem. Nisem imel kaj reči. Zmajal je z glavo in kazal s prsti, da sem plačal toliko in toliko. Kaj naj se zdaj poserjem? Sploh že dolgo časa nisem govoril.

Presodil je, da sem tujec. Ne, najbrž sem gluhonem in mi vrnil karti. Misllil sem si, samo da je vse v redu, meni je prav. Presodil je, da z mano ni nekaj v redu in sem se strinjal tudi s tem. Tako kot je oni na šalterju presodil, da sem pač tak pa tak in da me lahko ogulfa. Ampak to se mi tako smešno zmeraj dogaja, da se ničemur ne čudim.

Zmeraj kaj doplačujem. Če ne to pa to, da sem policiji na vlakih zmeraj sumljiv. Beograd—Zagreb. Beograd—Kosovska Mitrovica. Ljubljana—Rijeka. Pula—Ljubljana. Maribor—Bruck an der Mur. In. Če ne to pa to, da si naberem bolhe. Bla-bla. Ni vredno mislit.

Na Pragerskem je Tadzio izstopil. Šele na peronu sem opazil, da je invalid. Za crknit. Dobro, da nisem prej videl. Gledal sem se v prejšnje trenutke kot zanikrnega humanista. Še na misel mi ni prišlo, da se najbrž vseeno ne bi kar zjokal. Sploh pa, a nisem jaz tudi invalid? Zakamufliiran, skrit, potuhnjen?

Nekje med Poljčanami in Celjem sem naletel na ribiča. Bila je nekakšna snežna kotanja. Dolinica. Vode nobene. Razen v snežni obliki. V tej obliki so lahko potem tudi vse druge stvari. Pa ni bilo nobenih drugih stvari razen ribiča z ribiško palco.

A kej prjemalejo? — sem ga vprašal.

Kaj vem. Najbrž se ne spodobi nadlegovat in motiti ljudi pri ribolovu. To je sakralno početje. Lahko bi šel svojo pot, četudi se je pojavil na moji poti.

Ja, ne preveč! — je odgovoril. Ali pa:

A tej gdo kej prašou?

Ampak zakaj vendar. Ni nujno. Sploh ni nujno in odvadi se že skrivat se za najslabšimi možnostmi. To je pametno in varno. Nič te ne more presenetiti in prizadeti.

To je strahotno in varno. Zakaj pa te ne bi smelo prizadet?

Ja, se preveč pa tudi na morjo — sem tvegala. Sem čakal na udarec.

Pej ti u rt! — ni rekel.

Njbrž jm na paše — je rekel.

Prepametne so.

In kaj? A čakaš da'vjo nehale bit pametne? — sem rekel.

A pa čakaš da'vš ti začeu bit pametn? — sem rekel.

Kokr se uzame. Jest nč na čakam. Jest lovim ribe. Toj use.

Ali pa se o pameti ne spodobi, ni vljudno načelnjat. Pa je on začel. Rekel je, da so ribe pametne. Tako je. Drugo vprašanje odpade. Nič namigovanja. Pošteno se usedi in daj mir. Lovi ribe in daj mir. Permišljuj in daj poštenim ljudem mir.

A pa čakaš da'vš ti začeu bit pametn? — odpade. Mene ribe ne motijo. Ti me na motš. Nč me na mot — sem rekel.

Po pa sej tih bot. Ti motš. Motš moje ribe. Uniču m'boš ulou — je rekel.

Od nekod se je zablislilo. V neki drugi pokrajini, v naslednjem kraju.

Tako je vsa nadaljna pot vodila skoz rdeči val. Povsod smo se vozili skoz rdeče signale. Kaj vem. Mogoče so medtem spremenili signale in rdeče je zdaj to, da greš skoz. Samo rdeče, samo skoz rdeče. Ker možno je samo to: a so vsi nori, ali pa so spremenili signalizacijo in so zdaj druga pravila.

Na svoje oči se zanesem. Čeprav moje oči niso pošteno videle Celja. Laškega še manj. Najbrž so tam kakšne toplice. Rimskih toplic še manj. Zidane mosta še manj.

Potem so postaje v rudnikih. Ne vem, kako grejo po vrsti in me tudi nič ne briga, ker si tako ne zapomnim. Trbovlje, Hrastje, Zagorje. Ne, Hrastje je pri Kranju. Nekje en visok dimnik. Peljali smo se skoz podzemskie jaške nekega rudnika. Nekje je šel vlak po stopnicah. Ves čas lepo trobil: tiduti tidu. Duti duti.

Poglavitna skušnja na rdečem valu je bila ta, da ni bistvene razlike med mirovanjem in gibanjem. Prehod med mirovanjem in gibanjem je samo vizualen in ni zaznaven z drugimi čuti. Zaznavanje gibanja pride v druge čute neopazno in postopoma. Zaradi vizualne zaznave je zavest hitrejša od drugih čutov. Tako kot minute minevajo uro za uro, a njihovo premikanje v sprotnih presledkih ni opazno, kakor da teh prekledkov niti ni.

Še manjša razlika je razlika v zaznavanju med že vzpostavljenim gibanjem in še hitrejšim gibanjem. Te razlike skorajda ni. Posebno, če je že tema in je drvenje vlaka, ki niti ni brzi vlak, skoz rdeči val zimskih ozvezdij.

milan dekleva – dvojčice brez krmarja

(posvečeno združenemu delu v Delavnici za potencialno umetnost)

1. 0.

mi, ali mreže, stepe ne
odenemo v zeleni lokvanj
odvrženosti, ko celo tesna
vrata stegen premoti
tih jok besnih sončnih nevest.

2. 0.

lastnina lepih
žeja, niha, joče,
išče stikalo rok,
pore na svetiščih
in plavino narobnih
zvezdnih besed.

3. 0.

res ni carjev, sodi hrana
brezbožcev za kleti
mirnih? ali nosijo kolena
upor na mesta ponižanih?

4. 0.

je možno streči
stvarjenju na
mini praznine: smo
kotli mita,
v saje niča sujemo
kresnico lic.

5. 0.

radiram omame
ob ud imovitih,
ob svet kovanja poljubov, ris
meglenic, mrk
hipno zelene medalje
motnih dreves, ti
bodi terasa,
slovo blaga dne!

1. 1.

mislim reže stepene
vode, zeleni lok, vanj nemo
odvrženo stisko celote sna:
vrat moti preste gena,
stihijo končnih, vestnih nebes.

2. 1.

le lastni pih na
ženi, jahajoče
stikališče otrok,
napore svetih išči
in nepravilno robnih
besednih zvezd.

3. 1.

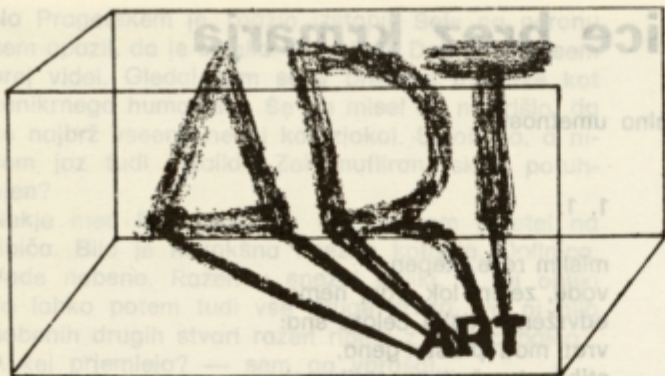
resnica rje v sodih, rana
bréz, božceev, zakleti
mir nihal in osi, ko lena,
uporna mesta po nižinah.

4. 1.

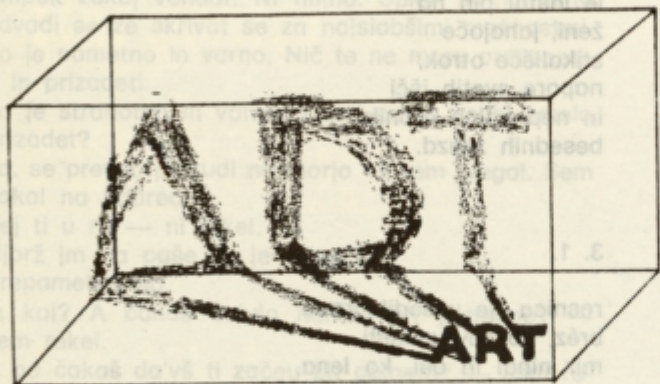
je možnost reči:
stvar je nujna?
prazni, nemi nismo
kot limita,
vsajeni času jemo
resnico klic.

5. 1.

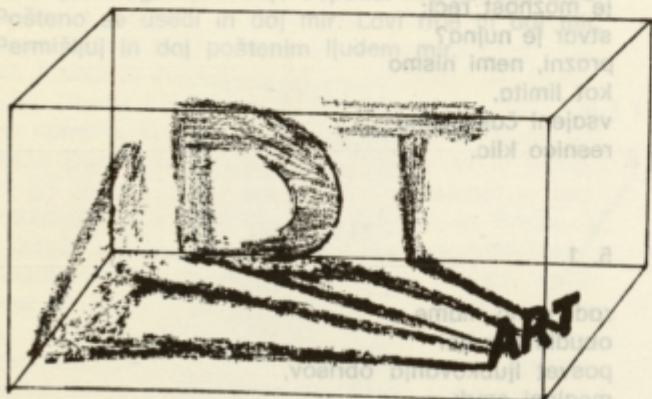
radi ramo mame
obudimo v tih
posvet ljubkovanja obrisov,
megleni cmrk
hipnoze. le nemo dalje
dremotnih vesti,
bodite rasa,
blagoslov edine!

ESSAI SUR L'ART
LE 22.4.72 À 14h45

ESSAI SUR L'ART
LE 26.4.72 À 15h.00

ESSAI SUR L'ART
LE 27.4.72 À 17h45

Jean-françois bory / 1972

JEAN — FRANÇOIS BORY: esej o umetnosti

3.

Preiskava je bila končana v nekaj mesecih, potem se spet nekaj mesecev živ krst ni zmenil zame. Zaman sem »treniral«, se pravi, pripravljal se za vsak dan posebej, uril telo (s počepi in vajami) in duha (z notranjimi dialogi na vse teme, za katere se mi je zdelo, da sem jih v naglem vrtincu življenja preskočil), si utrjeval moralo (z avtosugestivno metodo »močan sem«, »krivica se mi godi«, »neki prijatelji se pulijo zame«), izravnaval depresije (s slo, s tihim petjem obešenjaških pesmi, z oddajami radia Luknje in z igrami, ki sem si jih sproti izmišljal, z domišljjskimi potovanji in s športnimi prireditvami) in se za vsak primer uril v tehniki umretja (ni res, da samo strahopetci velikokrat umrejo v domišljiji, če človeku smrt ne postane domača, ga lahko v najbolj slovesnem trenutku svojega življenja strahotno polomi. V fazi največje preobrazbe, večje kakor je bil ves razvoj od črvov in plazilcev sem (če je ta razvoj sploh bil, pater Janez je zanimivo pripomnil, da ni opazil na opicah niti najmanjšega razvoja v zadnjih tisočletjih; prav nič nesmiselnega se mi ne zdi teorija, da so neka višje razvita bitja iz veselja opravila poizkus na neki živalski vrsti — in ustvarila človeka). V preobrazbi, ki se imenuje po domače smrt, se masa in energija posameznika, ki se dotlej imenuje živ človek, prevrne v maso in energijo mrhovine. A še po klinični smrti je v mrhovini nekaj procesov, ki bi jih imenovali organske, žive. In misel, ki jo človek oddaja v kozmos, ne da bi vedel, kako — tudi ne umre z njim. Težko se pa človek v svoji zavesti znebi prirojene in privzgojene groze pred razbitjem celotnosti svoje fizične in psihične osebe. Cvetlico mirno utrgamo in vtaknemo v gumbnico, čeprav ustvarimo pri tem isto fazo preobrazbe, smrt cveta. Morda bi kakšni velikani z milijonkrat večjih planetov lahko tako nosili v gumbnici mrtve nage ženske? Ko bi ovele, bi jih odvrgli.

Misel hodi v daljave, v globine, v višino, vrta v skrivnosti, bega, neulovljiva in brez miru plahutajoča, svobodna in neugnana. Um dela ko stroj. Čustvo pa čepi v drobu, ne premakne se nikamor, žge, drgeta, prekleti suženj in tiran hkrati.

Čakanje na neznano hučo zelo utruja. Večne vaje brez uporabe. Tudi atleti potrebujejo počitek pred nastopom. Če so pretrenirani, izgublajo tekme. Če popuste v treningu, niso sposobni za nastop. Zato pravočasno izvedo za dan nastopa in trener jim strokovno predpiše ritem treniranja in počitka, napetosti in sproščevanja. Jaz sem se pa spustil v

tako težak šport, pred menoj je bila morda olimpijada — a kdaj, tega nisem mogel niti slutiti. Vsak hip je lahko izbruhnila.

V kakšnem petem ali šestem mesecu treninga se je v viharni noči, ko je bil dež in veter ob lino, ob kakšnih dveh po polnoči, prižgala v celici luč, vrata so se sunkoma odprla. Sedel sem in si pomel oči. Dajmo! Dajmo! Zelo oster glas. Tisti statiti mladenič z mrzlimi modrimi očmi. Vstal sem in oblekel suknjič, s katerim sem bil pokrit v hladnem času (poletje, jesen, zima). Dajmo žel! In sva šla skozi kakšnih šest rešetkastih železnih vrat, po znanem ceremonialu, ki sem ga že dobro obvladal (naprej! stoj! naprej!), po stopnicah navzdol, naglo, nervozno. Luči, tihota, nikjer žive duše, sama vrata. Olimpijada je torej prišla. Pri hoji sem čutil rahlo odrevenelost v udih — in sline mi je zmanjkalo v ustih. Človek je presneto slab gospodar čez sebe! Vse se poigrava z njim, strah, groza, žalost, upi, obupi, želje, bolezn, živci! Kako le dosežejo fakirji in yogiji oblast čez sebe? Seveda, sli se popolnoma odrečejo. Mi bi pa radi spolno občevali s smrtjo in posilili usodo.

Stiskal sem mišice rok, prsi in trebuha, in jih sproščal. Skušal sem dihati globoko. Odklenil je velika železna vrata v pritličju. Preden so se odprla, sem bil prepričan, da bom zagledal stopnice v klet. A prikazalo se je — dvorišče. Dež in veter. Spremljevalec me je silovito prestavil na svojo levo stran. Moral sem stopati ob njem po pesku. Prispela sva do črte, ki je bila močno vrisana v pesek. Potem sem moral korakati ob njem vzporedno s poslopjem. Izza vogala je bilo na kakšnih deset metrov videti senco človeka z brzostrelko, ki se je motno bleščala v luči žarometov na visokem zidu. Nena doma je spremljevalec ukazal Stoj! Na levo krug! Spet je bila črta v pesku. Obrnil sem se. Napred marš! In spet naza. Tudi na drugi strani sem opazil enako senco z brzostrelko. Ceremonial mi sicer ni bil prav nič jasen — a eno se mi je pobilnilo: ne bodo me obesili, ustrelili me bodo. Ali je mogoče sploh kaj storiti? Zid je visok kakšnih pet metrov. Ljudje z brzostrelkami so oddaljeni vsakokrat vsaj osem metrov, če ne več. Spremljevalec je brez orožja, a pravi atlet. Zaškrtal sem z zobmi in občutil, da imam spet slino. Noge niso ravno lahke. Spremljevalec je odšel k hiši; naslonil se je na zid in poveljeval od tam (stoj! na levo krug! napred marš!) jaz pa sem ekserciral na tistem dvorišču in čakal, kaj bo. Ni mi šlo v glavo, čemu vse to. Po naravi sem pa strahotno radoveden. In čvekam rad. Če me zdaj ubijejo, kakšna škoda da ne bom

mogel nikomur pripovedovati o skrivnostnem ceremonialu pred usmrtnitvijo! Kdo bi si mislil, koliko domišljije imajo ti tipi. Ali pa so mehanično prevzeli od Rusov kakšno njihovo prakso? To bo! Dež mi je bil v obraz, veter mi je nosil lase, a vse to sem občutil čisto nekje na robu zavesti.

Moker sem se vrnil v celico. Kasneje mi je povedal Koseznik, da se to imenuje — sprehod! Svoji »olimpijadi« sem se moral smejeti do solz. Bila mi je pa vendarle koristna šola, nekaka skušnja. Marsikaj sem v sebi popravil in izpolnil. Predvsem je treba začeti z vajami takoj, ko se prižge luč (mišice, dihanje) in ne šele potem na poti. Treba se je pripraviti tudi na smrt z ustrelitvijo, preiskati, kaj se skriva v njej, najti kakšno možnost za domišljijo.

Koseznika so odpeljali. V njegovo celico je prišel strahopetec, ki si ni upal niti odgovoriti na trkanje po zidu. Tisto smer sem imel pretrgano. Koseznika nisem videl nikoli več, tudi slišal nisem zanj, nihče ga ni poznal. Profesorja so obsodili na petnajst let, bil je čisto zbeگان, ko so ga pripeljali s sodišča nazaj. Kasneje sva se srečala v jetnišnici. Zunaj je zahajal v neko družbo, kjer so govorili vsega vra-ga, nekaj tega je potem zaupal kolegom v konferenčni sobi. Sojen je bil po zakonu o ljudstvu in državi. Žena je sedela več ko leto dni brez obsodbe, kar se je imenovalo tedaj »bila je na DKD, na družbeno koristnem delu«).

Čez dva dni so odpeljali tudi profesorja, v njegovo celico pa je prišel zelen začetnik, ki sem ga z muko učil predmetov iz prvega razreda jetniške šole. Za tri stavke sva od začetka potrebovala celo popoldne. Bil je prepričan, da ga je potunkala žena, ker je imel ljubico. Neke zadeve iz časa okupacije. Bil je imovit mož, kasneje so mu vse zaplenili, tako da je tudi žena dobila svoj bumerang v glavo. S težavo sem ga naučil kontaktirati naprej, bil je pravi antitalent za arest, tudi onaniral je samo, kadar je dobil paket s hrano od doma. Bil sem torej precej osamljen.

Včasih bi plezal po stenah in hodil po stropu ko muha. Koledar, ke sem ga izpraskal na steno, je kazal, da se bo zima kmalu prevagala v pomlad. To pa je čas, ko me zmeraj razganja kakor brsteče drevo. In še premestili so me v skrajno celico, poleg katere je bil sosed, ki je noč in dan tipkal in odgovarjal na trkanja, niti za »dober tek« pri menaži se hudič ni zmenil. Ka je tipkal? Po zvokih sem izračunal (tipkal je kar hitro), da napiše tudi po trideset strani na dan. V desetih dneh tristo listov. Na mesec skoraj tisoč. Kasneje sem izvedel, da so dajali ljudem pisati podrobne življenjepise z natančnim opisom vseh dogodkov in vseh ljudi, ki so jih srečali v življenju. In to ne enkrat. Po pet-

krat, šestkrat, tako so nekateri popisali na kile papirja. Sam sem svoj življenjepis odklonil. Kasneje mi je rekel komisar jetnišnice: nihče ne pride iz teh zidov, ne da bi napisal avtobiografijo. A ni me prepričal. Upiralo se mi je pisateljstvo za gospode tovariše. Ni šlo v moj slog življenja, pa amen. V nekaterih stvareh sem trmast ko mula.

Sosed »pisatelj« sem postal osamljen kakor v prvih dneh aresta. Kibla ven, kibla noter. Menaža. Preiskava. Hoja gor in dol. Zijanje v lino. Poslušanje cirkularne žage od nekod. Čivkanje vrabcev, ki so slutili prvo pomlad. Enkrat ali dvakrat me je klical zaslíševalec, da me vpraša, kako mi je. Izvlekel nisem iz njega nič. Študij različnih paznikov, ki so se vrstili v službi, od katerih so bili eni čisto vljudni in nenapeti, drugi ostri ko bajonet. Pred deset tisoč leti so baje nastala prva človeška naselja. Kdaj se je rodila zamisel prve ječe? Človek bi se napihnil, vdihoval bi in vdihoval, da bi razgnal zidove in magari padel pod njimi ko Samson.

Treba je bilo izumiti kakšno novo igro. Iz robca sem sinapravil vozec — lutko, si jo nataknil na prst in se učil govoriti s trebuhom; lutka je bila prav malo časa lutka, oživila je kakor Storžek, povedala je, da ji je ime Frina (kakor tisti kurtizani v Atenah, ki je bila pred sodiščem zaradi nemorale, za časa Sokrata; slekla se je pred sodniki — in bila oproščena, Sokrata so pa zatolkli), poslej sva imela pogovore, spala je z menoj, naveličala sva se drug drugega in se spet spravila, sprla sva se in se spet vzljubila. Bila je zelo svojeglava in mi je povzročila nemalo sitnosti. Včasih pa sem se ji moral tudi od srca smejeti. Enkrat sem se tako krohotal sredi celice, ko so se neslišno odprla vrata. »Dajte tisto sem!« je rekel ukazujoč glas. Prestrašil sem se. Nisem je dal iz rok. Razlagal sem tistemu tipu, da je to robec — in res sem ga preslepil. Ko sva ostala sama, sva sklenila, da bova bolj previdna. Silvio Pelico poroča v svoji knjigi »Moje ječe« o kaznjencu, ki je ubil paznika, ker mu je zmečkal pajka, s katerim se je samotnik pogovarjal. Frina je imela zelo zanimivo otroško dobo in je tudi znala o njej privlačno pripovedovati — samo — imela je tako bujno domišljijo, da ji ni bilo vsega verjeti. Nekoliko me je tudi motilo, da je bila tako domišljjava, prepričana je bila, da je neubranljivo, usodno privlačna za moške. O moških je imela — kakor se to lepticam velikokrat primeri — nekoliko poenoteno mišljenje. Sicer je bila pa inteligentno, toplo-iskreno bitje; dvojna morala ji je bila nad vse zoprna. In imela je še eno čudovito žensko lastnost: znala je poslušati. Pripovedoval sem ji zgodbe o kaznjencih, kar sem jih poznal iz leposlovja in mitologije. Ona pa je delala majhne pripombe, tu in tam je kaj vprašala pa se

spet predala zvestemu poslušanju. Zelo jo je pretresla pripoved o Prometeju, ki se je zameril bogovom, ker je — po izročilu — »ukradel bogovom ogenj in ga nesel ljudem«. Zelo težko je razumela, da se to samo pesniško tako reče, da pa pomeni nekaj čisto drugačnega, da je namreč skušal ljudem razsvetliti glave, pojasniti jim, da po ustavi bogovi nimajo tistih pravic, ki si jih laste, da zakoni ne smejo biti samo nekaj navideznega, palica z enim koncem — no, in da so ga zato obsodili zaradi sovražne propagande. Prikovali so ga na neko skalo na Kavkazu, kamor je vsak dan priletel jastreb, ali orel, in mu izkljuval jetra, ki so pa do drugega dne spet zrasla.

Frina je pripomnila, da najbrž to strašno boli, ker je slišala za nekoga, ki so mu vzeli košček jeter za laboratorijsko preiskavo — in je rekel, da je blazno zbolelo. Nadaljeval sem. Prikovan na tisto skalo je imel seveda veliko časa. Postajal je žalosten, prijemal se ga je obup, padal je v depresije. In zoper to pomaga samo nekaj zdravil, na primer jeza ali pa sla. Nekaj časa je klel, potem pa je začel premišljevat o ženskah. In ta mali se mu je dvignil. Kaj pa zdaj? Roke je imel priklenjene, nobena samopomoč ni bila možna. Vtem je priletel tisti orel, ki je imel nalogo, da mu hodi kljuvat jetra — in je sedel na tisto mesto, ki je za ptiče najbolj primerno: na meseni drog. Krempļji sicer bolijo, a še bolj boli neizpolnjeno poželenje. In tako se mu je nekega dne posrečilo, da ga je zabil ptiču v mesto, kamor neki Japonci baje porivajo obglavljene goske. In kako se je vse skupaj nehalo, je hotela vedeti Frina. Kako? Ptič se je navadil in baje so kasneje kromozomi toliko popustili, da se je iz te spolne zveze rodil Dedalus, ki je bil oče slavnemu Ikaru, o čemer modri James Joyce ne ve ničesar.

Potem sem ji pripovedoval o Sisifu, kako je moral valiti kamen v hrib in kako je kamen zmeraj spet zdrsnil v dolino. Frina je vprašala, zakaj je bil obsojen? Vidite — vse življenje govorimo o sisifovskih delih — zakaj je bil pa kaznovan, nisem vedel. Zanimalo jo je, če je bil morda gospodarski kriminal? Slišala je namreč, da naš dinar tako valimo v hrib in zmeraj spet zdrsne nazaj. Zagotovil sem ji, da kriminal ni bil, razen če mu niso kaj podvalili. Ni mi dala miru, dokler si nisem izmislil, da je »obrekoval kulturne delavce«. Ko pa je izvedela, da je bil od hudega napora in prekournega dela domala impotenten, je ni zanimal več. Potem sem ji pripovedoval o Kristusu, ki je bil zaprt in obsojen na smrt, ker je javno kritiziral farizeje. Moral sem ji razložiti, kaj je to »farizej«. Ko sem ji povedal, da so to povečini ugledni možje z dvojno moralo, eno za svetek, drugo za petek, je takoj

razumela. V vsaki urejeni državi so farizeji krepko povezana družba v družbi, ki budno pazi na vsakega, katerega sumi, da ni farizej. Pri tem sem ji povedal še primer čisto zasebnega farizejstva.

Spoznal sem zelo čislano in verno gospo — njena sina sem inštruiral matematiko. Nekoč sina ni bilo doma — odšel je s sošolci na smučanje — a ona me ni pustila oditi. Moral sem piti z njo čaj z žganjem ali bolje, žganje s čajem, v kuhinji, pod močno žarnico. Izpraševala me je o mojem odnosu do religije. Nisem se ji hotel preveč zameriti — vedel sem, da hodi vsako jutro k maši in k obhajilu — pa sem se izmotaval, kakor sem vedel in znal. Občutila je, da moja vera ni nič kaj trdna — in začela misijonariti. Govorila mi je o bogu, v posmrtnem življenju, o nebesih in peklu, o Savlu, ki se je spreobrnil v Pavla in postal svetnik, naposled pa o Kristusu, do katerega je imela odnos današnjih »fanov« do svojih idolov. Zanj je bil to zelo lep mož, zelo inteligenten, obvladal je vsako družbo, moški in ženske so kar sedeli okrog njega in ga gledali — skratka toliko da ni rekla, kakšen playboy je bil to. To me je motilo. Nisem religiozen, ta človek pa mi je bil — ko sem dozorel in premislil stvari — če je res živel ali ne — nekam bratovsko blizu. Če bi ne bil razuzdanec, huligan in pretepač — bi želel biti kakor on. Srednje možnosti me niso zanimale.

Kmalu sem opazil, da ima ženska načrte z menoj. Začela me je počasi zapeljovati. Polagala mi je roko zdaj na rame, zdaj na roko, zdaj na stegno. Zraven mi je pa pripovedovala Kristusov življenjepis. Zнала je na pamet tudi neke stihe svete Terezije de Jesus, ki govore o združitvi z njim, in to prav ognjevito, škoda da jih ne znam govoriti. Frina se je pozanimala, kakšna je bila gospa. Čedna, nekaj čez trideset, polnoudna, pre zgodaj ovdovela, rit pa je imela ko kobila. Taka, da bi si jo človek takoj poželed, če se ne bi bal vseh tistih ceremonij okoli prekoračenja šeste božje zapovedi. Nosila je po svetu tako resen in strog obraz, da bi odbila vsakega ženskarja, ki bi ne nameraval izgubiti veliko časa in truda z njo.

Hudič babji je ugotovil, da je bil Kristus v mladih letih nemara natančno tak kakor jaz. Gledati sem moral razpelo na steni, kjer je bil križani res zelo lepe postave, malo takih sem videl na svetu. Pri tem je — za primerjavo otipavala mojo postavo, slekla mi je suknjič in mi odvzela kravato, verjetno ker v Kristusovih časih Judje niso nosili kravat. Srajco mi je odpela zaradi vročine. Poljubila me je pa na usta zaradi čedalje večje podobnosti med menoj in njenim vzorom. Mirno sem jo prijel za zadnjico, a počasi mi je odrnila roko. »Ali bomo fukali?« sem vprašal čisto poslovno. Zatisnila mi

je z dlanjo usta in šepetala na uho: Nobenih takih besed, ljubi moj. Biti moraš priden. Obljubi, da boš priden!

Ni čakala na odgovor. Božala me je pod srajco in šla z dlanjo za pas, zraven je pa ves čas čvekala svete legende. Sezula mi je čevlje in nogavice, ker je baje hotela primerjati noge, slekla mi je srajco, majico in hlače — pa me ogrnila z živobarvnim prtom.

Bil sem najbrž zelo smešen, ko sem sedel tam v kratkih spodnjih hlačah, ogrnjen v namizni prt, ona pa je govorila ko dež in vztrajno odpravljala moje roke od sebe, ne da bi vplivalo na njeno pripoved. Ko je prišla do tja, ko Kristusa javno slečejo, je rekla: pred moškimi in ženskami! Bila je čisto zaripla v obraz, nadaljevala je: kako je trpel, ko je bil tako sramežljiv... in da so ga ženske gledale čisto nagega... da so vse videle... vse, vse... tudi tisto... vse, vse... Da ni večje muke za sramežljivega človeka, kakor pokazati vse. In da moramo tudi mi trpeti zanj... In tako se je, drgetaje od razburjenja, slekla do nagega, ohranila je samo natikače z visokimi petami... Seveda pri tem ni bila niti hip tiho... Potegnila je tudi meni spodnje hlačke dol, a se je pri tem delala, ko da ne gleda mojega divjaka, ki je dvignil glavo. Mislim sem si — no zdaj smo naposled prispeli. Kje pa! Potem je bil Kristus bičan. In tudi mi moramo trpeti v njegovem imenu. Podala mi je pleten pasji bič (čeprav niso imeli psa pri hiši) in napela rit, zraven je na glas molila. Pritisnil sem ji toplo in tisto lepo oblikovano dvojno poloblo — tedaj sem pa opazil, da ima komaj vidne, roza proge od biča po hrbtu in po riti.

Postal sem radoveden, ali ima koga, ki se mu daje bičati, ali to počne sama. Podal sem ji bič in ji rekel: Daj se sama! Sprva se je branila, a bila je skoraj v histeričnem krču od pričakovanja, solze so ji začele teči po licih, začela me je zmerjati s strahopetcem, celo antikrist mi je rekla, potem je pa pograbila bič — in da vidite, kako je človek lahko neusmiljen do sebe! Molila je zelo na glas. Vdala se mi je kar na tleh, ona je glasno molila litanije (usmili se nas, prosí za nas, in vse po vrsti, pa »uboge reve k tebi vpijemo«), jaz sem pa glasno zmerjal in kvantal, ni prisluhnila, ko sem ji dopovedoval, kakšna kurba farizejska je. Bolj ko sem jo zmerjal, bolj živo je migala pod mano — in domislil sem se, da ji psovke in kvante seveda povzročajo sladko bolečino kakor maloprej bič. Bil sem torej uporabljen do kraja.

Konec koncev je vstala in odnesla obleko v kopalnico, jaz pa sem se oblekel v kuhinji. Ko se je vrnila, je bila počesana in spet dostojanstvena gospa, ki me je vikala in kmalu omenila, da je že po-

zno. Redko se mi upre kakšna ženska — ta se mi je. Predvsem sem bil premlad za tako hude preizkušnje. Poleg tega sem pa že zelo zgodaj začel zaničevati farizije — bogve če nisem nagonsko čutil v njih svoje strupene sovražnike v prihodnosti? Pri vratih me je vljudno prosila, kdaj naj pridem na naslednjo instrukcijo. »Rit imaš perfektno,« sem ji rekel v slovo, »a Kristusa bi raje pustila pri kurbariji pri miru.« Samo oči so se ji zožile in zaprla je vrata za menoj.

Frina me je vprašala, kako je bilo s Kristosovo spolnostjo. Premislil sem. Zdi se mi, da je bil kakor yogiji, sicer ne bi imel take moči v očeh, da je »delal čudeže«. Farizeji so ga obrekovali v zvezi s sveto Magdaleno in svetim Janezom, da bi zmanjšali njegov sloves in mu umazali ime. Frini je bil ta mož vseč, posebno ko sem ji povedal, da so že tedaj imeli prakso zapirati in usmrčevati politične jetnike skupaj s kriminalci. Križan je bil med dvema razbojnikoma!

Nekoč me je Frina vprašala, zakaj se toliko ukvarjam s spolnostjo? Prvič mi je to prirojeno. Drugič sem si to priboril v vztrajnem boju zoper družbo, ki se spolnosti poslužuje kot sredstva za zaslužjevanje. Tretjič... tretjič je pa še veliko globljega. Premisliti moram. V urah, ko Frina spi po kosilu, bom to skušal oblikovati v besede — in zvečer bom imel o tem predavanje na radio Luknji.

Pri pometanju celice (vsak dan poda paznik metlo v sobo, potem jo čez čas spet vzame) sem odlomil košček sirka iz metle. Z nožičkom (ki sem si ga izdelal iz druge podkvice na čevlju), ki sem ga po slabih izkušnjah skrbno skrival v opasju hlače, sem si odrezal droben pramen las in z nitko napravil prav čeden čopič, še koničasto sem ga obrezal, iz rje na kibli in saj sem napravil tinto in se naučil pisati kakor Kitajci. Sprva so mi šle samo velike črke, s časom pa sem postal pravi mojster, s tistim čopičem sem pisal na klozetni papir kakor s peresom, čitljivo in naglo. Moral sem se pripraviti za večerno predavanje, moral sem si napraviti nekak red v švigajočih in preHITEVAJOČIH se mislih.

Noben slučaj ni, da je Bocaccio z Dekameronom napovedoval veliko novo dobo in zaključek srednjega veka, ki je dovršil svoj sistem kakor piramido in v njem moralno okamenel. Za predavanje bom vzel zgodbo »Alibek in puščavnik« in jo primerjal s teološko-filozofskimi zgodbami istega časa. Kako sta »vtikala hudiča v pekel« lepa Alibek in puščavnik, ki se je hranil s kobilicami. Potem pa si bomo ogledali kak »beg svete družine v Egipt«. Tudi v evropski meščansko zmoralizirani družbi bo prišlo do prepaha. In Amerikanci bodo še radi brali izobčenega Henrija Millerja (tedaj je prinesel francoski lektor na univerzi iz Pariza njego-

vi knjigi »Tropiques du Capricorne« in »Tropiques du Cancer«. »Treba je pisati življenje, ne literaturo«, je rekel Henri. »Dekameron« je bil življenje, »Beg v Egipt« pa literatura.

Spolnost sodeluje v vseh velikih premikih. Ko je po renesansi meščan zavihtel svojo copato in se je Cerkev spet znašla, je zaradi nemorale šlo v ječe in smrt veliko svobodnjaških duhov. Meščanska morala je tako močna, da so se je ustrašili celo boljševiki in prepovedali »svobodno ljubezen«. In vsa resnica o spolnem življenju naj se umakne v debele Sittengeschichte — za večerno branje upokojencev.

Ni čuda da je spolnost družbena sila, saj se iz nje rodi človek. Razen tega je pa to edino področje človeka, kjer sodelujejo res vsi čuti, vsa domišljija, vsa človekova fizična in psihična oseba. Zato ustvarja individuuum. Važna je pa tudi za spoznavanje na katerem drugem področju, po primerjavi. Seveda živimo v dobi, ko je psihologija strašno zaostala za drugimi vedami in se ji ni posrečilo »prestopiti praga znanosti« (po Jamesu). Filozofije so se razvijale v smeri svojih tez. Freud je postavil za osnovo človeka slo, libido, Kirkegaard (in po njem eksistencializmi) je ustoličil kot gonilno silo strah, katolicizem je učil kes in žalost »v dolini solza«, socialne revolucije so uvedle jezo (razredno sovraštvo). Nihče ni opazil, da so v človeku (kakor v živali) štiri osnovna čustva, iz katerih se šele v dolgotrajnih procesih razvijejo druga. Poželenje, strah, žalost in jeza. Strašno dolgo traja, da se tem »temnim« čustvom postavijo nasproti »svetla«, poželenju — sitost, strahu — up, žalosti — veselje in jezi — ljubezen.

Imel sem ribanje in splošno čiščenje celice. In med tem sem premišljal. Našel sem navadno igro, ki sem jo imenoval »matador čustev.« Oglejmo si tale štiri čustva v medsebojnih odnosih: poželenje žene k predmetu poželenja, strah žene od predmeta strahu, jeza žene drugače kakor poželenje — k predmetu jeze, v napad, žalost je pa statična, nedejavna. In naprej: strah uničuje poželenje, poželenje uničuje strah, prevlada večje čustvo. Pes ima prepovedano ukrasti zrezek, v njem se zbudita poželenje in hkrati strah pred kaznijo — večje čustvo zmaga. Enako v človeku — nihče ne bo mogel posiliti ženske, če mu streljaš mimo ušes. Jeza uničuje strah, strah jezo. Zato vojaku, ki ga pred bitko strah, povedo, da sovražnik posiljuje njegovo ženo — in jeza uničuje njegov strah. Vsa vojna propaganda to ve. Tudi poželenje uničuje strah. Zato vojaku obljubijo, da bo po zmagi lahko plenil in posiljeval. Žalost pa uničuje vsa druga čustva. Zato se je katoliški srednji vek tolikokrat predajal žalosti in melanholični meditaciji — da je

pasiviziral poželenje, ki je pretilo, da ustvari stanje nemorale. Španski Filip II je ves dvor zavil v žalno črnino. Današnje družbe so še vse urejene po metodi dresure državljana, na štirih prvinskih čustvih, natanko tako kakor šolajo pse v dresurnih šolah. Strah pred kaznijo, vzbujanje poželenja po nagradi, pa tudi vzbujanje jeze na sovražnika in žalosti nad grehi. Zato imamo pravo, ki kaznuje (pa tudi teror), plačilne sisteme (pa tudi podkupovanje), politično huskaštvo in krize. Kje je še družba, ki bo temeljila na svetlih čustvih? Na izpolnjevanju svetlih želja (demokracije, normalnih odnosov med ljudmi, odgovornosti pri oblastnikih), na svetlih upih (smiselni cilji pred človekom, ki nekaj dela), na veselju — in ljubezni?

Ribal sem tisto celico tako, da sem jemal krtačo pod nogo in brizgnil vodo po tleh. Kako naj razložim Frini, kaj je globlji pomen napora prodreti spolnosti do dna? In to tako, da me ne bo osumila kakšnega licemerstva? Ko so nekomu sodili zaradi posilstva, ga je sodnik na kraju razprave pozval, ali ima še kaj pripomniti v svojo obrambo. Ja, gospod sodnik, je rekel obtoženec, prosim, če bi upoštevali, da grozno rad fukam.

Ko je bila celica pospravljena, jo je paznik pregledal. Potegnil je s prstom po grevcu — prah! Prav z žalostjo me je pogledal in mi ponovno podal sivo-črno cunjo. Ne vem, od kod v vseh ječah sveta neprestano sneži čisto navaden siv, skrajno droben prah. O tem mi je pravil nekdo, ki je sedel že v sedmih državah. Line so zaprte, nič se ne dogaja, prah pa pada brez prestanka na ljudi in predmete. Paznik tudi z mojim ribanjem ni bil prav nič zadovoljen, kazal mi je temne lise po tleh. Seveda mu ni prišlo na misel, da se nisem pri ribanju spustil na kolena in obdelal deščico za deščico. Ta je bil edini, ki je včasih prižgal cigareto z vžigalico. Od tega je bil jetnik vsaj pol ure dobre volje.

Cedalje bolj se je bližala ura oddaje o mojem odnosu do spolnosti. Postajal sem rahlo nervozen. Ali naj začnem s tem, da sem sicer erotoman... ali pa da imam satirizao... vendar pa to ni vse. spolnost je tudi portal v človekovo duševnost. Spolnost je tudi orodje in lahko nevarno orožje. Vsega tega Frina ne bi razumela. Orodje za spoznavanje drugih področij človekove duševnosti. Orožje za boj zoper depresijo v sebi in stagnacijo družbe. Ne, ne, tako ne bo šlo. Tudi o razbijanju tabujev ji nima smisla govoriti. Premišljal sem o rimskem imperiju. Eni so trdili, da je propadel zaradi »corruptio morum«, zaradi sprijenosti običajev, posebno na spolnem področju. Vendar je zveza najbrž nekoliko drugačna. Sita družba seveda sprošča spolnost, sprostitvev pa vodi v razuzdanost. In kdor

res dobro živi, ne gre nič rad na vojsko. Zoper vdore zdravih barbarov s severa bi morala stati močna vojska. Kristjani so svoj pasivni odpor (podoben Gandijevemu ahimsa — pravilu) zgradili na spolni čednosti in čistosti, bili so močni, nepremagljivi. Ko so se v poznem srednjem veku zrahljale te vezi, se je cerkev zamajala in se v renesansi komaj obdržala. Kako to, da sem jaz tako odporen, čeprav sem si ustvaril popolno spolno sproščenost? Ali pa si nemara to samo domišljam? Namreč oboje: da sem odporen in da sem brez kompleksov? Treba se je zgrabiti za ovratnik in se pošteno stresti. In spet začeti pri Abrahamu. Sicer je pa izvorno sveto pismo polno zelo zanimivih zapiskov o spolnosti. Spomnil sem se družbe naših najodličnejših intelektualcev, ki so sestavljali nekoliko šaljive pornografske stihe, odlične po obliki in izvirne po vsebini. Veliko teh stihov sem znal na pamet. In celo abecedo kvantarskih štirivrstičnic, od katerih mi je bila posebno všeč črka T: Tank se ne boji kamele, tempelj je molitve hram, troti fukajo čebele, Tarzan si ga drajsa sam. Kasneje so celo abecedo dali natisniti. Stavil jim je stavec pri glavnem dnevnem časopisu (»Jutro«) in nekega dne je — seveda po nesreči — med mamilimi oglasi izšla cela štirivrstičnica v krohot in pohujšanje ljudstva. Zdravnik. ki se mu je žena izneverila, je dal v tisočih izvodih natisniti njeno sliko, bila je popolnoma naga, in jo raznesti v noči po vsem mestu. Na sliki je bil napis: Poznam še druge take sestre zale, ki so se tudi nage slikat dale. (Vse to je bilo pred vojno.) Izbruhnil je škandal, ko se je razvedelo, da neki zobotehnik omamlja z injekcijami pacientke in jih potem fotografira v zanimivih položajih. Vmes je bila baje tudi neka nuna. Škandal so potlačili, ker je bila vpletena v zadevo vrsta mogočnikov.

Tako nekako sem od Abrahama sem vlekel nitko do svojega časa, ko so prišli pome. Bil je samo brivec, v majhnem predprostoru pri stranišču me je obril. Ponudil mi je že tretjič, da nese kakšno pošto ven, a spomnil sem se, kaj mi je o njem povedal Koseznik. Kasneje pa sem izvedel, da je le bil paznik, ki je bil voljan pomagati komu, v katerega je imel polno zaupanje. Tako si je rešil glavo Slavko, ki so ga ugrabili v Trstu, pripeljali čez mejo in vrgli v podzemlje. Mislim, da niso oblasti nikoli ugotovile, kako je sporočil iz bunkerja, kje je in kaj je z njim.

Z oddajo ni bilo nič. Nisem se še dobro pripravil, komaj signal »v luknjo padel — lojtro pozabil« sem začel oddajati, ko so se spet odprla vrata. Paznik je obstal pri vratih, vstopil pa je mlajši človek v uniformi brez oznak in mi podal nekaj potipkanih listov papirja. »Preberite!« Bila je — obtožnica.

Strahotna nemorala in perversnost, poizkus umora, poizkus posilstva — in kar iz tega nujno izhaja — sovražna propaganda, izdaja domovine in špionaža. Tri, štiri strani. Svojim očem nisem mogel verjeti. Veliko stavkov sploh nisem razumel. In kakor bi sploh ne šlo zame. Cakajoči je komaj dočakal, da sem prišel do zadnje strani, potegnil mi je liste iz rok in se obrnil. Stopil sem proti njemu. Hotel sem ga kaj vprašati. Vrata so se mi zaprla pred nosom.

4

Ne vem, če sem bil že kdaj v življenju tako presečen. Nikakor se nisem mogel spomniti formulacij. Samo neke besede, neki stavki so sekali v spomin, zmedeni in brez zveze. Skoraj vso noč sem preležal buden, preden sem si naposled dejal: nocoj in jutri me ne bodo ubili, ker me potrebujejo za sodnijo. In tako sem padel v neko čudno moro, podobno spanju, iz katere sem se prebujal — in se spominjal nekih obtožb — pa se spet skušal umiriti. Tudi v jutru nisem mogel najti v sebi iskre humorja, kar me je prav zaskrbelo. S Frino nisem hotel govoriti. Popil sem tisti »češpljevi čaj«, ki so mu rekli kava, in hodil gor in dol. Bil sem nekako top, dokler si nisem predstavljal lokalnih bogov v pogovoru o meni. Škrtnil sem z zobmi. Doslej sem dopuščal, da se motijo, da so se prenaglili, da mislijo, češ da sem jim res nevaren, da so izpustili nadme svojo policijsko rutino, da se jim zdim res škodljiv, da konj z repom udari po obadu, ki ga pika, da se jim zdim baraba in kurbir, ki ga ni škoda. Zdaj mi je postalo jasno, da zavestno lažejo, machiavelisti drobnega kova. Izdaja domovine! Špionaža! Najprej pa je treba obtoženca moralno osrati tudi pred malomeščani. Duhovnike, zdravnike, umetnike — sploh ljudi, ki uživajo pri ljudstvu kakšno spoštovanje — je treba najprej spolno moralno zrušiti in namazati z drekom. (Tega se je poslužil tudi Hruščov, ko je v svojem znamenitem govoru obdelal moralni lik Stalinov. To je počela »sveta« inkvizicija. To so navsezadnje prakticirali liberalci v boju zoper duhovščino.) Predstavljal sem si, kako bogovi drug drugemu pripovedujejo podrobnosti, ki jih je dagnala preiskava o tej barabi Levitanu. Zunaj so neznanci širili govorice, da sem stalinist. To je bilo po informiraju kaj močno. Meščani in malomeščani, ki so si oddahnili, da so lahko zabavljali čez Stalina in Ruse, so mi vse slabo od srca privoščili. Tistim, ki so se skušali zavzemati zame, češ da sem talentiran pisec, so namignili, da bodo še strmeli, ko bodo izvedeli, kaj sem v resnici. Špijon! No, in fant je res znal nekaj jezikov, bil je nekoliko po svetu, rad je bil v družbi tujcev, ves vražji je — kdo mu je videl či-

sto v dušo? Pa sadizem! Levitan je perverznejš najnižje vrste. In umori! Ta človek ima krvave roke!

Radio Trst mi je od srca privoščil, da sem nadraj-sal, tisti kvizlingi v slovenski oddaji so si kar meli vulve. Radio Budimpešta je poročal o meni in še o nekem Hrvatskem pa nekem srbskem piscu, češ da »trpimo v krvavih Titovih taboriščih«. Radio Pa-riz je pa veleumno razložil, da sem stalinist in rusofil, kar je ponatisnil baje tudi nek ameriški ča-sopis, ki ga izdajajo naši izseljenci. Priljubljen v svojem mestu nisem bil nikoli, za to se tudi nisem pullil. Zadostovala mi je peščica inteligentnih znan-cev. Moji predniki so z Gorenjske, kjer se baje »pri vsaki hiši pravi — Pri bahaču«. Poleg tega sem imel strupen jezik in naglo roko (kot nekdanji bok-sar) — in pomenil sem potencialno nevarnost za-konskim tovarišem čednih žena. Pa še pil sem — in pijan postanem siten in prepirljiv, ker me začne razganjati preobilica spolne moči.

Jeza na bogove je bila prva stopnja izboljšanja du-ševnega stanja. Z avtomobilom so me odpeljali na sodnijo, sedel sem zadaj v »marici« s spremljeval-cem, ki se ni hotel pogovarjati. Ko sem čakal na razpravo, je prišel tudi moj poročnik. »Lepa obtož-nica!« sem mu očital, a samo nasmehnil se je. »U-pam, da bova o tem še kdaj govorila,« sem rekel, njemu pa ni bilo do pogovora, imel je svoje skrbi, med njimi tudi to, kako se bom vedel na razpravi, ker bi kaj lahko tudi njemu kaj priletelo na glavo, češ da me je »slabo pripravil«.

Človeško občutje je zelo čudna aparaturna. Koliko-krat se mi je zasmilil kak paznik, ko sem opazil, da jetniški zid tudi njemu riše s kremplji svoje črte v obraz. Vsi smo bili v veliki »flajšmašini«, kakor pravijo arestanti. In vsak se je reševal po svojih močeh. Rusi so našli grešnega kozla, Sta-lina, in Solženicin je lahko napisal svojo pretres-ljivo knjigo o »Ivanu Denisoviču«. Pri nas ni izšla še niti ena knjiga o vročih problemih v razvoju od stalinistične obnove do samoupravne potrošniške družbe, ker grešnega kozla ni bilo, zato tudi reha-bilitacije niso možne.

Jaz sem se oziral po ljudeh, ki so hodili mimo, in iskal v njih obrazih nezadovoljnosti »z obstoječim redom«. V svoji stiski sem se spomnil Koseznikove pripovedi o tem, kako »se zunaj nekaj kuha in vre, kako bo vse skupaj kmalu šlo po zlu«. Pristopil je k meni star človek, upokojeni sodnik, ki mu tega nikoli ne bom pozabil, kljub paznikovemu opozorilu, da ne sme govoriti z menoj, mi je stisnil roko in rekel: Sodil vas bo pa — bivši mizarski pomočnik. Vsa burka — razprava — je bila zelo utrudljiva. Sodnik je postavljaval vprašanja, na primer »ali ste res vi to risali?« Res. »Ali ste imeli nenormalne od-nose z ženskami?« No, kmalu je izključil občin-

stvo. Tožilec je na neke moje odgovore vzklikal: No, vidite, še pred sodiščem klevetate! Posebno hud je bil, ko sem vprašal, kako da so neki pisci popolnoma enakega poklica kakor jaz, državno za-ščiteni (da ne smem delati vicev nanje), dočim sem jaz brezpraven? Bral mi je tudi iz moje knji-žice, iz drame, o kateri sem že pripovedoval, po-sebno ga je motil stavek »morala je sredstvo za vladanje, oblastnikom samim je nepotrebna«. Sod-nik je bil hud, ker sem se »tako neumno izmotaval, ko je vendar vse jasno«. Tožilca sem vprašal, ka-ko sem prišel do vzdevka špijon? Pojasnil mi je tako: če se podate na teritorij, ki je strogo čuvana državna tajna, in vas tam primejo, ste — pa četudi ste prišli tja brez namena — krivi po zakonu o špijonaži. Vi ste v razpoloženju, v kakršnem ste bili, občevali z inozemci — in prav gotovo povzro-čali škodo. Dokazni material — nekaj akvarelov in nekaj karikatur z napisi — je ležal na sodniški mi-zi. Priča ni bila zaslišana niti ena. Presenečen sem ugotovil, da imam tudi — branilca, odvetnika ex offo, nekega bebastega starca v lovskem suknjiču, ki je tudi postavljaval vprašanja in opozarjal sodišče na mojo zavrženost, češ »da branilec v socializmu ne sme delati iz črnega belo«. Na koncu je prosil za milo kazen, ker je tako jasno, da nisem pri pravi pameti. Zoper to sem močno ugovarjal. Ta starček je imel kasneje celo pogum, da me je obiskal v jetnišnici. Skušal me je prepričati, koliko mi je kori-stil. Če ne bi bilo zraven paznika, bi šel po zraku domov. Povedal sem mu pa lepe stvari. Videl ga nisem nikoli več.

Nihče ni bil zadovoljen z mano. »V imenu ljudstva« sem dobil sprva 15 let, kasneje so mi to zvišali na 18 let, ker sem se baje »neprimerno vedel na so-dišču«. In spet v zaprto marico in nazaj — v svojo celico. Zdaj me je res nekoliko stisnilo, ko so se zaprla za mano vrata. Slišal sem, da včasih do razprave ne bijejo, ker bi obtoženec to lahko po-vedal na sodišču, da se pa prava zabava začne šele po obsodbi. Moral sem se torej pripraviti na vse. Slišati je bilo tudi o takih, ki so se obesili na radiator v celici. Zakaj me niso vrgli v jetnišnico? Zakaj so me pripeljali nazaj?

V takem pričakovanju se je najbolje predati športu. Delal sem počepe z odročanjem in predročanjem, sklečke na prstih rok in nog, drncal sem gor in dol po celici. Zaletel sem se, kakor bi hotel iti po steni gor. A pri tem sem postal počasi lačen. Spomnil sem se, da mi niso dali kosila. Za mano so hodili obrazi ljudi, ki sem jih videl na sodišču. Nekje je spet pela tista cirkularna žaga. Tolkel sem po steni sosedu, ki se ni oglasil. Minute so tekle počasi, čas se je nekje ustavil. In tudi tole se imenuje življenje. Razbičajo ti živce in potem te priklenejo v brezčasje. Rablji pa sede nekje oko-

li mize, zvrčajo kozarce in se zafrkavajo med seboj, čakajo, da se spusti noč. Potem bodo prišli. Potem bodo prišli. Vrata celice so se odprla kmalu po večerji — vstopili so trije, vsi v uniformah oficirjev. Najvišji, podpolkovnik, ki sem ga poznal iz pred vojne z univerze, študiral je pravo, si me je ogledal in vprašal:

»No, kako je, Levitan?«

»Kako?« sem odvrnil, »petnajst let!«

Nasmehnil se je. »Nobena jed se ne poje tako vroča, kakor se skuha.«

Eden je slonel na vratih, drugi na steni, tretji na radiatorju. In smo se pogovarjali. Pritožil sem se čez obtožnico in čez sodni postopek.

»To ni naša stvar,« je rekel eden od njih.

»Sicer so pa zmeraj amnestije,« je dodal drugi.

»Vedeti morate, Levitan,« je povedal podpolkovnik, »da vas nimamo za razrednega sovražnika in da ne bomo pozabili, da ste bili dober partizan.«

Živemu človeku se res lahko pripeti vse. Želel sem izvedeti, kaj bo poslej z mano?

Kaj — šli boste v jetnišnico.

»Tam bo pa slabša menaža kakor pri nas,« je šaljivo dodal drugi.

Potem se je podpolkovnik zasmejal in vprašal: »Povejte no, Levitan, koliko bab ste nabrisali?«

Vsi so se od srca smejali. Delal sem se skromnega, a oni so vedeli svoje.

»Katera ni ušla na drevo, ga je dobila,« so se smejali.

Potem so odšli in pustili za seboj kaj čudno vzdušje v celici.

V kakšen eksperiment z ljudmi sem zašel! Vsa tista dolga leta nisem mogel napraviti iz sebe pravega arestanta, čeprav sem se res dobro šolal in polagal izpite na najtežji fakulteti življenja. Ostal sem vselej svobodnjak, kar so čutili vsi jetniški uslužbenci in so me zato lahko samo sovražili ali spoštovali, sredine ni moglo biti.

Istovetil sem se z raziskovalcem, ki se je podal v divje in nevarne pokrajine, recimo v Amazonas, in se ne pritožuje čez tegobe poti. Raziskuje divja plemena, si zapisuje izsledke, ne da bi vedel, ali se bo vrnil v civilizacijo ali ne, Indijanec pa nikoli ne postane. Včasih sem se spomnil tudi tistega črnca v Južni Afriki, ki si je presekal z lopato golenico, da je skrtil vanjo prelepi »črni diamant« in ga pritihotapil iz rudnika. Rad sem premišljal o ekspedicijah na zemeljske tečaje. O vzponu na Gavrizankar in Mt. Everest. Moja stara mati ni bila izobražena, a vedela je vse o ekspedicijah, še otroku mi je pripovedovala, kako so šli na Gavrizankar, kako na severni tečaj. Njene pripovedi so nadomeščale pravljice, katerih ni znala ali ni imela rada. Pripovedovala mi je o potopu Titanica in kakšne težave je imel Lesseps (izgovarjala je tudi

zadnji »s«) pri kopanju prekopov. Zelo so jo zanimale neraziskane dežele. Nič ne vem, od kod je imela vse podatke o Stanleyu in Livingstonu, o Amundsenu in Byrdu (ki mu je rekla po domače »Birt«) in še o celi vrsti raziskovalcev in potovalcev. Ko sem kasneje bral o teh podvigih, sem se moral čuditi, kako so njene pripovedi držale. Seveda ti ljudje zanj niso bili ne junaki ne pustolovci, za take ljudi ni imela smisla, tudi o znanosti ni govorila. Raziskovalci so ji bili poklic kakor vsak drug. Eden je rojen za krojača, drugi za potovalca. Ona in pisatelj Celine sta me podučila, da vidnih junakov ni občudovati. Tako v »Potovanju na konec sveta« gleda vojak Robinson svojega poveljnika, ki v bitki stoji sredi roja krogel na vrhu griča, gleda na karto in mirno daje povelja, pa se utrne Robinsonu: To je torej resnično junak! A že naslednji trenutek se spomni: pravzaprav bi pa krava tam stala ravno tako, torej — pomanjkanje domišljije! Za mojo staro mamo bi bil poveljnik enostavno — poklic kakor vsak drug.

Škoda da nisem podedoval njene stvarnosti. Kadar sem grozno jokal kot otrok, mi je zmeraj čisto mirno rekla: Le jokaj, ti vsaj lulati ne bo treba. Po kakšnih odlomkih človek nabira življenjsko večino. Balzac pravi »življenje je obrt, katere se je treba pridno učiti«. In ko si že skoraj mojster, se pravi vsaj pomočniški izpit je že za tabo — pridejo neki lokalni bogovi in zahtevajo od tebe, da pozabi vse, kar si se izučil in liješ solze navdušenja nad njihovo veličino. Koliko nesrečnežev je to napravilo iz strahu, iz oportunitizma, pa tudi iz premisleka ali pritiska okolice, da ne govorim o možnosti — nadomestiti eno vero v sebi z drugo; so ljudje, ki brez vere ne morejo živeti. In marsikomu se je potem zgodilo kakor tistim mačkam v ameriških eksperimentih, o katerih sem bral v nekih knjigah o psihologiji: najprej so mačke na rdečo luč dobivale električne udarce, na zeleno pa hrano — toliko časa, da so se njih pogojeni refleksi utrdili — potem so pa barvo luči zamenjali. Mačke so dobile živčni zlom, da so se v krčih valjale po tleh. Včeraj »živio veliki Stalin!«, danes »dol s svinjo Stalinom!« Raziskovalci v džunglah Amazonasa živijo čisto drugače, tam pomeni vsaka stvar, ki jo srečajo, nevarnost ali koristnost, ali pa je nevtralna. Kasneje uredijo podatke tako, da ločijo zanimive od nezanimivih.

Po kakšnih dveh dneh so prišli pome »vzemite vse svoje stvari s seboj!« Spodaj sem iz majice, ki je prispela v zavoju, napravil culo, in vanjo so šli tisoči cigaret, ki so se nabrali iz zavojev, pa stotine vžigalic in še malenkosti, med njimi knjiga, ki me je posebno razveselila, vrlega Huizinge »Jesen srednjega veka« v italijanščini. Vrnili so mi tudi pas in vezalke za čevlje. Zdaj je šlo vse docela rutinsko.

Vožnja. Izkrcaje na jetniškem dvorišču. In v »so-bačnik«, v pasjo utico, kakor pravico Rusi meter krat meter velikim predelom za jetnike, ki morajo čakati na sprejem — da ne bi prišli med seboj v stik.

Kadil sem cigareto za cigareto in takoj našel stik s sosedom, ki je bil prav večč kontaktiranja. Povedala sva si naglo, kdo sva in izmenjala novice. Pred vojaškim sodiščem je dobil dvajset let, civilno bi ga bilo »zvagalo« (da bi izvedel vrat, koliko njegova rit vaga, kot pravi Villon). Življenje mu je rešil branilec, kapetan po šarži. Ujeli so ga namreč kot kurirja emigrantskega centra. Olajševalna okolnost je bila to, da je delal za denar, ne iz navdušenja za idejo. Bil je iz zelo revne kočarske rodbine z vrsto otrok. Povedal mi je, da je te dni padlo kar več smrtnih obsodb. Obsojen je tudi nek arhitekt, ki sem ga poznal. In da se Rusi v sporazumu z Amerikanci pripravljajo na vdor v Jugoslavijo. Da bo zapel jaltski sporazum med Vzhodom in Zahodom, razdelitev fifty: fifty. Samo malo je treba še vzdržati. Zato je režim tudi tako nervozen. Marsikdo bo izgubil glavo. Take reči sem potem poslušal leta in leta. Poleg tega pa: svinje angleške so nas izdale, izdale so nas svinje amerikske, svinje ruske nočejo vdreti v Srbijo in svinja papež deluje na Poljskem in na Madžarskem, za nas se pa ne zmeni.

Prevzel me je puklast, siten možiček v veliki pisarni in me vpisal v veliko knjigo. Vzel mi je pas, vezalke in Huizingo — zaman sem se z vsemi štirimi oklepaj knjige, »boste potem delali raport na upravnika, tišina«, je rekel. In tako so me odpeljali v celico. V jetnišnici ni bilo več take tihote in tudi neki arestanti so postajali po hodnikih, eni so čistili, drugi raznašali knjige, v rjavih, sivih in zeb-rastih arestantskih oblekah, eni ostrizeni, drugi ne, to sem videl, ko so pozdravljali paznika s snemanjem okrogle kapice.

Prišel sem v celico, ki je imela lesena vrata, v katerih sem kaj kmalu odkril luknjico za gledanje na hodnik. Bila je nekoliko večja samica z dvizno posteljo in slamnjačo, mizico, stolčkom in mrzlim radiatorjem. Bilo je tedaj precej mraz, pritisnil je zadnji napad umikajoče se zime. Že v prvi uri sem izvedel od sosedu, da je obsojen na smrt in da sem tudi jaz v tako imenovanem »smrtnem traktu«. Ali sem že pravomočen? Ne. Ali si je tožilec pridržal rok za ugovor? Oba sva si ga pridržala. Začutil sem zvezo med vprašanji in nazivom trakta.

Pri oknu sem našel vpraskano: Obsojen na smrt ... dne tega in tega (pa ime, ki sem ga pozabil) ... Živela svoboda! je pisalo zraven. Na vratih sem našel narisano debelo žensko z nogami narazen, s tintnim svinčnikom, in pod njo napis z velikimi črpami »Franca rada da«. Bilo je zelo mraz, jaz

pa lepo v letni obleki, v kateri so me vzeli. Hrana tekoča, tedaj še nisem vedel, da ima vsaka ponavljajoča se žlobodra svoje arestantsko ime. Redko zelje se je imenovalo zeljev čaj. Potem je bil fižolov čaj. Obledna prežganka mrliški čaj. Na vodi kuhan koruzni zdrob pa se je imenoval »dratferhau« ali petelinov fuk. Zjutraj je bila »češpljeva župca«, to je kava, in edini obrok kruha, koruzni hlebček, nizek, trd, imel je kakšnih pet centimetrov v premeru.

Začela se je torej lakota. Kibla je bila nekoliko večja kot v preiskovalni celici, z debelimi plastmi rje, verjetno je služila vse od stare Avstro-ogrske, ki je zgradila to jetnišnico, priključeno sodišču. Srati je bilo problem. Tenka hrana je povzročala zaprtja, človek pa je bil izčrpan in so ga pri dolgem čepanju začele boleti noge; ko je vstal (velikokrat brez »uspeha«) se mu je včasih storilo črno pred očmi. Potrkal sem tudi na drugo stran, odgovorilo je, a kontaktirati ni hotelo. Na smrt obsojeni, recimo da se je pisal Branko Gornik, mi je povedal, da v tisti celici sedijo trije »doktorji« in nekaj prevajajo za jetniško upravo ali za varnostno službo iz tujih jezikov. Eden ima dosmrtno, dva pa po dvajset. Solani ljudje da so bolj plašni v ječah. Res je bilo slišati tipkalni stroj. Gornik je bil višji uslužbenec nekega gradbenega podjetja. Prijatelji so ga opozorili, da bo aretiran, jo je pihnil v Italijo in zaprosil za politični azil. Naši so ga hoteli dobiti nazaj kot kriminalca, pa ni šlo. Dal je nekaj intervjujev za italijanske časopise, kjer je napadel našo gospodarsko politiko. Potem pa je prišel ilegalno nazaj, po ženo. Ujeli so ga. Ker je bil član partije, so si ga posebno privoščili. Opozoril me je, naj pri lini, ki tu ni bila tako visoka, gledam skrajno levo, tam je razgled na sobo ambulante.

V sobi so tri ženske, ki oddajajo na prste slepo abecedo. Ena je prav fina. Oddajati nazaj ni mogoče razen zvečer z lučjo, pa je treba paziti, ker se vidi s hodnika.

Po večerji so se odprla vrata in v sobico je stopil tisti lakirani kmet, o katerem sem že pripovedoval. Provokator. Imel je nalogo poizvedeti, kako reagiram na proces in obsodbo. Prenočil je pri meni, zjutraj pa je prišel ponj nadpaznik, ki se je delal, ko da popravlja pomoto.

»Kaj pa vi delate tukaj?« je nadri mojega gosta. »Poberite svoje stvari! Pridite!«

Izvedel sem kasneje, da so ga radi vtikali v celice intelektualcev. Vlekel je skrivnosti iz njih. Pozneje je postal arestantski »šef kulture« in je hodil precej svobodno po jetnišnici.

Tiste tri vesele arestantke v sivo-modrih progastih haljah, ena debela, ena stara, tretja skoraj zares lepa, so res mahale, oddajale, se smejale, ta debela je rada pokazala prsa, bila je sploh vsa vraž-

ja, njeno geslo je bilo »čez fuk ga ni« — in ker je črka »f« v slepi abecedi poteg čez prsa; je to včasih naredila na golo, drugi dve sta se pa smejala. Nenadoma so vse tri izginile, v ambulanti sobi pa so se naselili neki starci. Čez nekaj časa mi je poročal Gornik, da so jih ujeli pri nekem prestopku in premestili.

Izvedel je od redarjev. Kakšni so ti traktni redarji? (To so namreč jetniki, ki nosijo kible, razdeljujejo hrano, čistijo in imajo često tudi »redarsko sobo«, če je ni, imajo pa svoj štab v pazniški sobi! Zelo važne osebe.) Ja, šef redarjev — nekdanji gestapovec — je prava zagonetka. Malo manj ko da ima traktne paznike pod komando. Če hoče, lahko napravi katero koli uslugo. Bil je kakšen meter in osemdeset visok mož, dovolj širokopleč, pa popolnoma sivo-črnega obraza, v katerem so globoko sijale čisto srebrno sive oči. Pod seboj je imel dva redarja, ki sta ga ubogala ko uri. Gornik mi je povedal, da se ne upata niti »prdniti« brez dovoljenja svojega »šefa«. Ta se je do mene takoj izkazal. Naročil je, naj mi prinesejo knjig. Bil sem vesel. Le kaj mi bodo prinesli? No, odprla so se vrata, zunaj je stal na stolčku pladenj s knjigami, ob njem pa arestant v zlikani obleki in z dolgimi lasmi. Podal mi je Engelsov Antidühring. Delal se je, ko da me ne pozna. A bil je nekdanji partizanski poveljnik znanega imena. Mož je bil zaprt zaradi simpatij do Vzhoda, potem pa je neznano kako »ušel iz zapora«. Ko so ga spet aretirali, je zgrmelo za njim kakšnih trideset ali štirideset ljudi. Med njimi tudi nek moj znanec, ki mu je posodil nekaj malega denarja, dobil je za to šest let. Bila sta skupaj v partizanih. Zlikani bivši poveljnik je imel posebno veselje s tem, da mi je nosil knjige Marxa in Engelsa, od »Kapitala« do »18. brumaire Louis Napoleona«, potem pa je prešel na Lenina. Gornik mi je pa povedal, da dobiva romane, zato pa da včasih kakšne cigarete. Kdor se je znal knjižničarju posebno prikupiti, je dobil tudi kakšen pustolovski roman izpred vojne, ki sploh ni bil vpisan pod pravim imenom v kartoteko. Baje so imele neke zanimive knjige iztrgano naslovno stran in tja prilepljen listek z lažnim naslovom. Za eno tako vem: prepovedani Dumasovi »Trije mušketirji« so imeli naslov »Maksim Gorki«.

Jaz pa sem bral davne in dolge razprave. Sprva sem se počutil kot tisti kmet, ki je prišel v mesto bolj pozno in iskal večerje, pa so mu povsod rekli, da imajo samo še juho. Juhe pa mož ni in ni maral. Šel je torej spat brez večerje. Ponoči je pa nekemu v sobi zraven njegove postalo slabo, prišel je zdravnik, da bi ga klistiral, zmotil se je v sobi in se zaletel v kmetovo. Ta se je zaman branil, zgrabili so ga in mu nalili polno zadnjico. Ko je prišel domov, so ga vprašali, kako je kaj v mestu.

Čisto dobro, je rekel, samo če podnevi nočete jesti juhe, vam jo ponoči v rit zlijejo.

Kmalu sem sprevidel, da človek veliko govori o rečeh, ki jih ne pozna. Začel sem brati pozorneje. Pri »Kapitalu« sem sicer moral preskočiti marsikatero stran, nekatere stvari sem pa prebral s pridom. Engels me je s svojim spisom zoper Dühringa poučil, da je bilo to tako obdobje, ko so hoteli vsi filozofi Nemčije ustvariti svoj kompletni sistem, tako Dühring kakor Marx, in še cela vrsta, da o metafizikah ne spregovorim. Tako kakor je ob zaključku srednjega veka vsak večji mislec ustvarjal kompletni sestav, najbolj znana sta Tomažev in Duns Scot. Ko se pa sestav sezida do svoje piramidalne popolnosti, najprej okameni, potem pa začne razpadati. Za srednjim vekom je prišla renesansa. Pred kakšnim novim obdobjem stojimo mi? Sistem eksistencializma razpada. Katolištvo skuša evolvirati proti znanosti, ki je ni mogoče več zanikati. Sistem marksizma kaže čedalje večje razpoke. Psihologija je razvrednotila »dušo« in »duha«, kot nekaj kar biva samo po sebi, s tem je bil idealizem smrtno prizadet. Fizika je ugotovila, da »materija« ni zadnja substanca, s čimer je materializem dobil smrtni udarec. Sinteza? Kje se kaže? Kakšna bo? Pri vsem tem me je zeblo ko psa. V traktu sta bila dva glavna paznika, koščeni Gugel in mali, zadirčni Jančič, ki so mu rekli »uš«, ker je rad kričal na jetnike »dajmo! dajmo! preklete uši!« Gugel je pregledal mojo celico po pometanju in me opozoril na nujnost reda in snage. Vprašal me je, koliko sem dobil. Ko je slišal število let obsodbe, je žalostno zmajal z glavo. Zakaj? Politika, sem odvrnil.

»Pa tak mlad, krepak človek!«
Majaja z glavo je odšel, pri vratih pa se je obrnil: »Vzhod ali Zahod?«
Zahod.

Od tedaj je gojil neke tihe, a prijetne simpatije do mene. Ob večerih mi je včasih rekel celo »lahko noč«, tako da ni nihče slišal. Ta »lahko noč« je bil zlat žarek. Zaradi tega pozdrava toliko da se nisem predal kakšnemu humanizmu.

»Uš« me pa od prvega srečanja ni mogel. Verjetno ni prenesel, da sem mu gledal naravnost v oči. Tako da je moral umakniti pogled. Slišal sem o navadah in pravilih v nemških koncentracijskih taboriščih. Tam je bilo sploh prepovedano lagerašu, da bi stražarju pogledal v oči. Morali so hoditi s povešenim pogledom.

Napravil sem še napako, da sem mu rekel samo »paznik«, kakor je on rekel meni samo »Levitane«. Kaj sem jaz za vas? je vprašal. Nisem vedel, da so to zdaj sami gospodje. Zunaj je bil uveden nagon »tovariš«, tu je pa bil »gospod paznik«, »gospod upravnik«, »gospod komisar.« Zanimivo, da

so tudi politiki nekdanjega »tovariša Stalina« v govorih imenovali zdaj »gospod Stalin«. Na kmetih je »tovariš« pomenilo — miličnika, »tovarišica« — učiteljico, »gospod« pa župnika. Na eni strani so torej stali — tovariš predsednik, tovariš miličnik in tovarišica učiteljica, na drugi pa gospod Stalin, gospod župnik in gospod paznik. Kratkotomsko — po tej napaki v naslavljanju (ki je nastala čisto naravno; tovariša si prav gotovo zdaj nisva, za gospoda pa nisem vedel) je kmalu prišel »Uš« v mojo celico, šel je gor in dol in si jo ogledal, potem je poklical enega redarjev s hodnika — in mu ukazal, naj sneme okno in ga odnese. Zunaj je snežilo, da je bilo kaj. Mrzel zrak je zavel skozi odprto okno in vrata. Vprašal sem — zakaj je vzelo okno?

»Se bo popravilo,« je zamrmral. Steklo je bilo res počeno. A okna nisem videl več. Sibirija! Zeblo me je tako, da si tudi na goli koži nisem mogel ogreti rok, ki sem jih vtaknil za srajco: Proti mrazu sem malo odporen. Začeli so mi otekati členki na prstih rok, odprli so se ob straneh in začela mi je teči iz poklin sokrvica. Najhuje je pa bilo, ko so mi začeli »govoriti« prsti na nogah v tistih letnih čevljih z luknjicami. Imel sem zmrzle v vojski, zmrznili so mi v ofenzivi leta 1943, ko deset dni nisem prišel iz snega do popka. Po vojni sem jih komaj spravil k sebi v toplicah. Mraza pa ne konca ne kraja. Pri tisti hrani sem se 24 ur na dan tresel ko pes na kuzli. Deko so mi dali tako, da se je videlo skozi njo. Ko sem skušal z njo zagrniti lino, so mi energično povedali, da je to prepovedano. Ko moker pes sem hodil gor in dol, spati od mraza nisem mogel, in tisti vsaj topli »čaji« so se mi začeli zdeti imenitni. Šotor ogreje ena sama sveča. Eskimski iglu je topel od čisto majhnega ogenjčka. Tu pa ni bilo pomoči.

Gornik mi je povedal, da obešajo v kleti, v betonskem bunkerju, ki ima tram in kavelj. In da so Guglu tekle solze po licih, ko se je enkrat vrnil iz kleti. Da pa Gugel ne prenese »vzhodnih deliktov«. Da je pravi sadist do informbirojevcev.

Na radiatorju sem našel napis »vsega bo, samo nas ne bo.« Na pokrovu od kible sem si napravil čisto majhen ogenjček iz kartončkov od cigaretnih škatel, da bi se vsaj malo ogrel. Ujel me je — na srečo — Gugel.

»Pogasite takoj, Levitan! Kako morete delati kaj takega?«

Vrgel sem tiste zlate plamenčke v kible in mu povedal, kako me zebe. Gledal je v okno brez stekla in molče kimal z glavo. Pokazal sem mu roke. Ošnil jih je samo mimogrede s pogledom. Rekel je »hm« in odšel. Naslednji dan me je preselil v celico, o kateri sem že pripovedoval: moja soseda je bila »poverjenik za kurbe.« In še mi je lepo podelil zavoj s hrano, ki mi ga je poslala mati.

V tej celici je bilo še več napisov, političnih in pornografskih, imela je še lepšo luknjo v vratih — in soseda me je zabavala cel dan. Gugel mi je dal prinesiti še eno deko.

Kako malo potrebuje človek za srečo. Treba ga je samo vreči na dno težav in potem nekoliko dvigniti — pa ima skoraj deveta nebesa. Vražja drkica čica v sosednji celici me je sicer začela utrujati. S posredovanjem šefa redarjev sem dobil Dickensa »Povest o dveh mestih«, bivši partizan — knjižničar — je gladko klonil pred bivšim gestapovcem. Soseda ni mogla razumeti, da kdo raje bere taka »ajca«, kakor da bi se pogovarjal z njo o kurbariji. A če ti nekdo pod »nujno, nujno« oddaja sedemnajstkrat isto zvenečo besedo, ki pomeni po Bocacciu »klin za zasajanje ljudi«, potem že pri »k« ne preveč zabit človek ve, kaj pride za njim. Spomnil sem se tiste čedne, tako zadržane gospe na morju, ki sem se ji komaj upal približati. Ko sva se pa spoznala, me je prosila, naj ji »govorim grde besede« — in čisto je podivjala. Ni bila edina. Ko je padel mrak, je »poverjenico« posebno prijelo. V tistem meddobju med dnevom in nočjo, preden so prižgali luč.

»Naredi si trdega! Ali imaš trdega? Nasloni ga na zid, tukaj spodaj. Brez hlač sem. Naslonila bom nago na zid. Dajval!«

In potem samo še butanje s pestmi po steni. Kadar je nastala huda diskrepanca med ginljivim Dickensom brez lulka in literatura moje sosede, sem si lahko predstavljal, kako se umirjeni in zdržni ljudje počutijo, kadar trčijo ob mojo razuzdanost.

Pri živalih tega ni. Človek ne bi smel dvigati nosu nad živaljo, temveč se učiti od nje. Žival nima vojne, ne arestov, ne zločinstva, ne sadizma, ne dvojne morale, ne norišnice, ne puhlih govorov, cele strani bi zavzel spisec dejanj, ki jih žival ne počne. Opica mirno onanira pred občinstvom živalskega vrta. Psi se v pomanjkanju psic buzerirajo na sredi ceste. Zrebec grize kobilu, ne da bi se zmenil za gledalce. Bika spravijo v klavnico na kravi. Mačke se gonijo po strehah in dvoriščih, ne da bi se menile za kaljenje nočnega miru. Petelin si vsak čas izbere drugo kokoš iz svojega harema. Zajci se pariyo na tekočem traku. Pa martinčki na soncu. Komarji v zraku. A zaradi »corruptio morum« ne propade noben živalski imperij.

Kmečki fant mi je kasneje povedal, kako je nategoval včasih mlado kobilu. Pristavil je pruko in ji dvignil rep. Rekel je: To nikogar ni nič bolelo in nihče zaradi tega ni imel nič manj. Ljubezni s kobilu ga ni bilo niti malo sram. Ko je pa povedal njegov sovaščan, da je njegova mati v norišnici, je zardel od sramu in se izmotaval: Ah, kaj, samo na živcih je malo bolna.

Vso to prenapeto moralo in njeno stalno spremljevalko, »dvojno moralo«, nam je skuhal evropski srednji vek v strahu za oblast. Grki tega niso poznali, Rimljani tudi ne. Indijci še danes živijo svobodnjaško spolno življenje. Kama Sutra uči, kako morata lizati lingam »ženska ali evnuh«. Do najhujših spolnih zločinov prihaja v moralno najbolj zaprtih družbah.

Tudi ne vem, zakaj bi se lirično razčivkal nad svojim trpljenjem v hudih ječah, če lahko povem, da sem bil čisto lahak in odsoten iz ječe, ko sva s »poverjenico« občevala skozi zid.

Stara grška teorija uči, da je življenje kolo, na katerega je pripet človek. Kolo pa se z njim vrti. Ne pove pa, ali stoji to kolo vodoravno ali navpično. Prepričan sem, da navpično, drugače ne bi bilo takih vzponov in padcev v človeškem občutju.

Velik vzpon je bil zame, ko sem nekega jutra iz samice priletel v skupno sobo, kjer je bilo kakšnih petnajst jetnikov, od katerih so bili nekateri že pravomočni, drugi še ne, sami »težki« kalibri. Soba se je imenovala »špijonska soba.« Vsak prebivalec je imel v obtožnici špijonažo. Ob stenah so bile slamnjače, prelomljene v naslonjače, ponoči so postale postelje. V kotu je stala celica z majhnim steklenim oknom, pravo stranišče z lesenim sedežem, znotraj je bila velika kibla. Okni sta bili dve, pravi okni z debelimi železnimi križi, zunaj je bil obešen lesen ščitnik zoper gledanje z okna, a bil je na pravih mestih obdolben, da se noter ni videlo, ven pa. Pri vratih je stal umivalnik s pločevinastim rezervoarjem, ki je imel pipico, in lavorjem. A to še ni bil ves luksuz špijonske sobe. Imeli so šah, napravljen iz kruhove sredice (črne figure tako, da je bila kruhu primešana črna pasta za čevlje) in karte, izdelane iz kartona cigaretnih škatel, kjer so imele dame noge narazen, kraljem so binglji viseli, fantom stali, na vsakem asu je bil pa kak napis v polkrogu (kot »arestant arestantu volk«, »made in pička mater-na«, »jebeš ne jebeš vreme kurcu prolazi«, pa »špana« (ali »mlin«). V stranišču smo tudi kuhali, predvsem kavo, včasih pa celo frigana jajca na špehu. Kuhanje je zelo preprosto: škatljica od konzerve na žici, potem se zvije papir v rolo (časopisni) in prižge spodaj, da počasi gori navzgor, s polo papirja je mogoče skuhati kavo. Za skodelico ima vsak svojo škatljico od konzerve. Tudi knjig je bilo na izbiro, Tržačan Sabotini je imel celo zbirko sodobnih italijanskih piscev, pa tudi prevodov v italijanščino, s posebnim zanimanjem sem bral Köstlerjev Mrak opoldne (Buio a mezzogiorno). Sprva je človek v taki sredini na preizkušnji. Kakor volk v krdelu, polarni pes v vpregi, ali opica v svoji čredi — si mora najti položaj, ki mu pripada po hierarhični lestvici.

Kmalu sem občutil, da je prvi volk tržačan Sabotini, novinar ali kaj, vsekakor dovolj izobražen, posebno o umetnosti je vedel čuda veliko. Bil je dostojanstven, telesno krepak človek. Še isti večer se je pred spanjem spustil z menoj v pogovor, in kmalu sva bila v sporu zaradi Apolinaira, ki sem ga po njegovem cenil napačno in veliko previsoko. Kakšna dva dni je trajalo, da mi je ugovarjal pri vsaki stvari. Tedaj sem spal pač na najslabšem mestu pri sekretu, kot novodošli, on pa na najboljšem, ravno prav oddaljenem od stranišča in od oken, od koder je pihalo. Potem je prišlo na dan, da je tudi on boksal. V zavesti svoje premoči je predlagal, naj bi malo potrenirala naslednji dan. Da se tako in tako premalo gibljemo. Naslednje dopoldne smo res napravili match. S cunjami in kosi obleke so nama obvezali pesti in se umaknili k steni. Začela sva. Takoj sem videl, da mu je bil boks — stvar moči, in da ni nikoli toliko treniral, da bi proniknil v pravo globino tega športa, ki brez moči res ne gre, a njegovo bistvo je v inteligentni taktiki in strategiji. Mahnil je nekaj kratov tako, da bi mi odbil glavo, kakor se reče, če bi me zadel. Potem se je pa začel zaletavati v moje leve »kontre«. Ne morem reči, da sem bleščeče zmagal — a popustil je on, in to je bilo za sobo dovolj. Še isti večer so me brez debate preselili bliže k njemu in tudi v pogovoru je začel iskati stičnih točk bolj kakor spornih.

Naslednji napredek je bil, da sem vzel fanta poleg sebe, recimo Čopa, za adjutanta. To pomeni, da je upravljal mojo imovino (hrano, cigarete), da je bil moja šivilja (zašil mi je hlače, ki so začele pokati na zadnji plati, pa zaštopal nogavice) in moj čevljar (popravil mi je čevlje). Iz piščančeve kosti je izdelal lične igle, kar ni hitro delo, iglo se že zbrusi, najtežje je napraviti dobro ušesce; po šest igel počí, da se sedma posreči. Bil je sojen zaradi trojnega sodelovanja (z ameriško, italijansko in našo obveščevalno) in dolar mu je bil ljubši od dinarja in lire. Glavo mu je rešila samo mladost. Bil je miren, prijeten dečko, in dovolj bister. Kadar je prišla ura kvantanja, se je samo smehljajal. Nikoli se ni niti malo vznemiril. Bil je v amerškem tečaju za agente. Povedal mi je vrsto zanimivih reči. Na primer — aretacija nevarnega, oboroženega in treniranega nasprotnika. Greš mimo njega, ko se srečujeta, ko da ga sploh ne vidiš, potem pa obrat in revolver v hrbet. Lezi na trebuh! Vzameš mu naglo orožje, potem pa hlače in gate dol, jajca mu potegneš med stegni nazaj in mu nanje nadeneš zanko iz strune. Pa spet hlače gor! In ga pelješ ko bika na rinki. Če se upira, zategneš — in pade od bolečine. Tako ga mirno vodiš med ljudmi.

(se nadaljuje)

tine hribar – drama hrepenenja

(Od Cankarjeve do Šeligove Lepe Vide)

»Malheureux peut-être l'homme, mais heureux l'artiste que le désir déchire! Nesrečen je morda človek, toda srečen umetnik, ki ga razjeda hrepenenje!«¹ Ta Baudelairjev stavek nahajamo na začetku tiste njegove pesmi v prozi, ki nosi v francoščini naslov **Le désir de peindre**. V slovenskem prevodu (Rože zla, Mladinska knjiga, Ljubljana 1977) se ta naslov povsem pravilno glasi **Želja po slikanju**.² Vendar postanemo pozorni na to, da je bil prevajalec P. Karlin francosko besedo »désir«, besedo iz naslova in iz prvega stavka pesmi, prisiljen nadomestiti z dvema slovenskima besedama: z željo in s hrepenenjem.³

Morda to na označevalni ravni pomeni, da slovenščina v odnosu do francoščine razpolaga z enim označevalcem več; toda znotraj naše govorice nas zanima predvsem razmerje med obema navedenima označevalcema. V kakšnem razmerju sta si želja in hrepenenje?

Zakaj se nam sintagma »želja po slikanju« sliši bolje, kot pa sintagma »hrepenenje po slikanju«? In zakaj nam sintagma »umetnik, ki ga razjeda želja« zveni glede na sintagmo »umetnik, ki ga razjeda hrepenenje« manj primerno? Prvi razloček, ki ga zaznamo, je v tem, da je želja usmerjena navzven in da je poudarek ravn na tej navzvenusmerjenosti, medtem ko je pri hrepenenju, četudi se usmerja navzven, poudarek na njegovi navznoter-usmerjenosti. Pravzaprav se hrepenenje šele prek želje usmerja navzven, k takemu ali drugačnemu objektu. Samo za sebe pa hrepenenje razjeda subjekt, ga trga (déchire, pravi Baudelaire) na dvoje in s tem narazen. Je torej hrepenenje izvir želje? In želja, z druge strani, odrešujoča preusmeritev hrepenenja? Ali pa je hrepenenje enostavno sestavina želje, tisto najbolj notranje želo želje?

K odgovoru na ta vprašanja se bomo skušali približati prek hermeneutične analize in prek psihoanalitične interpretacije dveh slovenskih dram, Cankarjeve **Lepe Vide** iz leta 1911 in Šeligove **Lepe Vide** iz leta 1977. V pomoč nam bojo tudi komparacije z dejstvi iz literarne zgodovine in iz zgodovine filozofije.

I. Cankarjeva Lepa Vida

Zadnji stavek Baudelairjeve pesmi v prozi **Želja po slikanju** vsebuje določeno klasificiranje žensk: »Nekatere ženske zbujajo poželenje, da bi jih premagal in v njih užival; ona zbuja željo, da bi poča-

si umiral pod njenim pogledom.« Ona, ta **femme fatale** kot simbolna figura želje, je ženska, ki bi bila lahko predhodnica Cankarjeve Vide.⁴ Toda Cankarjeva Vida ni simbolna figura želje, marveč simbolna figura hrepenenja. Vendar spet ne tistega neutolažljivega hrepenenja, zaradi katerega skopni Mignon iz Goethejevega Wertherja.⁵ Vida prinaša čudotvorno hrepenenje. Namreč kot objekt oziroma cilj hrepenenja. A Vida je obenem tudi subjekt hrepenenja, ki pa je, kolikor je brez objekta in brez cilja, drugo in drugačno hrepenenje.

V Cankarjevi dram **Lepa Vida** nastopa več vrst hrepenenja, toda osnovno gibalno njene dramaturgije je nasprotje med Vido kot objektom hrepenenja ter med Vido kot subjektom hrepenenja.⁶ Na začetku drame, ko se seznanimo s prizorom, v katerem Poljanec pred Dionizom ravnokar končuje svoje pripovedovanje o lepi Vidi iz ljudske oziroma Prešernove pesmi, se srečamo že tudi z obema vlogama Vide. Šla je z doma in se ni ozrla. Odnoslo jo je hrepenenje po nečem drugem. Brž ko je stopila na ladjo in se je ladja odtrgala od brega, pa že ni več videla sonca, ni slišala morja, temveč je slišala glas, ki ni bil glas njenega, marveč moževega hrepenenja: »On po morju hodi, tebe išče in se bridko joka...« In namesto da bi zapela od veselja, je Lepa Vida »vzkriknila od bolečine.« Zagrabilo jo je domotožje. Zdi se torej, da je domotožje neka vrsta hrepenenju nasprotna sila. Ker pa domotožje razumemo lahko tudi kot hrepenenje po domu, kaže, da obstaja nasprotstvo v hrepenenju samem. Hrepenenje se samo v sebi trga ter se cepi na hrepenenje po daljnem in na hrepenenje po domu.

Od tod sovisnost hrepenenja in bolečine. Bolečina je bolečina v sebi trgajočega se hrepenenja. Bolečina hrepenenja, ki je razpeta med dva bregova njega samega.⁷ Poljanec: »Veter je bil list odtrgal ter ga zalučal v reko; list gre dalje, zmerom dalje, dalje, blagor mu!... List se je bil spustil v tolmun, pod vrbe; tam se ziblje, trepeče, ne more nikamor, val ga nosi od brega k bregu... neprestano od brega k bregu, brez cilja...« Zaradi svoje razpetosti je hrepenenje zavrto in samo vase zaprto gibanje. Kroži v mejah lastne bolečine. »Človek se ziblje, kakor jadrnica na valovih, kadar vetera ni. Ziblje se, ne približje se nikamor.« Tako pravi Damjan, ki je dvakrat zapustil dom, se dvakrat vrnil domov in se zdaj na stara leta pripravlja, da bi tretjič pobegnul od doma in iz domovine. Kajti ne strpi doma, čeprav ve, da bo na tujem spet bolan od same bridkosti in da bo zaradi svoje sta-

rosti na tujem skoraj zagotovo tudi umrl. »Paglavitno je, da človek vstane, da gre, gre, gre; kaj tisto, kedaj in kam!« Od doma ali domov, to je vseeno. Vsekakor pa drugam. Hrepenenje nima obstanka.

Mrva, zapit pisar in prvi Vidin ženin, se zato pritoži: »Bog je dal človeku hrepenenje, za cilj pa ga je ukanil.« Pritožuje se, ker hoče nemogoče: cilj in hrepenenje obenem. Svoj odnos do Vide opiše Mrva takole: »Zdajle, recimo, bi se lahko smejal in bi rekel: kaj mi je ona, kaj sem jaz nji? Pa bi zatislil oči in vse bi zavpilo v meni: ona ti je življenje! Kar je bilo kdaj v tebi lepega, dobrega, plemenitega — vse ti je ona! Hrepenenje in cilj — oboje ti je ona! — O, bratje, težko je!« Vida je Mrvi ravno ta nemogoča istovetnost cilja in hrepenenja, za katero je Bog človeka ukanil; in ta nemogoča istovetnost ni nič drugega kot vse. Ona mu je vse, t. j. življenje.

Lepa Vida kot objekt hrepenenja

Ker pa doma ne moreš imeti domotožja, ker na cilju ni hrepenenja in ker v hrepenenju ni končnega cilja, Mrva pa hrepeni ravno po istovetnosti hrepenenja in cilja, se mu Vida kot objekt hrepenenja lahko na kraju izkaže le kot prevara. V tem trenutku se vse sprevrne, sprevrže v svoje nasprotje. Vse postane nič, življenje smrt: »sladka je bila prevara, spoznanje pa je grenko, grenko... boljša bi bila smrt!« Zato v senci prepoznanja, v obzorju zgubljenih iluzij, hrepenenje neizogibno zasenči sovraštvo; objekt hrepenenja se pretvori v objekt sovraštva: »Kadar jo vidim, bi jo najrajši udaril, naravnost v tisti beli obraz, na tiste svete oči, nato bi pokleknil predno... to ne more biti ljubezen... Moja nevesta je, pravijo, pa mi je tako daljna in tuja in nedosegljiva kakor španska kraljična. « Ne da Vida ne bi marala Mrvo, sam jo sovraži. Se pravi: razpet je med ljubezen in sovraštvo. Nedosegljiva mu je, ker se je boji doseči. Ker je noče doseči. Ko mu je najbližje in najbližja, ko sta si iz oči v oči, mu je najbolj daljna in tuja. Čim bližje sta si hrepenenje in cilj, tem bolj raste napatost med njima; tem bolj sta si torej narazen. Samo če bi si bila neskončno oddaljena, bi bila potemtakem lahko nekaj istovetnega. Cilj hrepenenja zato vselej že v »neskončnost« odmaknjeni cilj. Človek, kot končno bitje, objekta hrepenenja prav zato, ker si ga želi, noče najti. Zanj je izgubljen, še preden ga je začel iskati. Usoda zgubljenih iluzij je usoda iluzij na kraju zmeraj že izgubljenega objekta hrepenenja.

Ob grenkobi spoznanja, da je resnica hrepenenja prevara, se hrepenenje začne kazati Mrvi kot »jakavo hrepenenje.« Tragika človekovega življenja

se mu pokaže kot komedija: »resnica je naša čisto živalska lakot po kosu belega kruha in po žarku belega sonca... in resnica je naš strah pred smrtjo in strahopetnost pred samomorom...« Boljša od bolečine spoznanja in od bolečine v sebi trgajočega se hrepenenja bi bila smrt, toda tu je strah pred smrtjo. Kakšna je smrt? Smrt je »visoka in temna; v votlih jamah ni oči, ali vendar strmi brezmejna zloba iz tistih votlih jam...« Brezmejna zloba smrti, ki stoji izza vsega, tudi izza ljubezni, vzbuja strahopetnost pred samomorom in se tako na čuden način izkaže za najbolj trden branik življenja. Kaj preostane ob brezmejni zlobi smrti? Kaj storiti? »Nič ne ostane, nič ni storiti!« V nasprotju z Mrvo je Poljanec nekoliko drugačnega mnenja: »Eno samo hrepenenje mu nazadnje ostane, temu listu v tolmunu: po spanju, hrepenenje po dolgem, dolgem spanju...«

Če ne bi bil na smrt bolan, bi v Poljančevem nirvanističnem hrepenenju, na njegovem dnu, brez zadržkov prepoznali delovanje tistega nagona, ki mu je Freud dal ime nagon smrti. Tako pa smo v dvomih, saj Poljanec med drugim opominja, predvsem samega sebe, da so njegove sanje »o veselem hrepenenju, ko vé, da je smrt ob njegovi rami«, nesmiselne prav zaradi tega. Prav zaradi tega, ker je bolan na smrt. Kolikor bi bil zdrav, bi bil torej zmožen veselega hrepenenja. Bi ga morda zapustilo »trudno hrepenenje« in bi se napotil za glasom, ki ga je vabil: »ne od onkraj morja — od onkraj zvezd!« Vendar tudi to ni gotovo, kajti Poljanec ima hrepenenje načeloma za bolezen, ki je hujša od kuge. Ki je hujša od te zavratno morilske bolezni. Ki je smrtonosnejša od te sicer dovolj smrtonosne bolezni: »ni se ji moči upirati, človek jo uboga brez volje, kakor suženj valpta in blodi brez nehanja v noč iz noči... brez nehanja...« Hrepenenje je bolezen, ki je močnejša od volje. Torej, bi zdaj lahko zaključili z večjo gotovostjo, v hrepenenju je vendarle neka nagona moč, ki človeka žene mimo njegove volje; in ker je hrepenenje enako bolezni, ki je smrtonosnejša od kuge, nagon v njegovem srcu ne bi mogel biti nič drugega kot ravno nagon smrti.

Seveda pa se takoj postavi vprašanje, ali naj bi ta sovisnost hrepenenja in nagona smrti veljala za vsako hrepenenje ali pa le za povsem določeno hrepenenje. Se ne zdi smešno, če bi nagon smrti iskali tudi v veselem hrepenenju? Ni veselo hrepenenje nagonu smrti ravno docela nasprotna težnja? Ni morda celo njegovo najbolj čisto nasprotje? Odgovor najdemo pri Dolinarju, ki se bolj boji zdravja kakor smrti, kajti zdravje da bi bilo življenje v nižinah, smrt pa pomeni prehod v drugo in drugačno življenje: »Drugače ne more biti, ne

sme biti: nekje je drugo življenje, kjerkoli; plemenitejše, večje, spoznanja polno življenje, nič podobno temu trudnemu, slepemu, zahajajočemu umiranju, ki je zdaj naš delež! Jaz verujem v to drugo življenje — odkod drugače hrepenenje po njem, hrepenenje po smrti, po osvobojenju iz te žalostne ječe! In nikoli ni bilo to hrepenenje tako globoko in tako boleti polno, kakor je zdaj, ob teh urah, ko vem, kako blizu mi je kolovoz in kako daleč so mi zvezde... Slab sem in strahopeten, pljunil bi na svojo strahopetno dušo!« Na tej točki je Dolinar sicer prej ponovitev Mrve kot pa ponovitev Poljanca, toda obenem izreka resnico obeh. Namreč prav resnico hrepenenja. Če je običajno življenje zahajajoče umiranje, pa drugo in drugačno življenje smrt že predpostavlja. Hrepenenje po drugem in drugačnem življenju je hrepenenje po smrti. Drugo in drugačno življenje terja samomor, kajti smrt je pogoj osvoboditve iz vsakdanjega življenja ječe.

Da hrepenenje po smrti ni veselo hrepenenje, je kriva strahopetnost; kriv je strah pred brezmejno zlobo smrti. Zaradi tega strahu pred smrtjo se v človeku nagon smrti lahko izoblikuje le kot hrepenenje po smrti. Človekov nagon smrti torej ni nič nagnoskega. Ni nič pravadnega in nič praživalskega oziroma pračloveškega, marveč to, kar človeka prav v zadnjem trenutku potiska k samomorilnim mislim, ki so živalskemu svetu povsem tuje. Šele iz hrepenenja po drugem in drugačnem življenju, ki je hrepenenje po smrti, začne človek v sebi odkrivati živalsko življenjske plasti ter jih potiskati iz svoje zavesti, tj. iz svoje sedanje zgodbe v zgodovinsko preteklost oziroma v svojo pra-ali-pred-zgodovino. Freud je skušal nagon smrti sicer tudi biološko utemeljiti, kot teženje vseh živih bitij po vrnitvi v neživo naravo, zaradi česar ima to teženje za konservativno in regresivno težnjo; vendar tedaj, ko sestopi iz metafizičnih metapsiholoških konstrukcij in vstopi v psihoanalizo, ta nagon razbere in razloži kot težnjo po združitvi. Ta težnja po združitvi/spojitvi se po Freudu glede na različne faze človekovega psihičnega razvoja in glede na spolno razliko pojavlja v različnih oblikah; vse te oblike pa so po izvoru vendarle le modifikacije osnovne človekove težnje po združitvi, tj. težnje po združitvi z materjo. Želja po združitvi z materjo, ki je kot želja seveda nezavedna, se je porodila v tistem trenutku, ko se je človek rodil in se tako ločil, se pravi bil ločen, od matere: to je bil trenutek prvotne, izvirne tesnobe ali pratesnobe človeka. V falični fazi človeškega razvoja se ta pratesnoba človeka pri otrocih moškega spola izpostavi kot tesnoba pred kastracijo, kajti v tej fazi si otrok želi koitus z materjo (kot tej stopnji razvoja ustrežajočo obliko **združitve z materjo**) in zato

se boji, da bi izgubil organ, ki mu edini omogoča zaželen spolni odnos. »Sicer pa je to še zmeraj ista situacija, kakršna je v osnovi prvega velikega stanja tesnobe ob rojstvu in infantilne hrepenenjske tesnobe (Sehnsucht-Angst), situacija ločitve od varujoče matere.«⁸ Tesnoba nastopi zaradi nevarnosti, da bo dokončno onemogočena združitev z materjo; ne le obnavlja, ampak ponavlja se reakcija »hrepenenjske obsedenosti« ob izgubljenem-pogrešanem objektu. Kolikor človek nekaj smrti podobnega ne more doživeti, je po Freudu tudi strah pred smrtjo, katerega izvir je smrtna tesnoba, lahko le »predelava« oziroma »analogon kastracijske tesnobe«. Če se zdaj ozremo, bomo videli, da se smrtna tesnoba oz. njen derivat, strah pred smrtjo, izpričujeta kot edino faktično navzoča zastopnika nagona smrti.

V resnici pa je prav narobe. Nagon smrti je le naknadna projekcija smrtno tesnobe. Kakor je tudi tesnoba, vključno s smrtno tesnobo, zgolj projekcija hrepenenja. To dejstvo nam Freud kljub vsem ovinkom izda sam. V 25. predavanju iz **Predavanj za uvod v psihoanalizo**, ki nosi naslov **Tesnoba**, naletimo takorekoč že kar na ustrezno formulo, namreč v zadnjem stavku naslednje zgodbe: »Prvi situacijski fobiji otrok sta fobija pred temo in fobija pred samoto; prva se pogosto obdrži vse življenje, obema pa je skupno pogrešanje ljubljene nejujoče osebe, torej matere. Nekega otroka, ki mu je bilo v temi tesno, sem slišal klicati v sosednjo sobo: »Teta, pogovarjaj se vendar z menoj, strah me je.« »Ampak kaj boš imel od tega? Saj me ne vidiš.« Nato otročiček: »Če kdo govori, je svetleje.« Hrepenenje v temi so torej pretvori (umgebildet; preoblikuje) v tesnobo pred temo.«⁹ Kdo se ob tej zgodbi ne bi spomnil tistega Cankarjevega stavka, po katerem je umetnik otrok, ki poje v gozdu, da bi ne skoprnel od strahu. Ker mu je tedaj svetleje. Ker si tedaj prepreči, da bi se mu hrepenenje pretvorilo v tesnobo. Gozd je simbol teme in samote obenem. Petje pa je simbol umetnosti, te zapornice med hrepenenjem in tesnobo.

Kaj je vsebina oziroma objekt hrepenenja. Freud navaja pogrešanje matere, ljubljene osebe, tj. objekta, na katerega je vezana otrokova ljubezen. Na istem mestu skuša Freud razložiti, zakaj se otrok prestraši, ko namesto matere kot znane in ljubljene osebe zagleda tujo postavo. »Njegovo razočaranje in njegovo hrepenenje se zdaj sprevrže v tesnobo, torej v libido, ki je postal neuporaben, ki pa zdaj ne more obviseti v praznem, temveč se odvede v tesnobo. Tudi je komajda naključje, da se v tej za otroško tesnobo paradigmatični situaciji ponovi pogoj prvega stanja tesnobe med porodom, namreč ločitev od matere.« Če bi se

hoteli zadovoljiti s pametjo poprečnega psihoanalitika, bi na pričujoči stopnji interpretacije Cankarjeve drame in njenih akterjev že lahko izvlekli naslednji generalni zaključek: Poljančevo hrepenenje po dolgem, dolgem spanju ter Mrva-Dolinarjevo hrepenenje po smrti nista nič drugega kot simptom nepreseženega hrepenenja po združitvi z materjo. Kar bi pomenilo, da so vsi trije infatralne »osebe«, da so se v svojem razvoju zaustavili nekje med falčno in genitalno fazo, tako da želje po združitvi z materjo ne zmorejo preusmeriti na to ali ono izvoljenko. Namesto da bi mater nadomestili z drugim objektom, z žensko kot objektom spolne ljubezni — morda se bo to Dolinarju s pomočjo Milene na kraju vendarle posrečilo —, premeščajo in prenašajo svojo infatralno željo na imaginaren način v Vido, v imaginarni objekt hrepenenja. Tako njihov strah pred smrtjo ni vzrok, temveč učinek njihove smrtne tesnobe, ki je po svoji plati spet le učinek tesnobe pred kastracijo, saj je za njih želja po spolnem odnosu z Vido po bistvu incestna želja. Od tod zavrtost njihovega libida in odvajanje zavrtega libida v tesnobo takšne ali drugačne bolesi.

Preden pristanemo na te enostavne in razvidne povzetke, pa si je treba zastaviti nekaj vprašanj. Predvsem pa si ogledati nenavadno protislovje v navedenem Freudovem tekstu. Po Freudu se hrepenenje sprevrže v tesnobo. Torej bi morala biti tesnoba na določen način učinek hrepenenja. Kar pa ne bo držalo, saj bi moralo biti v tem primeru v otroku hrepenenje po združitvi z materjo, da bi se potlej ob njegovem rasti lahko porodila tesnoba, že pred njegovim porodom in s tem pred njegovo ločitvijo od matere. Skratka: hrepenenje po združitvi bi moralo tedaj obstajati že pred ločitvijo. Vse kaže, kolikor na takšno protislovje ne moremo pristati, da je tesnoba kljub vsemu vendarle pred hrepenenjem. Da je morda celo njegov vzrok.

Razen tega Freud v zadnjem tekstu ne govori le o hrepenenju in tesnobi, ampak vpelje tudi razočaranje. Razočaranje in hrepenenje skupaj da šele izzoveta tesnobo. Hrepenenje samo na sebi torej ni vzrok tesnobe. Drugače rečeno: hrepenenje ni zadostni razlog tesnobe. In naprej: kaj sledi iz hrepenenja tedaj, če se mu ne pridruži razočaranje? Vprašanje je upravičeno, ker se zdi, da je hrepenenje pogoj razočaranja, da pa razočaranje ni pogoj hrepenenja. Ko se Freud v spisu **Zavrtost, simptom in tesnoba** znova vrne k opisu tesnobe otroka, ki namesto matere zagleda tujo osebo, sicer spet navaja, kako je ta tesnoba rezultat reakcije nevarnosti pred izgubo objekta, na katero je navezan, obenem pa opozori na nov pojav:

otrok ob tem občuti tudi bolečino. To bolečino razloži Freud na osnovi tega, da otrok kot dojenček še ne zna razločevati med začasno izginitvijo in trajno izgubo; in le počasi se nauči, da se bo mati, četudi izgine, vseeno znova vrnila. »Mati mu to zanj tako pomembno spoznanje privzgaja s tem, ko se igra z njim tisto znano igro, pri kateri si pred njim pokrije obraz in si ga na njegovo veselje spet odkrije. Tedaj občuti takorekoč hrepenenje, ki se ga ne drži obup.«¹⁰ Občuti takorekoč veselo hrepenenje. Natančneje: hrepenenje občuti na meji obupa in veselja. Ker je to igra in se ponavlja v rednih presledkih, na katerih ravno pravilno pogostnost pazi mati kot voditeljica igre, se hrepenenje nikdar ne prevesi v obup in razočaranje, marveč vselej sprosti v veselje, ko se mati odkrije. Igra zakrivanja in odkrivanja obraza navadi zato dojenčka na to, da v trenutku hrepenenja takorekoč že vnaprej začuti veselje in da takorekoč pozabi na tesnobo in obup, v katero je poprej zapadel, kadar je začutil odsotnost matere. Končno se bo naučil, da izginitiv in odsotnost matere pravzaprav ni nič resnega; da spadata v igro, v kateri vselej dobi.

Kdaj se nauči tega? Kdaj mu postane takšen pogled na svet navada? Ko se začne predstavljeno igro otrok v nekoliko spremenjeni obliki sam igrati. To je tudi »prva igra, ki si jo otrok sam ustvari«,¹¹ pripomni Freud že leta 1920 v spisu **Onstran načela slasti**. Igra poldrugo leto starega otroka, ki ga je opazoval Freud, je bila sprva v tem, da je vse dosegljive predmete metal od sebe, da bi jih potem s pomočjo drugih spet našel. Malo kasneje se je osamosvojil in se igral s »špulco« na nitki kar v svoji posteljici; metal jo je čez rob, potem pa s pomočjo nitke spet potegnil k sebi, ob čemer je ob metu vzkliknil drugače, kat pa po potegu nazaj, ko se je povrnjenega predmeta zmeraj znova še prav posebej razveselil. Distinktivno artikulirana vzklika naj bi pomenila tole: **tja** in **tu**. Višek je ta hip dosegel, ko se je otrok osvobodil tudi vnanjega predmeta ter se začel igrati sam s seboj kot objektom in sicer tako, da je pred velikim skoraj do tal segajočim zrcalom izmenoma počepal in vstajal, se torej samemu sebi izmenoma skrival in odkrival; tudi to igro se je otrok nekega dne, ko je bila mati za nekaj ur zdoma, naučil sam ter materi, ko se je vrnila, z glasom, ki je pomenil **tja**, skušal povedati, kaj mu je uspelo: uprizoritev lastnega izginotja. Zaradi izredne pomembnosti, ki jo ima za otrokov razvoj faza njegovih nastopov pred ogledalom, je Lacan to fazo izoliral in ji dal tudi ustrezno ime: zrcalna faza oz. stadij ogledala. V tej fazi si otrok izoblikuje svojo zrcalno podobo; s čimer pa je formulirano nekaj tавтоloškega, saj je ta podoba, ki jo dobiva o se-

bi, edina podoba. Prek te podobe torej šele naknadno, se postopoma identificira, torej diferencira od vsega drugega, kar sicer vidi.

Iz prikazanega razvoja odnosa med otrokom in materjo je razvidno, da je prvo ogledalo, v katerem zagleda otrok samega sebe, ravno mati, njen obraz. Materin obraz je potemtakem izhodišče otrokove primarne identifikacije. Izhodišče njegove primarne zrcalne podobe (image), tj. njegovega primarnega imaginarnega jaza. Že prav na začetku se med otrokom in materjo vzpostavi torej izrazito dualni odnos. Odnos, glede na katerega so vsa druga otrokova razmerja potisnjena popolnoma v ozadje. Tudi njegovo razmerje do očeta. V tej razpravi sicer nimamo namena raziskovati, v kakšni zvezi je navedeno dejstvo s Cankarjevo poudarjeno nezavezanostjo na mater, pač pa smo se s to problematiko prisiljeni mimo problema hrepenenja soočiti tudi zato, ker v sami drami **Lepa Vida** nastopa mati na prav poseben način; namreč kot Mati, kot poosebljena mati, ki je zaradi takšne vloge kajpada brez osebnega oziroma lastnega imena.

V primarnem odnosu med otrokom in materjo mati nima imena. Mati ima obraz. Ta materin obraz sprva otroku ni le nekaj najbolj znanega in zato domačega, nekaj najbolj ljubljenega, kolikor na tej stopnji dojenčkovega razvoja lahko govorimo o ljubezni, ampak je otrok s tem obrazom takorekoč poistoveten. Od tod otrokova prestrašenost in njegova tesnoba, če nenadoma zagleda tuj obraz. Tuj obraz pomeni neposredni udarec v materin obraz, s tem pa tudi v otrokov lastni obraz; kajti otrok je poistoveten z materinim obrazom in zato nenadni pojav tujega obraza deluje nanj kot pojav prikazni, navsezadnje kot napad na njegovo identiteto. Njegov imaginarni jaz, do katerega se je komaj prikopal, je v nevarnosti, saj je vanj udaril komet, ki ni zgorel v zaščitnem plašču atmosfere, ki ga otrok še nima, marveč se je zaril naravnost v njegov obraz. Ter pustil na njem neizbrisne sledove. Otrok se je znašel pred breznom svoje identitete, pred hiatom oziroma shizmo svojega imaginarnega jaza.

Razpoko svojega in s tem otrokovega obraza mati ne prikriva. Svojega manjka, ki je obenem tudi manjko otroka, saj zaradi poistovetenja z materjo manjka tisto, kar manjka materi, najpoprej in predvsem otroku, mati ne skuša odpraviti, marveč ga skuša obvladati. Vzame ga dobesedno v svoje roke. Ne da bi napolnila nastalo luknjo, temveč da bi pokazala, kako ta luknja vendarle ni brez dna. Otroka skuša obvarovati pred breznom ravno na ta način, da ga na manjko navaja. Da se gre z njim igro zakrivanja in odkrivanja obraza. Igro

videza in resnice. Češ: pravi in resnični obraz je le moj obraz. Ta obraz se sicer lahko izmakne, izgine z obzorja otrokovega pogleda; namesto nje-ga se lahko prikaže nekaj tujega (z rokami prekrit obraz), lahko se prikaže magari povsem tuj obraz, toda to je le krinka: nazadnje se mora — spet — pokazati pravi in resnični, tj. materin obraz. Skozi igro mati otroka uči torej tega, da je tuj obraz le trenutni videz, le začasno zastrtje njenega, tj. otrokovega obraza. Mati preigra manjko tako na zelo premeten način. Ne da bi bilo manjka; manjko je, toda ni resničen. Manjko je videz. Resnica manjka ni v manjku resnice, marveč v neresničnosti manjka. Tuj obraz, drug in drugačen obraz, obraz drugega glede na zmeraj znova potrjeni pozitivni izhod igre ni nič drugega kot zastrta podoba mojega (materinega) obraza. Prej ali slej se to mora izkazati. V otroka je vgrajen temeljni, toda podtalni kamen ojdipovega nagona po resnici. Ker je zaupanje v resnico oziroma v pravi obraz brezmejno (zaradi česar je treba, če ni drugega izhoda ali drugačne razrešitve, videz zastrtega obraza tudi razbiti, ubiti njegovo navideznost), je nagon po resnici smrtonosni nagon, nagon smrti. Če mi ne uspe, se ta nagon obrne zoper mene samega, zoper mojo neresničnost, zoper navideznost in zato popačenost mojega obraza, zoper zgrešeno identiteto imaginarnega jaza. Nagon smrti se sprevrže v težnjo po samomoru.

Je torej zavest materine igre nezavedna laž? Je rezultat zakrivanja in odkrivanja materinega obraza prvobitna prevara, primarna iluzija, v katero se je brez svoje krivde zapletel in ujel nedolžni otrok? Je vzrok Poljančeve ter Mrva-Dolarjeve težnje k smrti oziroma vzrok hrepenenja po dolgem, dolgem spanju v prvobitni zapeljanosti, v prvobitni očaranosti in uročenosti z igro, v katero so bili vpeljani brez svoje volje? Je njihovo razpoznanje življenja kot prevare v bistvu nezavedno soočenje s prvobitno prevaro sicer čez vse očarljive in mam-ljive igre?

Nadaljnji razvoj otroka nam je pokazal, da otrok materi ni docela nasedel. Da tudi materina igra ni docela enoznačna. Gre za vlogo in težo tistega poslednjega pa vendarle predzadnjega trenutka, preden si mati odkrije obraz. Ko je otrok tik pred tem, da se njegovo hrepenenje prevesi v obup. Ne čaka mati vselej na ta trenutek? Ni ravno v tem čakanju mik igre? V tem, da se za otroka igra vzpne na rob propada? Na rob propada njegove težko vzdrževane identitete, na rob razpada njegovega komaj in komajda zakrpanega imaginarnega jaza? Hrepenenje se lahko sprosti v veselje le, če že doseže določeno napetost. Ko raste ta napetost, ki je v osnovi istovetna s tem, čemur pra-

vi Freud libido, raste tudi hrepenenje. Napetost, s katero raste hrepenenje, ki na določen način razganja otroka, v otroku obenem nedvomno vzbudi tudi občutek utesnjenosti; in v tej svoji razsežnosti napetost ni nič drugega kot spodnja plast tesnobe. Tesnoba se res prebudi šele tedaj, ko hrepenenje omahne in nastopi obup, toda njeno spanje je bilo vse prej ko pa trdno spanje. Čim bolj napeto je hrepenenje, tem bolj budna in pripravljena je tudi tesnoba. Brez tesnobe oziroma brez napetosti kot njene spodnje plasti bi tudi hrepenenja ne bilo. In kakor tesnoba ni vzrok hrepenenja, tako tudi hrepenenje ni vzrok tesnobe. Poskus njune razlage s pomočjo formalizirane kavzalne določenosti, h kateri se na ravni metapsihologije zateka Freud, zato neizogibno vodi v logično nedoslednost, v protislovje, ki pa ga Freud na ravni analize uspešno razrešuje z metaforoničnimi potezami: s premestitvami in nadomestitvami, z gibi sodoločenosti in nadodločenosti. Hrepenenje in tesnoba sta enakoizvorna, torej enako izvorna.

Mati ne more vselej uganiti, kdaj je najbolj pravi trenutek. Zato se otrok kdaj pa kdaj znajde že onstran meje. Se sreča iz oči v oči s tesnobo; se pravi z obupom in strahom, kajti tesnoba nikdar ne nastopi sama, kot taka. Ne nastopa v ospredju, temveč v ozadju. Otrok se kaj kmalu nauči, kako jo bo tam tudi zadržal. Igro, ki jo je sprva vodila mati, kmalu ne le izsiljuje, ampak jo čedalje bolj tudi dirigira. Odreja, ko terja, časovni razmak gibov itd. Dokler se ne začne igrati sam, z igračkami in nazadnje s samim seboj. Igra zakrivanja in odkrivanja materinega obraza se sprva nadaljuje v igro s prisotnostjo in odsotnostjo matere; otrok s svojim jokom in glasom priključuje odsotno mater ali izzove nadomestilo njene prisotnosti, tj. njen glas: v sosednji in temni sobi mu je svetleje, če se mu oglašja mati. Morda se mu oglašja le s svojo hojo, toda tudi ti šumi zadoščajo za uvod v mirno spanje. Tako postane mati simbol varnosti. Prevzame manjko nase, v teh trenutkih predspanja; Mati tolaži na smrt bolnega Poljanca kot otroka: »Ali si sam ostal, ubožec? Lepo zaspil, lepo sanjal! **Sede k postelji.**« Lepo zaspiti pomeni lepo sanjati. Zaspilš pa lepo, če ne zaspilš sam. Toda od kod grdo spanje in grde sanje?

Grde sanje, sanje v senci odsotne matere, v senci manjka njenega glasu ali njenega obraza, so sanje o tujih obrazih, o prikaznih in o njihovih glasovih, glasovih pošastno zveneče tišine. Kolikokrat se je otrokovo hrepenenje prevesilo v obup! Kolikokrat je otrok ostal sam, v samotni temi in tišini! Kolikokrat je ostal sam z manjkom svoje identitete, sam z luknjo v svojem jazu in z odprto rano na svojem obrazu, preden se je te grde sanje svojega življenja naučil sam tudi izigrati. Pre-

den se je naučil igro s prisotnostjo in z odsotnostjo matere nadomestiti z igro odsotnosti in prisotnosti nekega predmeta. Igra s predmetom kot nadomestkom matere ima v sebi zato tudi nekaj motnega, nekaj sovražnega in maščevalnega. Ko otrok vrže predmet, ga za trenutek ne le odvrže, ampak tudi zavrže. V njegovem vzkliku: **tja!** je kanček privoščljivosti in vzkliku: **tu!** poleg veselja velika mera zmagoslavja. S to igro, ki zaradi tega pomeni določeno odtujitev materi, pa se otrok, ki se je vse dotlej popolnoma istovetil z materjo, v enaki meri odtuji seveda tudi samemu sebi. Razdvojenost in s tem razcepljenost sta mu odslej lastna ravno tako, kot sta privlačnost in odvrtnost neodtujljivi sestavini predmeta njegovega hrepenenja, torej ljubezen in sovraštvo neodtujljivi sestavini njegovega hrepenenja. Neodtujljivi, zato neizogibno povezljivi, toda hkrati neizogibno tudi nezdržljivi sestavini. Kakor zaradi svoje odvisnosti od drugega (matere in njenih nadomestkov) otrok nikdar ne more odpraviti manjka polnosti in celovitosti svoje biti, tako tudi razpetosti svojega hrepenenja ne more nikdar docela preseči. S tega vidika je ambivalentnost »junakov« Cankarjeve drame v odnosu do objekta hrepenenja in s tem razpetost tega njihovega hrepenenja povsem normalna. Še najbolj problematičen je Dioniz, ki sploh ne pozna hrepenenja: »Dan brez večera... večno življenje...« Poljanec: »Brez hrepenenja?« Dioniz: »Kaj je hrepenenje?« Poljanec: »Blagor ti!« Blagor ubogim na duhu, kajti njih je vera, upanje in »nebeško« kraljestvo.¹² Toda kaj je z njihovo človekostjo, če ne vedo za hrepenenje? Če v njih ni hrepenenja?

Razen Matere nastopa v Lepi Vidi še ena oseba lastnega imena, Zdravnik kot posebljenje zdravega razuma in preproste pameti, ki pravi takole: »Mnogo ljudi sem videl; najbolj pošteni, najbolj plemeniti najbolj človeški so tisti, ki ne vedo, kaj je kesanje, kaj so sanje, kaj je hrepenenje, tisti, ki živijo lepo in veselo pod božjim soncem kakor žival in kakor rastlina...« Če drugega ne, je človekost bitja, ki živi kakor žival in kakor rastlina, ne pa kakor človek, vsaj vprašljiva človekost. Človek, ki je brez hrepenenja, ne živi kakor človek. Živi bolj pošteno, bolj plemenito, morda je celo bolj človeški, z manj sovraštva in zlobe, kot ju ima v sebi človek hrepenenja, toda to je omejen človek. Hrepenenje je namreč tisto, kar razpira in razširja meje človeka. Kar človeka izvleče iz njegovega dualnega odnosa z materjo, torej iz njegove zaverovanosti v zrcalno podobo samega sebe, v podobo imaginarnega jaza.

Ze med igro s predmetom, bržkone že celo pri igri, ki jo z zakrivanjem in odkrivanjem obraza vodi mati, se namreč vpleteta tista dva dinstinktivna

zloga, ki glasovno spremljata odsotnost in prisotnost objekta hrepenenja. Hkrati z razvojem igre izgubljenega in spet najdenega predmeta se razvija tudi otrokova govorica. Lacan zato že na ravni te igre razbere ne le vzniknjenje, ampak že kar zmago simbolnega. »Človek svoj čas dobesedno posveti razvijanju strukturalne alternative, v kateri druga drugo pozivata prisotnost in odsotnost. Prav v trenutku njune bistvene konjunkcije in takorekoč na ničelni točki (au point zéro du désir) želje zapade človeški objekt zajetju, po katerem je anulirana njegova naravna svojskost in po kateri je odslej podrejen pogojem simbola.«¹³ Po razločku med besedama je razglašen in obenem uglašen razpor med otrokom in igračo, med subjektom in objektom igre. S tem pa tudi med subjektom in objektom hrepenenja. Igra besed kot označevalk prisotnosti in odsotnosti predmeta pa vendar še ni prava simbolna igra. V uglašeni igri s predmetom otrok še ni popolnoma zavezan pogojen simbolnega. Zato tudi učinkom simbolnega ne.

Čeprav zdaj predmet nadomešča mater, smo še zmeraj znotraj dualnega odnosa. Otrok še ni izstopil iz njega in se ga potemtakem ne zaveda kot takega. Njegovo hrepenenje je še daleč od želje. Opazili smo, da na točki, na kateri Freud govori o »Sehnsucht«, Lacan vpelje francoski izraz »désir«, ki je po svojem pomenskem obsegu precej širši, saj lahko pomeni ali hrepenenje ali željo, lahko pa tudi oboje skupaj. Ker je ta izraz glavni Lacanov termin, torej presečišče Lacanovih temeljnih definicij, se bo pokazalo, namreč glede na Lacanove lastne definicije, da je raba tega izraza na tem mestu napačna. Kajti učinek te rabe je zabil razlike med hrepenenjem in željo.

Iz dualnega odnosa s svojo zrcalno podobo izstopi otrok šele, ko se po igri pred ogledalom, po igri skrivanja s samim seboj, obrne od ogledala in od samega sebe k materi, ki se je pravkar vrnila ter ji z glasom, ki pomeni **tja**, pove, skuša dopovedati, kaj se mu je v igri samoodstnosti in samouprisostvovanju zgodilo oziroma kaj mu je uspelo. Ob tem dogodku je otrok prepoznal, da je objekt hrepenenja, ki se mu kaže v zrcalni podobi, on sam. Objekt in subjekt igre, s tem pa tudi hrepenenja, sta si le navidez različna. V resnici pa sta eno in isto. Tudi ne-jaz je jaz, je podoba ali drugobit jaza. Tu je rodni kraj fichtejevske identitetnostne filozofije in vsakršne refleksijske, tj. idealistične metafizike. Otrok se zave, da si je tudi tedaj, ko si je kot običajni objekt igre/hrepenenja odsoten, na nek način prisoten. Da se mu zrcalna podoba izmakne prav tedaj, a tudi edino tedaj, ko si ji sam izmakne in umakne. In da si po drugi plati svojo zrcalno podobo lahko unavzo-

či, kadarkoli se mu to zahoče. Tako se v otroka vtisne razlika med njim samim in njegovo zrcalno podobo. Vtis te razlike spomni otroka na njegovo prvo ogledalo in na njegovo prvo zrcalno podobo, na obraz matere. Odslej bo to obraz drugega, od njegovega obraza različen obraz. Medtem ko je bila mati zdoma, se je njena vloga povsem spremenila: podvojila in zato razcepila. Doma je ne čaka več le po njej hrepeneči otrok in zdaj že vsakdanji soigralec, ampak predvsem sogovornik. Iz nagovorjenega in vzklikujoče kličečega bitja se je otrok medtem spremenil v govoreče bitje, saj se z vzklikom, ki pomeni **tja**, obrne k pravkar prišli materi kot z besedo, kot z označevalcem (simbolom) nečesa, kar se je zgodilo že poprej in kar torej ni več prisotno. Brž ko otrok mater nagovori, se obrne nanjo kot na subjekt govornice, obenem upravičeno pričakuje od nje priznanje, da ji je, kljub odvisnosti od nje, postal enakovreden. Terja potrditev, da se je tudi on izpostavil kot subjekt govornice. Potrditev in priznanje terja prav od matere, kajti mater, ki mu je že doslej pogosto govorila in se delala, kakor da jo razume, ima za nosilko govornice.

Mati tudi zares je nosilka in prenašalka govornice. Toda materin jezik nima matere. Ko se otrok znajde v razliki med besedo in stvarjo, začne spraševati: kaj je to? Nekako se zaveda, da imajo vse stvari imena in da vse besede nekaj pomenijo. Ne ve pa, kaj pomenijo. Zato sprašuje. Mati sicer odgovarja, toda beseda je tista, ki da besedo. Pošilja k drugi besedi in tako naprej. Šele besede torej diferencirajo otrokov svet: tako zunanji kot notranji. Prek njih, prek njihove simbolne označevalne dimenzije šele začne otrok zares razločevati med samim seboj in svojo zrcalno podobo, med svojim realnim in med svojim imaginarnim jazom. Čeprav se simbolna dimenzija tako kaže kot tisto tretje in naknadno, je v resnici to prvo in prvotno, saj difference med dimenzijo realnega in med imaginarno dimenzijo pred vstopom simbolne dimenzije sploh še ni. Diferenca znotraj identitete se pokaže šele v vzratnem ogledalu. V vzratnem ogledalu tekočega traku besed, **nedstijl ogad' odboa** Triadna struktura simbolnega, realnega in imaginarnega v katero je vstopil otrok s svojo besedo, je odslej tudi pogoj dualne relacije med njim samim in njegovo zrcalno podobo kot objektom hrepenenja. Posledica je ta, da se zaradi uočene razlike znotraj dualne relacije razcepi in podvoji tudi objekt hrepenenja. Mati kot prvo ogledalo in prva zrcalna podoba otroka, kot izvir njegove identitete, je še naprej objekt otrokovega hrepenenja, obe, nem pa si je objekt hrepenenja postal tudi sam. Namreč ravno prek svoje zrcalne podobe. Prek svojega imaginarnega jaza, tj. ljubljénčka svoje do-

mišljije. Paradoks hrepenenja je v tem, da otrok na tej stopnji svojega razvoja išče pot, na kateri bi ravno kot ljubljencek svoje domišljije ostal ali postal tudi mamin ljubljencek.

Na osnovi razlike med samim seboj in svojo zrcalno podobo, torej v območju triadne strukture tudi na osnovi razlike med svojim in materinim obrazom, med seboj in materjo, otrok kaj kmalu odkrije ne le razliko, ampak tudi razločnik med materjo in očetom. Odkrije spolno razliko. Če je to otrok moškega spola, na kar se doslej nismo veliko ozirali, ker postane to pomembno šele sedaj, zasluti, kaj povezuje očeta in mater. In ker ima tisto, česar mati nima, tudi on sam in ker ga povezanost med očetom in materjo ločuje od matere, bi rad očeta spodrinil in odrinil. Oče se mu je postavil na pot njegovega hrepenenja. Pot do cilja, do združitve z objektom hrepenenja je presekana. Avtoriteta očetove moči, ki otroka prižene ne le do morečih, ampak pogosto kar do morilskih sanj, pa seveda zadošča, da se otrok v strahu za tisto, kar ima, umakne. Očetova avtoriteta mu obvelja kot zakon: očetova beseda obvelja kot beseda prepovedi, kot beseda, ki prepoveduje dostop do prvobitnega **spolnega** objekta hrepenenja in s tem vstop v območje čistega in najvišjega užitka.

Hrepenenje zaradi te prepovedi ni nič manjše. Narobe. Napetost hrepenenja in s tem tesnoba se povečata. V igrivost otroka je udarila strela. Kajti objekt igre in hrepenenja, ki mu je bil v igrah, na katere ga je navadila mati, vselej na voljo, saj ga je ubogal takorekoč na klic, se mu je prvič nepovratno izmaknil. Postal je prepovedan objekt. Kar se zdaj lahko vrne in se bo nenehno vračalo, ni nič drugega kot hrepenenje po prepovedanem objektu. In to hrepenenje po prepovedanem objektu je šele tisto, čemur pravimo želja.

Ne gre za istovetnost želje in zakona, tj. zapovedi/prepovedi, kakor pravi Lacan, ki igra na večpomenskost francoskega izraza »désir«, namreč za istovetnost hrepenenja in prepovedi v želji. V željo sta vpeta hrepenenje po materi kot spolnem objektu hrepenenja ter očetova prepoved in očetova obsodba tega hrepenenja. Zato je v nasprotju z Lacanom treba pritrditi Freudu, da je želja v svojem jedru vselej spolna želja. Sublimacija želje zato pomeni sestop in vrnitev k predspolnemu recimo čistemu hrepenenju. Običajno pa se želja kot (spolna) želja, kot spolno hrepenenje po materi, uveljavi in kljub prepovedi ohrani na ta način, da si otrok prepoved pravilno razloži kot zapoved: želi in poželi si druge ženske! V obzorju te zapovedi je vsaka izvoljenka zato najpoprej in neizogibno nadomestek matere. Nadomestek, toda ne nadomestilo. Hrepenenje po prepovedanem in za zmeraj izgubljenim objektom hrepenenja ostane.

To hrepenenje je odslej hrepenenje po nemogočem, hrepenenje po čistem užitku ob združitvi s spolnim objektom hrepenenja. Hrepenenje po incestnem orgazmu. Banalni nadomestki tega orgazma so skoki čez plot. Banalni, ker nobeden od teh skokov ni salto mortale, kakršen bi bil Ojdipov skok, če ga v ta skok ne bi zabrisala usoda; ker je bil v ta skok pognan na nezaveden način, ga ne plača z življenjem: samooslepitev ni toliko kazen zaradi tega skoka, kolikor kazen zaradi zavestne zagnanosti po poti onega predhodnega in predspolnega hrepenenja, hrepenenja po resnici odstrtega obraza. V Cankarjevi **Lepi Vidi** ne gre za ojdipovsko hrepenenje, temveč prav za hrepenenje po čistem užitku, za hrepenenje po prepovedanem in za zmeraj izgubljenim, tj. spolnim objektom hrepenenja.

Ker je spolni objekt hrepenenja objekt, ki je obvisel v zraku, ne da bi bil tja sploh vržen, ga klici hrepenenja ne morejo poklicati nazaj. Objekt hrepenenja, ki ga lahko pokliče v prisotnost hrepenenje samo, je predspolni objekt. Iščemo ga lahko torej le tostran ali onstran spolnosti. Tostran ali onstran želje in njenega prvobitni spolni objekt nadomeščajočega objekta; spolni objekt hrepenenja je torej nemogoči objekt oziroma objekt samega sebe onemogočujočega hrepenenja. Vida je posebljenje tega in takega objekta hrepenenja; prav zato pa tudi simbol hrepenenja kot takega, kajti odrasel človek kot človek želje se s hrepenenjem kot takim lahko sreča le na simbolnem načinu.

Mrva najprej pravi: »Nisem je našel.« Potem pa nadaljuje: »Tudi iskal je nisem ... Kaj je ona meni? Kaj sem jaz nji? To se pravi: iskal je nisem, našel sem jo.« To je čuden krog, saj se znotraj njega srečamo z navidez povsem protislovnima izjavama. Kdor išče, ta najde. Mrva je Vido našel, ne da bi jo iskal: »tik pred menoj se je zavrtila, oplazila me je s kratkim, vihrajočim krilom po licu ... spoznal sem jo, čeprav je imela črno masko ...« Kakor je Vido našel, tako jo bo Mrva tudi izgubil. Izgubil, ker jo bo zavrgel: »Ali pa se mi je sanjalo! Sanje ali resnica! Minilo je — prav je, da je minilo! Ljubezem, vzdihovanje, cmeravost, lepe besede, mili pogledi — kaj še? Kar v skrinjo, pa skalo na pokrov! Kadar otrok doraste, zaluči v kot svojo punco iz cunj ... Vse, kar smo počeli, je bila neumna in smešna komedija.« Tragedija iz neumne in smešne komedije seveda ne more vznikniti. Ko je Mrva Vido zavrgel kot punco iz cunj, je tudi s svojim življenjem začel pometati kot s cunjjo. Zadnje zatočišče te cunjje je »močna železna kljuk«. Kot punca iz cunj Vida ni več objekt hrepenenja. Brez objekta hrepenenja pa tudi hrepenenja samega ni. Z Vido kot punco iz cunj je Mrva zavrgel hrepenenje kot tako, kajti za otroka punca iz cunj kot ob-

jekt hrepenenja ni punca iz cunj, kakor se resnica kaže odraslemu, marveč podoba mamine ljubezni, zrcalna podoba njega samega.

Toda zakaj Mrva zavrže Vido? Zakaj z Vide, ki jo je kljub njeni črni maski spoznal med vsemi pisanimi pustnimi šemami, ni potegnil te maske, ji pogledal v obraz in jo poljubil? Ali vsaj zaplesal z njo? Mor-da zato ne, ker mu je Vido že prevzel nekdo drug? Ker se je Vida že odločila za drugega, za Dolinarja? Glavni razlog je v tem, da je nanjo že ves čas »gle-dal z očmi svoje duše«, z očmi svojega hrepenenja in da je bila »sijajna lepota« Vide lepota teh oči in za te oči. Vprašanje, kaj pomeni duša, za zdaj lahko postavimo v oklepaj. Odločilno je to, da se v vzratnem ogledalu te duše hrepenenje samo kaže kot strmenje v prevaro, kot slepilo, da človek ne bi videl »strašnega življenja«, v katerem živi »s tem resničnim telesom«. Resnica z resničnim telesom se namreč razkriva v obzorju duše kot »čisto ži-valjska lakota« in »strah pred smrtjo«. Torej je tudi življenje resnične Vide, Vide z resničnim telesom, nekaj strašnega. Črna maska ni navidezen, temveč resničen videz Vide. Je resnica Vide z resničnim telesom, resnica Vide s strašnim življenjem v tem telesu.

V očeh duše in z vidika hrepenenja je Vida špan-ska kraljična. Z vidika razočaranega hrepenenja, tj. z vidika spoznanja, postane španska kraljična punca iz cunj; Vida z resničnim telesom, edina Vi-da, ki še preostane, pa je Vida strašnega, tj. spol-nega življenja. Ob nastopu Vide v prvem dejanju zato Mrva, »ves trepetajoč od ljubezni in sovra-štva«, ne govori tistega, kar po Poljančevih bese-dah govori njegovo srce, temveč pravi: »Ko si prišla, te nisem ne poljubil, ne udaril. Vrní se v pa-radiž.« Toda medtem jo je po prvih besedah ironič-nega pozdrava že obsodil: »Izpovej se, usmiljeni sodniki ti bomo.« V tretjem dejanju potem Mrva, ko je dokončno zavrgel Vido, svoje sicer grešno srce takole opiše: »Nikoli ni bilo tako čisto in mirno to moje grešno srce«. Obenem pa v trenutku, ko se je dokončno odločil za samomor, pove: »Strah me je kakor zaljubljenca, ki trepeče in prebledeva od prevelike radosti.« Če je pred Vido trepetal od lju-bezni in sovraštva, trepeta zdaj, pred smrtjo, od prevelike radosti.¹⁴ Kot zaljubljenec in brez sovraštva v sebi.

Zato njegova smrt ni tragična. Samomora ne na-pravi iz obupa, temveč iz ljubezni. Iz ljubezni do svoje neveste smrti: »Svatovsko je moje veselje.« Mrva, ki že s priimkom spominja na mrtvaka, je ne le s tem priimkom ženskega spola, ampak z vsem bitjem in žitjem misteriozno nasprotje Vide. Sim-bolno poosebljenje nagona smrti. In priča tega, da nagon smrti ni nič nagonskega. Tudi nič realnega ne. Kajti Mrva ne umre zaradi tega, ker bi ga tako

kot Poljanca izdalo telo. Do samomora se spušča po vrvi besed. V smrt se spusti torej skozi dimen-zijo simbolnega.

To ne pomeni, da se nagon smrti izoblikuje zgolj kot »maska simbolnega reda«;¹⁵ človekova smrt (še posebej pa njegov samomor) se poraja v vozlišču vseh treh človekovih dimenzij: v vozlišču simbolne-ga, realnega in imaginarnega. Res pa je, da di-menzija simbolnega sega tako tostran kot onstran **človeškega** življenja. V območje besed, ki oživljajo stvari tako, da jih ubijajo (saj jih nadomestijo, ko kljub odsotnosti stvari zastopajo prav te stvari), se človeški otrok takorekoč že rodi. Ob razvoju oblik igre, na katero je otroka navadila mati in v kateri sta bila že od začetka sonavzoča distinktiv-na glasova za označevanje prisotnosti in odsotno-sti, smo videli, kako se je otrok priigraval do razu-metja distinktivnih glasov kot besed in kako se je formirala realnost otroka. Realnost otroka, tega sicer vseskozi realnega bitja, se je formirala skozi simbolno dimenzijo besed prek diferenciranja nje-gove zrcalne podobe. Prek oblikovanja njegovega imaginarnega jaza. Srečanje z (očetovo) besedo kot zakonom v otroku ne povzroči le dokončne diferen-ciacije med njegovo in materino podobo, dokonč-nega razcepa v objektu hrepenenja, ampak povzro-či tudi potlačenje spolnega hrepenenja po materi; s čemer je po eni plati omogočen nastanek želje, po drugi plati pa se v otroku avtoritativna podoba očeta in njegove besede začrta kot ideal jaza. V otroku se vzbudi stremljenje, da bi se temu idealu jaza čim bolj približal, da bi čim bolj zmanjšal raz-mik med tem nad-jazom in svojim lastnim jazom. Odslej se (očetova) beseda oglašča v njem kot vest; ki ga bo spremljala tja do groba, kajti vse do zad-njega ne bo dosegel svojega idealnega jaza, po-polnega zlitja imaginarnega jaza z idealom jaza. Beseda kot taka, poslovična beseda na grobu je ne izčrpa, pa očitno spremlja človeka še tudi po smrti. Celo samomorilec Mrva ne ostane brez besed: »Ni bil tako lahek in poskočen korak čez črni most! In nekoliko zamude je bilo, da sem se odrešil svoje pretesne ovratnice ... Kako bi z njo med svate?« Ironija besed ne pozna meja.

Samo besede so tiste, ki omogočijo izenačenje smrti z mostom. Ki omogočajo navidez poljubno menjavo podob tostranstva in onstranstva. Dokler je bil Mrva še živ, si je korak v smrt, korak čez črni most predstavljal kot korak v deželo sanj: »Tam bom legel in bom spal in bom sanjal o ti-stem življenju, ki mi ni bilo dodeljeno ... « Dežela onstran resničnega telesnega in zato strašnega življenja je torej taka dežela sanj, v kateri se sanja o življenju, prav o tistem življenju, ki je bilo že tudi za časa življenja predmet sanj oziroma hrepenenja.

Razlika med predmetom prejšnjih in predmetom zdajšnjih sanj je v tem, da v zdajšnjih sanjah ni več razlike med predmetom sanj in samimi sanjami. V sanjah tistega, ki je napravil korak čez črni most in prestopil črto življenja in smrti, ni razlike med sanjami in življenjem. Isto sta hrepenenje in cilj hrepenenja. Nevarnosti razočaranja ni več. Sanje so resnica in zato dilema, ali resnica ali sanje, odpade. Ne zato, ker bi se sanje izkazale kot prevara in bi se pokazala umazanost čiste resnice o telesnem življenju, marveč zato, ker zdaj do prevare sploh priti ne more.

Upoštevati pa moramo, da so sanje o takšnih sanjah sanje še živega človeka. Da so, skratka, sanje o sanjah. Drugače rečeno: hrepenenje po takem hrepenenju, ki bi imelo v sebi že tudi objekt hrepenenja. Takšno hrepenenje je usmerjeno seveda zoper sebe samó, kajti hrepenenje raste ravno iz odnosa do odsotnega objekta in njegova napetost se sprosti v veselje šele tedaj, če je po določenem času dovolj velika. Če je objekt, po katerem hrepenimo, ne pokaže takoj. Prisotnost objekta, t.j. so-prisotnost subjekta in objekta hrepenenja, hrepenenje razreši. Človeka prevzame veselje; kakor bi ga z druge strani, če bi bil izostanek objekta hrepenenja predolg ali celo neizbežen, zajel obup. V obeh primerih pa se napetost in tesnoba hrepenenja na nek način sprostita. Mrva za življenja sprostivše ne doživi. Zato jo išče v smrti. Ker zavrača objekt hrepenenja, ki bi bil izven hrepenenja, to pomeni, da Mrva zavrača vsak objekt hrepenenja sploh. Navsezadnje ima cilj/objekt hrepenenja že ob sebi. Vida se mu dobesedno ponuja: »Ali me poljubi, ali me udari v lice!« Toda ne prenese je. Sovraštva in ljubezen do Vide kot cilja/objekta hrepenenja, ki pa seveda ni in nikdar ne more biti istoveten s hrepenenjem samim, sta v njem tako zelo pomešana in izenačena, da Vide ne more ne poljubiti ne udariti. Njegovo hrepenenje se tako ne more sprostiti v veselje. Pa tudi v obup, kajti objekt/cilj hrepenenja je vendarle tu, ne. Obdaja in izžira ga le neskončna žalost: »Posloviti sem se hotel s smehom in z grenko besedo, zdaj pa je tolika žalost v mojem srcu, da mi lije iz oči.« Vendar je v zmoti, ko misli, da ga je za cilj/objekt hrepenenja ukanil Bog, kajti s svojim nemogočim hrepenenjem, s svojim hrepenenjem zoper hrepenenje, se je ukanil sam. Če obdolžuje Boga, potem dela to zaradi melanholične smrtne tesnobe, ki ga je prevzela ob smrtni nevarnosti, ko se je obrnil zoper vsak objekt hrepenenja, torej tudi zoper samega sebe kot objekt hrepenenja in s tem ljubezni.

Melanholična smrtna tesnoba (iz katere se poraja strah pred smrtjo, t.j. pred samomorom) in hrepenenje po smrti se ne izključujeta, marveč sopogoju-

jeta in predpostavljata. Od kod melanholija in od kod sovpetost hrepenenja po smrti ter smrtne tesnobe v njej, pove Dolinar, ki zboli za to boleznijo prav ob Vidi: »In komaj je prestopila prag, so njena lica splahnela, so zatemnile solze njene oči. Ni je luči, da bi pregnala to senco na njenih licih, ni je ljubezni, da bi otrla te solze ... « Zato: »Ničesar več ne vem, ničesar več ne čutim. Komaj še vem, da sem jaz, da živim, da hodim živ človek med živimi ljudmi in ne breztelesna senca med sencami.« V breztelesno senco med sencami pa se je skoraj že spremenila Vida: »Vida! Gledaš me tiho in tuje, kakor od onkraj življenja — če bi te ne ljubil, bi se te bal!« Melanholija vzklije, ko se tisti, ki ljubi, začne bati tistega, ki ga ljubi oziroma tega, da bi ga ta nehal ljubiti, ga potem zasovražil in na kraju zapustil.

Za človeka pomeni živeti ljubiti, t.j. biti ljubljen. Človek ljubi, da bi bil ljubljen. Toda kako naj se tedaj iz hrepenenja sploh razvije ljubezen? Kajti vsakdo lahko nudi drugemu le to, kar sam nima. Prej ali slej se zato pojavi bojazen in tisti, ki popusti prvi in si prvi prizna to bojazen, bo prvi tudi nehal ljubiti, t.j. zahtevati vračanje ljubezni od drugega. Če ob tem ne bo našel nadomestka ali nadomestnega objekta hrepenenja, kar se Dolinarju ponudi z Mileno, bo prej kot drugega začel sovražiti samega sebe: svojo nezmožnost, svoj manjko. Da bi se rešil neznosnega nemira, bo zahrepenel po miru, t.j. po spanju in v skrajnem primeru po smrti.

Iste vsebine, toda drugega pola je manija, kateri je podrejen Dioniz: »Naprej, Vida, naprej! Do zvezd ... do zvezd!« Tako uspešno premaguje svojo melanholično zasnovo: »včasih sem se vzbudil ponoči, pa mi je bilo groza, da bi planil in zakričal ... « Depresijam se zato ne more povsem izmakniti: »Težko mi je srce, strah me je.« Toda na koncu vselej prevlada manični triumf. Težnja po odrešitvi, ki se ji pridružujeta silna vera in upanje, ga prisilita, da še mrtvega Poljanca priganja na pot: »Kam, o brat, kam? Kaj nisi hotel z menoj ... z menoj na lepšo pot? ... Vstani, pojdi, kakor si!« Mati ga prej zavrne, kot pa tolaži: »Najlepšo pot je šel!« Toda Dioniz bo ostal ravno tako nepogrešljiv, kot je bil njegov predhodnik Damjan, ki še tik pred smrtjo pripoveduje: »Kakor je volja božja, bratje, kakor je volja božja! Človeka pokliče spomin, od onkraj mosta mu da znamenje; vstani in popotno palico v roko! Zadnjič se mi je sanjalo, starcu, o tisti lepi španski kraljični ... o mladosti, bratje, se mi je sanjalo in kri popotniška je rekla: pojdi!« Dioniz je morda za spoznanje hujši, toda izguba te ali one španske kraljične tudi njega ne bo nikoli pokopala. Vselej bo našel takšno ali drugačno nadomestilo. Miru pa ne.

Poljanec je drugačen. Ni niti melanholik niti manjak. Njegova drugačnost se kaže že na zunaj v tem, da ob tem, ko moški drug drugega kar poprek ogovarjajo z brat, edinole on, čeprav v fantastični viziji, nagovori Vido s sestra. Iz ozadja se bližata Dioniz in Vida, ženin in nevesta, z roko v roki, Poljanec pa jima hiti naproti: »O brat, o sestra, čakal sem vaju v trpljenju in veri ... o, pač sto let in tisoč let!« Pravzaprav sploh ne vemo, če Vida res ni njegova sestra. Saj Poljanec Mater, ki je Vidina mati, nenehno kliče z mati, kot da je torej tudi njegova mati: »Upihnite svečo, saj je sonca preveč! ... Ali ste pri meni, mati?« Kolikor na ravni psihoanalize ne gre za faktičnost, temveč za strukturno vlogo oseb, imamo Cankarjevo dramo nedvomno lahko za družinsko dramo.

V prvem dejanju nastopa Poljanec v nekakšni privzdignjeni vlogi ali nadvlogi. Čeprav Dioniz govori o njuni ljubezni do Vide, ostane ta izjava povsem splošnega značaja, saj Poljanec potem ob izpovedi Mrve ljubezen presoja z nekakšne objektivizirane točke: »To je ljubezen!« Od začetka je njegova vloga v tem, da vpeljuje problem hrepenenja, ga interpretira in komentira: »Vse to hrepenenje, ki gloje v srcu, prijatelj, je le hrepenenje po večnosti ...« Poljanec hrepenenje torej deseksualizira; seksualna ljubezen in celo vsakršno erotično hrepenenje naj bi bila le primerek in ospredje hrepenenja po večnosti. Šele v tretjem dejanju, tik pred Prihodom Dioniza in Vide v fantastični viziji, se Poljanec izjasni tudi osebno: »Kje je Dioniz, moj mali? Kje je Vida, moja roža?« Sama fantastična vizija je posledica naslednjih Poljančevih besed: »Pozdravljena, roža čudotvorna, ti zvezda moja, moje hrepenenje ... nagni se k meni, popotniku ... Nič več trpljenja, nič več bridkosti ... pozdravljena, pomlad ti večna ... O mati, dajte mi roko, da vstanem, da pojdem na to svetlo pot ... Dajte mi svatovsko oblačilo!« Nekaj incestuoznega je v vsem tem dogajanju: »Vse je dopolnjeno, vse pozabljeno! Poljubi Vido in Dioniza. Zdaj drži široka bela cesta v večno pomlad!« Predvsem seveda v večno pomlad Poljanca, Vide in Dioniza.

Najprej je Poljanec tisti, ki poljubi Vido, svojo rožo in Dioniza, svojega malega. Vida, roža njegova, se »oklene Poljanca okrog vratu in ga poljubi« šele prav nazadnje, ko je že mrtev. Poljanec pa si že vseskozi želi, da bi se roža čudotvorna, to njegovo hrepenenje in ta njegova zvezda, nagnila k njemu in ga objela. Ker se to ne zgodi, se v smrtni uri sam vzdigne iz smrtne postelje; pravzaprav ne čisto sam: za pomoč prosi mater. Terja, takorekoč zahteva pomoč: mati, dajte mi roko! Če je Dioniz njegov mali in če je Vida njegova roža, je mati njegova Mati. Spet smo pri znamenitem Prešernovem verzu: Tvoj pevec, ti, tvoj ljubi, tvoja mati.

S tem pa smo spet pri nič manj znamenitih štirih točkah Lacanovega Z. Necelovitost in razcepljenost subjekta/Poljanca je očitna. Na prvi pogled je dovolj očitno tudi subjektovo razmerje do imaginarnega objekta hrepenenja, Poljančevo razmerje do Vide kot njegove rože. Razmerje subjekta do njegove boljše polovice v njem samem, do tistega, kar ima in s čemer se ponaša, do njegovega malega, Poljančevo razmerje do Dioniza, je že manj očitno in težje razberljivo; kajti Dioniz je tudi »tvoj ljubi«, ljubezen subjektovnega objekta hrepenenja. Najmanj očitno in zato komajda razberljivo pa je subjektovo razmerje do matere kot Matere.

Kakor v Prešernovem verzu, tako je tudi v Cankarjevi drami izostanek ali manjko očeta sam na sebi neopazen Toda ta manjko, ki ga kot manjka seveda ni videti, tako da ne bije v oči, učinkuje v srcu drame hrepenenja: bije v razbolelih srcih vseh v lepo Vido zazrtih. Ker je človek vozlišče treh dimenzij, se znotraj strukture simbolnega, imaginarnega in realnega tudi vloga očeta struktuiru v tri dimenzije: v dimenzijo realnega očeta, imaginarnega očeta in simbolnega očeta. Simbolni oče je istoveten z besedo oziroma z imenom očeta; njegova beseda je tista, ki se postavi poprek na pot hrepenenja ter subjekt hrepenenja s prečnico zakona loči od objekta hrepenenja: realna mati ostane ob tem onstran prečnice. Imaginarni oče je učinek nastopa simbolnega očeta ter subjektovnega potlačene hrepenenja po materi kot njegovi prvi zrcalni podobi; subjektu se zato kaže kot instanca kazni in zaščite obenem, kot ideal jaza; ta prvi izrastek nadjaza kasneje zastopajo ali Bog kot nosilec deset božjih zapovedi ali Zgodovina z njenimi zakoni ali Vodja z njegovimi ukazi itd. Realni oče je v svoji realnosti tisto, kar preostane (njegova realna majhnost ali šibkost se namreč pokaže šele v obzorju imaginarnega očeta), sicer pa je zgolj nosilec pravkar opisanih dimenzij očeta. Njegov pomen izstopi zato zlasti tedaj, če ga ni ali če noče oziroma ne more privzeti funkcije simbolnega in imaginarnega očeta.

Tedaj ti dve funkciji padeta običajno na mater, ki pa ima — to je bistveno — že predpisano, kakor smo videli, drugo vlogo: biti prepovedan objekt hrepenenja. Če prevzame funkciji simbolnega in imaginarnega očeta, to pomeni, da mora nastopiti in nastopati v imenu očeta ter se sama postaviti poprek na pot otrokovega hrepenenja po njej: v samoprepovedi mora prepovedati samo sebe. Naj opravi to uspešno ali ne, v vsakem primeru se bo na koncu izkazalo, da ni bila »dobra« mati, kajti »dobra« mati je le mati, ob kateri stoji tudi oče v vseh treh svojih dimenzijah. Če vzame mati nadomestitev imaginarnega očeta zares, tedaj imamo opravka s takoimenovano falično materjo. Če tega

ne napravi, potem ostane otrok brez ideala jaza, pogreša zaščito, tj. jasno začrtanih mej, do kam sme; predvsem pa ne pride do resničnega potlačanja njegovega hrepenenja: želja kot želja, ki je vselej spolna in nezavedna, se torej ne more zares izoblikovati.¹⁶

Kolikor se ob manjku očeta mati ne razvije v falično mater, temveč v njeno negativno nasprotje, z vidika psihoanalize ta negativiteta kajpada ne more biti nekaj irelevantnega, marveč velja kot pozitivno dejstvo, katerega učinki z negativnim predznakom so, četudi različni, istovetni z učinki falične matere. Prve besede, ki jih Mati izgovori v prvem dejanju Lepe Vide, so: »Odkod prihajaš, Vida, nesrečnica?« Če naj bi bil to stavek v imenu očeta, torej stavek gospodarja hiše in njenega reda, bi moral biti na koncu klicaj! Vida bi morala odgovarjati pred instanco očeta, zagovarjati svoje početje. V Materinem vprašanju pa je prej kot očitek in opozorilo navzoča nekakšna tožba. Zato Vida tudi ničesar ne odgovori, marveč se vtakne Mrva, ki bi s svojim ironičnim pojasnilom rad vsaj malo ogorčil Mater in tako posredno kaznoval Vido: »Iz Španije, mati, iz Španije!« Toda nič. Cankar zapiše: »**Vida in mati odideta na desno.**« Enako pasivna je Mati skozi vso dramo; delno jo uporabljajo za služkinjo (»**Mati je bila prinesla čaja ter je odšla ...** Mati, ali ste skrbeli tudi za vino?), sicer pa se k njej zatekajo le v stiski: bolj kot pomoči iščejo tolažbe. Tudi njene zadnje besede, s katerimi se upre slepi zagnanosti Dioniza ob smrti Poljanca, zvenijo hkrati predvsem kot tolažba za druge in samotolažba: »Najlepšo pot je šel!« Kakšen je učinek takšne matere, popiše Cankar v Mojem življenju, v zgodbi o suhih hruškah, ki jih je na prigovarjanje sestre Line, se pravi zaradi njene »ženske zapeljivosti«, ukrade! iz omare, kjer jih je imela zaklenjene mati. Ko je mati krajo odkrila, ga je Lina z »izdajalsko hinavščino« zatožila: »Tokrat se je zgodilo nekaj, kar me prešine z neznano grozo še ob spominu. Mati me ni udarila, tudi ni rekla žale besede; sedla je na klop, skrila je obraz v dlani ter je zajokala, da so tekle solze izza belih prstov.« Cankar se je obrnil, poiskal sestro Lino, ki je medtem natihoma smuknila iz izbe, jo zgrabil »za dolgo kito ter jo vlačil za seboj po vrtu«. Veliko tega besa je moralo veljati materi, kajti le z njim je lahko prekril neznano grozo, ki ga je prešinila ob z dlanmi zakritem obrazu matere in ob solzah, ki so se namesto odkritega obraza pokazale izza belih prstov.

Cankarjeva mati je bila slaba mati, ker je bila pre-dobra. S svojo jokavo dobroto in s svojo pobožnostjo, s katero je v imenu Boga Očeta zničevala idealno podobo zaradi bioloških in socialnih vzrokov že tako ponižanega realnega očeta, je v kri-

tičnih situacijah namesto zaupanja vzbujala nezna-no grozo, ki je potlej vseskozi sledila Cankarju.¹⁷ Sicer se je ne bi spomnil in ga ne bi prešinila vsa-kokrat znova. Mati v Lepi Vidi je refleks tega spomina. Ko ob zadnjih trenutkih Poljanca Vida in Dioniz, »obadva upognjena, prideta s trudnimi koraki« domov, Vida »proseč« zakliče: »Mati, o, mati!« Odgovora ni. Mati je namreč zaposlena s pripravami v imenu Boga Očeta: »**Mati prižge svečo.**« Med njo in Poljancem vse do smrti, ko ga »pckriža« ni nobene besede več. Zadnji razgovor, ki je potekal med Materjo in Poljancem, je bil tale: »Mati!« **Mati »se vzdrami:** Kdo je?« Poljanec »šepetaje: Mati... dajte mi rožo ... do ustnic mi jo dajte! ... Ali dali ste mi kamen na prsi ... o Bog, usmili se!« Mati je tiho. Poprej je imela ob takih trenutkih navado reči: »Sanjaj! Tudi jaz sem trudna ... « Zdaj je hu-je, pomirjanje ne bi pomagalo in tako so zadnje besede, ki jih Poljanec reče neposredno Materi, besede o tem, da mu je namesto rože do ustnic dala kamen na prsi.

Kamen na prsih je simbol mōre kot krinke groze, krinke zaradi katere je groza vselej že neznana groza. Groza prešine človeka mimo in onstran tesnobe ter strahu. Je strašnejša od strahu in tesnobnejša od tesnobe. Zato je človek kot take ne more zdržati. Brž ko se najavi, človek kbeži od nje oziroma iz položaja, v katerem bi se moral z njo zares soočiti. To pa je položaj istovetnosti hrepenenja in cilja, h kateremu navidez tako težijo junaki Lepe Vide, v resnici pa iz njega vseskozi bežijo. Pa četudi, tako kot Mrva, v smrt. Kajti groza kot taka, groza istovetnosti hrepenenja in cilja, je hujša od smrti. V to grozo je v zgodbi o suhih hruškah izzivala mati Cankarja s svojo po usmiljenju ključočo popustljivostjo; od nje je pobegnil in v besu začel vlačiti za seboj po vrtu sestro. Če ne bi pobegnil in če bi se približeval materi, bi bil to korak v incest ali pa korak, če bi ga mati zavrnila in ga tako udarila naravnost v obraz, k popolni izgubi matere kot objekta hrepenenja. Rezultat bi bil isti. Hrepenenje ne bi bilo potlačeno, marveč zlomljeno. Uničeno.

V tem kontekstu nam Poljančeva prošnja, šepetajoča zahteva: »Mati ... dajte mi rožo ...«, marsikaj pove. Tudi o vlogi Vide, rože njegove. Če je poprej terjal le to, da mu Mati pomaga na pot k roži čudotvorni, k Vidi kot zvezdi njegovega hrepenenja, terja zdaj od Matere rožo, tj. Vido samo. Vida naj bo dar Matere. Mati naj mu podari njegov objekt hrepenenja, naj izpolni obljubo: »Rad bi že spal, ali treba je čakati; dočakati moram, kar mi je obljubljeno ... Hiti zlata zvezda po srebrnem loku, da bo vse dopolnjeno!« Obljuba, na katero se sklicuje Poljanec, kajpada ni bila nikoli izrečena: sama obljuba je bila le obljubljena.

A že obljuba obljube sama je bila dovolj, da je Poljanec postal **čakajoč na** ... obljubljeni dopolnitev. Kakšna je podoba dopolnitve? »Kakor da bi stal na visoki gori, v soncu ves — in vsenaokoli vesoljnost, večnost, jaz sem večen. Tal ni pod nogami, telesa ni. Tako pač gledajo duše iz nebes na grobove ... O brat, in hrepenenja ni več, vse je dopolnjeno ...« Poljanec govori v pogojniku, v okviru vnaprej napovedane metafore, s katero slika vrh metonimičnega gibanja: »hrepenenje mu je pot kazalo — čarodejka, tiha bela vešča je krščansko romala pred njim«. To hrepenenje nima cilja, ker je samo cilj: toda tak cilj, ki tudi sam tava in nima mesta: »oslepele so oči, noge so ob kantonih že omahovale; ne trpljenja več ne bridkosti, hrepenenje samo je ostalo, božji plamen šel je skozi noč«. Iz noči v noč, »Hrepenenje, ti zvezda na nebu — kam, odkod? Tisočkrat tisoč let, brez miru, brez doma boči se tvoja pot!« Tudi imena torej nima hrepenenje: zdaj je zvezda zdaj božji plamen, zdaj roža čudotvorna in daljnožarka zdaj tiha bela vešča.¹⁸

Iz sintagme psevdonimov vseeno izstopa temeljna paradigma hrepenenje: coincidentia oppositorum.

Katerikoli psevdonim je lahko prvi označevalec, ki reprezentira subjekt za drug označevalec in ga tako konstituira kot subjekt hrepenenja, toda vsak psevdonim je obenem tudi znak antagonizma v subjektu. V sovpadanju nasprotij, tihe bele vešče in božjega plamena, se ne poraja pomiritev in koncentracija, marveč decentracija in razspornost hrepenenja. Revolucija ni razrešitev temveč obnovitev konflikta med antagonističnimi nasprotji. »Zgrudil se je ob cesarski cesti, daj počitka, Bog, o daj mi sanj! In nebesa dala so mu sanje.« Fant bo spet zagledal rožo čudotvorno, v sanjah jo bo videl daljnožarko, vzdramil se bo in bo šel na pot. Začel se bo nov krog večnega vračanja enakega, ki pa ima ravno tako svoje naličje: »Živel je mož, imel je psa, lepo ga je redil, nekoč mu ukrade kos mesa, zato ga je ubil; na vrtu ga pokopal je, na križu pa napisal je: Živel je mož ...« Fant ni pes in Bog ni mož, zato se vsebina modela razlikuje, toda sam model je isti. Je Bog res iznad modela, izven razpornosti sovpadajočih nasprotij?

(se nadaljuje)

OPOMBE:

- 1 Baudelaire Charles, *Le Spleen de Paris*, Le Livre de Poche, Paris 1972, str. 141.
- 2 Baudelaire Charles, *Rože zla*, Knjižnica Kondor 163, Mladinska knjiga, Ljubljana 1977, str. 83.
- 3 Podobno je v nemščini; težave so se pokazale zlasti ob prevajanju Lacana, pri katerem osrednje mesto zavzema ravno termin »le désir«. Nemški besedi »Wunsch« ter »Sehnsucht«, ki približno sovpadata z našima besedama »želja« in »hrepenenje«, sta se izkazali kot nezadostni, tako da se je prevajalec (Jacques Lacan, *Schriften I*, Walter-Verlag, Olten 1973; glej *Begriffsregister*, str. 240) odločil za izraz »Begehren«, ki ga je že Lacan sam uporabil v svojem referatu *Die Bedeutung des Phallus* J. Lacan, *Ecrits*, Paris 1966, str. 690) leta 1958 na Institutu Marx-Plancka v Münchnu. V predavanju z dne 5. januarja 1977 Lacan nemško besedo »Wunsch« prevede v francoščino z izrazom »souhait«, ki pomeni željo v smislu voščila ter jo je po Lacanu uvrstiti med »demande et désir«; glej *Ornicar? 1977*, šte. 9, str. 10. Po etimologiji se »désir« veže na latinski »desiderum«; s semantičnega vidika povezuje F. Bezljaj v *Etimološkem slovarju slovenskega jezika* (Mladinska knjiga, Ljubljana 1976) »desiderum« neposredno s »hrepenenjem«, vendar prekrivanje ni popolno, saj preizkus s substitucijo ni brez ostanka.
- 4 Problem ženske kot simbolne figure posebej obravnava Lothar Hönnighausen v knjigi *Präraphaeliten und Fin de siècle* (V. Die ideale Geliebte, 1. Die femme fatale als Symbolfigur); Wilhelm Fink Verlag, München 1971.

- 5 Posebno podglavje (Nur wer Sehnsucht kennt: Mignon) posveti Goethijevi Mignon in problematiki hrepenenja v *Das Prinzip Hoffnung* (Suhrkamp, Frankfurt am Main 1974, III—1167) tudi E. Bloch. Po njem: Mignonino hrepenenje ni niti moško niti žensko, niti aktivno niti pasivno, marveč brezspolno in lebdede hrepenenje, brezpogojno hrepenenje oziroma hrepenenje par excellence; zato »Mignon, čisti subjekt hrepenenja po pesniku ne more postati nikakršen objekt hrepenenja (str. 1171)«.
- 6 »V dialogih se razvrščajo različni tipi hrepenenja. Poljanec je zaradi boleznih poln resignacije, fatalistične vere v usojenost življenja in pripovednik koprnjenja po nirvanskem miru v smrti ... Usojenost, ki je človeku v krvi, vodi tudi Damijana in mu v njegovih poznih letih še vedno ne da miru. Takšen je Mrva, ki sprevideva brezciljnost hrepenenja.« (J. Pogačnik, *Cankarjeva Lepa Vida*, Sodobnost, 1976—5, str. 478). To naj bi bil torej v osnovi le en tip, tj. negativni tip hrepenenja. Drug tip hrepenenja predstavlja po J. Pogačniku Dionizovo hrepenenje: »Njegovo hrepenenje je, za razliko od resignativnega in fatalističnega hrepenenja tovarišev, dejstvo in predstavlja pozitiven tip v skali hrepenenjskih ljudi.« Če to Pogačnikovo tezo primerjamo z Dionizovo izjavo, ki jo bomo v tekstu še podrobneje pretresali, da sploh ne ve, kaj je hrepenenje, potem pozitiven tip hrepenenja takorekoč odpade in smo le pred negativnim tipom hrepenenja oziroma njegovimi različicami. In zakaj naj bi bilo dejavno hrepenenje že kar pozitivno hrepenenje? Delitev hrepenenja na pozitivni in negativni tip je

neustrezna. Na razliko med Vido kot objektom in kot subjektom hrepenja pokaže J. Kos v Pregledu slovenskega slovstva: »Kot v ljudski baladi hrepeni Vido po sreči v drugačnem svetu — tega predstavlja mladi posestnik Dolinar. Toda podobno kot v ljudski pesmi se pokesa svojega bega, ker ji je svet meščanske sreče tuj; vrne se rajši v svet trpljenja, ki je edina prava podlaga za hrepenenje, to pa je bistvo življenja. Ideja hrepenja se hkrati pojavlja še v drugi obliki. Vida je svojim tovarišem simbol sreče, po kateri hrepenijo. Glavna ideja se torej v igri ponavlja v dvojni podobi.« (str. 239). Seveda pa ni simbol le Vido, ampak je simbolna drama v celoti; zato je problem Vide precej globlji od dileme ali naj ostane v svetu meščanske sreče ali ne; in iz »paradiža«, katerega simbol in nič drugega je svet meščanskega Dolinarjevega doma, ne gre zaradi kakega kesanja, marveč zaradi hrepenja samega. Razen tega trpljenje ni izpostavljeno kot edina prava podlaga hrepenja, saj Vido iz »paradiža« požehe hrepenenje kot tako, ne pa trpljenje.

7 »Bistvo Vide je, da je hrepenenje neuresničljivo. Bistvo hrepenja je, da je neuresničljivo: da nima konca; če se konča, se izniči. Hkrati pa je značilno, da težimo po koncu, po dopoljenosti. Zato je hrepenenje samo v sebi protislovno.« (T. Kermauner, Cankarjeva Lepa Vida, Dialogi 1978 — 1, str. 25) Gre seveda za cilj hrepenja. Zato lahko rečemo tudi narobe: ker hrepenenje po bistvu nima konca, kjer bi se lahko uresničil cilj hrepenja, je hrepenenje vselej že uresničeno.

8 Sigmund Freud, Studienausgabe III—325, S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1975.

9 Sigmund Freud, Studienausgabe I—393.

10 Sigmund Freud, Studienausgabe III—306.

11 Sigmund Freud, Studienausgabe III—224.

12 Ne le Pogačnik, ampak takorekoč vsa literarna teorija in esejistika zato docela zgrešijo, ko imajo Dioniza za subjekt hrepenja. S tem pride na dan, kolikor je na naslednji stopnji Dioniz namreč dojet kot posebljenje pozitivnega tipa hrepenja, tipična težnja k subsumaciji poezije hrepenja pod ideologijo stremljenja, kamor spada tudi religiozna ideologija Izidorja Cankarja. Kar zadeva socialistično ideologijo, je E. Kristan naspol še razbral — ob uprizoritvi — Dionizovo nehrepenesko osnovo: »Ti hrepeniš za sončnim ciljem, desetkrat se ga dotakneš tja čez morje; petnajstleten fant pa ne zdihuje in ne sanja, ampak gre za njim in ga doseže.« (Cankarjeva »Lepa Vida«, Izbrano delo, DZS, Klasje 23, Ljubljana 1950, str. 176). Toda Kristan se ne zaveda protislovja, ki je v tem, da cilja hrepenja Dioniz pač ni mogel doseči, če sploh hrepenel ni: dosegel bi lahko kvečjemu cilj vere ali stremljenja. Kasneje se zabrišejo celo sledi tega protislovja: »mladi Dionizov rod, prežet z optimizmom in zdravjem, čaka sončna prihodnost v socializmu«, pravi J. Mahnič v Zgodovini slovenskega slovstva V, Slovenska matica, Ljubljana 1964. Celo T. Kermauner, ki sicer govori o »na silo optimističnem Dionizu (str. 17)«, hkrati pa tudi o tem, da Mahnič s formulacijo o »pogumni ljubezni mladega Dioniza«, torej z epitetonom »poguma«, potiska Dioniza »stran od hrepenevcev« ter Koblar, ki piše o tem, da Dioniz »dobi«

Vido, implicira »popolno negacijo hrepenja (str. 22)«, ne opazi, da v tem njegovem izvajanju tiči protislovje. Ali Dioniz je ali ni hrepenec? Nazadnje se Kermauner odloči za hrepenec: »Veličina človeka (Dioniza) je v tem, da bo hrepenel naprej — do svoje smrti, in morda spet okuži kakega novega petnajstletnika; in da bo prenašal štafetno palico naprej na nove hrepenevce. A vsi bodo le hrepeneci, nobeden ne bo mogel hrepenja na tem svetu dopolniti.« (Dialogi 2—118). Do takšnega zaključka pride Kermauner zato, ker enači hrepenenje in upanje: »hrepenenje, se pravi upanje (str. 118)«; tako seveda ni že samo na sebi antipod upanja, vere in stremljenja. Zaradi tega nasprotja, ki jih Kermauner opisuje kot znotrajhrepenjska nasprotja, pripadajo v glavnem nasprotju med hrepenenjem na eni strani ter med vero, upanjem in stremljenjem na drugi strani. Seveda ta formalni premik ni bil tolikšen, da bi Kermaunerju onemogočil izpostavitev nasprotij sploh: koeksistence nasprotij v Lepi Vidi.

13 J. Lacan, Ecrits, str. 46.

14 »Vida sledi svojemu srcu — kot mu sledijo vsi drugi. Tudi oni ne ljubijo konkretnega sočloveka (s tem so le tovariši v nesreči, to je največ; bratje). Če pravijo, da ljubijo Vido, pomeni, da ljubijo svoje hrepenenje, svoje srce, sami sebe: svojo usodo.« (T. Kermauner, str. 119). Natančneje: ljubijo in sovražijo, toda hrepenenje je silnejše. Silnejše celo od ljubezni do samega sebe.

15 J. Lacan, S II—375.

16 V okviru lacanovske terminologije se je problema matere pri Prešernu in Cankarju prvi lotil R. Močnik v razpravi Mesčevo zlato (Problemi 106—107, Ljubljana 1971). Vendar problem ni v tem, da bi bila pri Cankarju »mat imetnik falosa (str. 88)«, marveč v tem, da kljub izostanku imaginarnega očeta kot ideala, to ni. Kajti le falična mati je lahko simbolni oče; zaradi te identitete pa simbolna operacija seveda ni nikdar dovršena in tudi instanci nad-jaza se ne more razviti. S. Žižek je v zapisu Dva aspekta (Problemi 177—180, Ljubljana 1978) opozoril na to, da že D. Pirjevec (Ivan Cankar in evropska literatura, CZ, 1964) vlogo matere pri Cankarju pojasnjuje v odnosu do nad-jaza pri Freudu; obenem opozori Žižek tudi na to, da ta mati (iz Cankarjeve črtice Ob smrti postelji), ki »s svojo smrtjo nastopi kot lme (str. 205)«, ter nas ireduktibilno zadolži in zaveže, ni falična mati. Obenem pa se je treba vprašati, kako naj »mat nastopa kot nosilec falosa, označevalec simbolne kastracije (prav tam)«, če pa se mati »ne more ustaliti kot nosilec kastracije, ker smo z njo v temelju v zaprtem-dualnem razmerju (prav tam, str. 206)«. Mati ne nastopi s svojo smrtjo kot lme, ker je že poprej nastopala v imenu nekega drugega oz. Drugega.

17 »Velik je bil obup; ali vzbudilo se je v nas še nekaj vse temnejšega, strašnejšega. Ne jaz sam, nas vseh petero, kakor smo sedeli krog mize v temi, je občutilo nenadoma grenko, zlobno sovraštvo do matere.« (I. Cankar, Zbrano delo 21, DZS, 1974; Sveto obhajilo, str. 240).

18 Koblarju je bolj kot večja vseč sveča: »tiha bela svedra, sam božji plamen je šel skozi noč (Slovenska dramatika, Slovenska matica, Ljubljana 1973, str. 63)«.

peter jambrek

- moji (neuresničeni) sociološki ideali

Slovenski sociologi, vsaj tisti, s katerimi se pogosteje pogovarjam, so v zadnjem času vedno bolj nezadovoljni s številnimi stvarmi, ki zadevajo možnosti za njihovo strokovno delovanje. Zato, pa tudi na osnovi lastnih izkušenj, se strinjam z mislijo, ki je vsebovana v povabilu, naj objavim nekaj svojih kritičnih razmišljanj o sedanjem stanju sociologije na Slovenskem, da z našo sociologijo ter s pogoji njenega funkcioniranja, nekaj ni v redu. Namen pričujočega sestavka je, nanizati nekaj osebnih vtisov o tem vprašanju ter razmisliti tudi o možnostih za izboljšanje sedanjega neugodnega stanja.

Preden pa začnem pisati, želim pojasniti, da se že v začetku odrekam nekakšnemu »objektivnemu« prikazovanju stvari. Zavedam se namreč, da so problemi, o katerih bom poročal, le potencialno univerzalni, splošno občuteni in prisotni, da sam dajem določenim vprašanjem večjo težo kot kateri od mojih delovnih tovarišev, da nekatere zanemarjam, druge pa morebiti »umetno ustvarjam«. Prav zato sem se odločil, da se bom osredotočil na stvari, s katerimi sem sam nezadovoljen, ki me vznemirjajo in razburjajo. Tem razmišljanjem pa ne bom poskušal dati že a priori neke splošnejše veljave; če jo imajo, naj presodijo sami vsi tisti, ki jih prav tako zanima razvoj naše sociologije.

Izvor nezadovoljstva so neuresničeni ideali, ki si jih človek ustvari glede na svojo dejavnost. Zato bi se bilo pametno ozreti nazaj, ter se vprašati, kaj si pravzaprav predstavljam pod pojmom »dobre sociologije«. Ali še splošneje, zakaj sem se sploh začel ukvarjati s sociologijo. Od odgovora na to vprašanje je namreč odvisno vprašanje o izvoriščnem nezadovoljstvu s svojim lastnim sociološkim početjem. O tem nezadovoljstvu pa ne more biti nobenega dvoma: Vsak dan znova jadikujem, sam pri sebi, ali pa svojim prijateljem in kolegom, da ne delam tistega, kar bi res rad. Ko predavam, se le včasih vrnem zadovoljen iz predavalnice v svojo pisarno. Že kakih deset let se pripravljam, načrtujem, razmišljam in se veselim, da bi že končno enkrat začel raziskavo, s katero bi bil res zadovoljen, pa se mi to še do danes ni posrečilo. Vedno pogosteje sedim na sestankih, ki se mi zdijo zapravljane časa, na katerih ne zvem nič posebno novega, vznemirljivega, ali spodbudnega. Včasih se mi zazdi, da vedno manj pogosto počnem tisto, kar sem si vedno želel delati kot sociolog, da postaja-

jo »mladostni strokovni ideali« vedno bolj oddaljeni, neuresničeni, ali celo neuresničljivi.

Kateri in kakšni pa so ti »ideali«, kakšno predstavo o »dobri sociologiji« sem si izoblikoval?

Čeprav se mi zdi, da bi bilo koristno, če bi se kdaj zazrl v leta zgodnjega otroštva, si priklical v spomin travme, osebne stiske, intelektualne dileme, razgovore s prijatelji iz gimnazijskih let in druge življenjske izkušnje, ki so odločilne za formiranje človekove osebnosti, se mi zdi, da bi vse to presleglo namen pričujočega sestavka, in da bi predvsem bilo nezanimivo za bralca, ki bi želel priti čim prej do središča problema, o katerem poročam. Zato se bom omejil le na kratek prikaz tistih osebnih izkušenj, za katere domnevam, da so sornozmerno bolj neposredno vplivale na moj sociološki strokovni nazor, ter sploh na odločitev, da se ukvarjam s sociologijo.

Mislim, da gre za štiri vrste osebnih izkušenj: za potovanja v gimnazijskih in študentovskih letih, za anketiranje (terensko delo) v času študija ter pozneje, za osebne izkušnje in opazovanja v času služenja vojaškega roka, ter za novinarsko in uredniško delo pri študentovskem listu Tribuni. Res je sicer, da sem se v vsaki od naštetih vrst situacij znašel več ali manj na podlagi lastnega preudarka (vojska je v tem pogledu seveda izjemna), vendar pa nobena ni bila umetno ustvarjena, laboratorijska, kontrolirana, eksperimentalna. Vse skupaj so izvor življenjskih izkušenj, ki nastajajo na podlagi osebnega angažiranja, tveganja, konfliktov, nesporazumov, duševnih stisk in političnih sporov, objektivnih in subjektivnih zavor.

Vendar pa sem vsako od teh situacij doživljal tudi kot igro, kontemplacijo, opazovanje in »nepristransko zbiranje podatkov«. Vsaka konkretna vrsta angažmaja je pomenila večje število situacij, ki so bile hkrati različne in podobne. V končnem razmisleku se je izkazalo za izvedljivo in razumno primerjati in izmeriti ustrezne izkušnje: primerjati razgovore z ljudmi, s katerimi sem se pogovarjal na potovanjih po različnih evropskih deželah; posploševati razgovore z ljudmi, ki sem jih anketiral; iskati skupne značilnosti novinarskih vesti, ki sem jih sprva objavljaval v Tribuni; ugotavljati neke univerzalne vzorce obnašanja sicer povsem različnih si članov takšne totalne inštitucije, kakršno predstavlja vojaška garnizija.

Nadaljnja značilnost vsake od teh vrst življenjskih situacij je bila, da sem bil primoran, ali pa se mi je zdelo zabavno, zapisovati si svoja opazovanja, kar je pomenilo, da sem moral vrsto konkretnih vtisov urediti in nekako posplošiti. Gre za popotne zapiške, novinarske članke, izpolnjevanje vprašalnikov in poročanje o poteku intervjujev, pisanje dnevnika v vojski.

In končno je potrebno omeniti, da je vsaka situacija pomenila le nepopolni osebni angažma, kakršen je značilen za položaj tujca. Najbolj značilni primer »tujca« je seveda popotnik. Tisti, ki potuje, je ljudem, s katerimi pride v stik, hkrati blizu in daleč. Ljudje vedo, da ga dolgoročni osebni interesi ne vežejo na okolje, v katerem se trenutno nahaja. Ni zakoreninjen v določenem moralnem in lastniškem svetu do te mere, da bi izgubil svojo svobodo gibanja in presoje. Tujec je na robu, hkrati zunaj in znotraj družbenega prostora, skozi katerega se giblje. Zato so do tujca ljudje presenetljivo odkriti. Zaupajo mu stvari, ki jih pogosto ne izdajo niti svojim najbližjim. Popotnik in tujec sta v položaju, ko lahko vidita in zvesta več kot stalni prebivalci nekega kraja ali dolgoletni člani kakega združenja. Tudi anketarji, novinarji in nepoklicni vojaki so v bistvu popotniki, ki se neprestano približujejo in oddaljujejo od določene družbene lokacije. Že v študentovskih letih se mi je počasi izoblikovalo spoznanje, da utegne sociologija pomeniti logično nadaljevanje doslej nepoklicnega interesa za opazovanjem, beleženjem in posploševanjem obnašanja ljudi. Pretirano bi bilo reči, da sem se ali da se še čutim »poklicanega« ukvarjati se s temi rečmi. Zdelo se mi je in se mi pač še vedno zdi, da je res čudovito, če človek lahko v svojem poklicu dela tisto, kar ga zares veseli, na kar se spozna, kar zanj ni neko od zunaj mu vsiljeno breme, ampak osebno zadovoljstvo.

Toda zakaj ravno sociologija? O družbi poroča tudi leposlovje, novinarstvo, filozofija, z njo se ukvarja tudi politika. Spomnim se, da me je nekoč, ko sem šele razmišljal o študiju sociologije, prizadelo, ko mi je prijatelj, ki je sicer umetnik, rekel, da je bil (takrat še živi) Jože Derganc obetaven, dokler ni opustil pisanja literature in se lotil industrijske sociologije. V tej sodbi je bila zamegljeno, toda dovolj nedvoumno izražena misel, da je sociologija v primerjavi z leposlovjem neka manjvredna dejavnost. Da se sociologija ukvarja sicer z istimi ali podobnimi vprašanji kot leposlovje, vendar manj uspešno. Da je sociologija potemtakem zatočišče manj talentiranih, pa bolj dolgočasnih, pedantnih in v pisanju manj izurjenih ljudi, ki si v primerjavi z umetniki komajda zaslužijo naziv intelektualca. Prizadelo me je to mnenje verjetno prav zato, ker je Jože Derganc še na Klasični gi-

mnaziji v Ljubljani vodil literarni krožek, v katerem smo drug drugemu prebiralali svoje »literarne spise«; najplodnejši in tudi sicer vodilni član krožka je bil seveda Derganc.

Karkoli bi na tem mestu povedal o tem, zakaj sem se odločil za sociologijo, ne pa na primer za književnost, novinarstvo, politiko ali kaj drugega, bi bilo narobe. Tako se je pač zgodilo in ne vem natančno, zakaj. In če kdaj pišem o primerjalnih prednostih »sociološkega« spoznavnega procesa, »sociološke« metode in teorije, je v ozadju in v podzavesti prav gotovo poskus racionalizacije omenjene osebne dileme.

Važno pa je, vsaj zame, da so skupne značilnosti življenjskih situacij, o katerih sem pravkar govoril, opredelile in še opredeljujejo mojo predstavo o »dobri sociologiji«. Ta je, tako se mi vsaj dozdeva, rezultat razmišljanja o opazovanjih, ki jih je raziskovalec sam opravil, pomeni torej povzemanje osebnih izkušenj in razumevanje situacij, v katerih se je sociolog sam znašel. Prav osebni angažma in opazovanje je po mojem mnenju eden (seveda ne edini) od pogojev za večstransko razumevanje določenega družbenega pojava in za osnovno zaupanje raziskovalca do podatkov, na podlagi katerih najbolje dojeti niti dovolj zaupati opazovanjem, ki jih je za nas ali namesto nas opravil kdo drug. No, ta misel je na tem mestu izražena morda preveč kategorično, in vsakdo, ki bere učbenike metodologije, bo rekel, da ni izvedljiva, če verjamemo v sociologijo kot kolektivno, zgodovinsko in mednarodno podjetje, katerega cilj je združevati delo številnih raziskovalcev ter se dokopati do sintetičnega znanja o družbi.

Pa vendar poudarek na osebnem opazovanju in razumevanju ni odveč, ker vsaj v mojem primeru razkrije pomemben izvor nezadovoljstva s svojim sociološkim poklicnim delom. Kot rečeno, vsa ta leta razmišljam o raziskavi, ki bi pomenila nadaljevanje tistih vrst spoznavnih doživetij, ki so bila značilna za moje »pred-sociološko« obdobje — in ki bi ta doživetja tudi presegla, ker bi jim dodala še profesionalno kakovost. Od vsega tega ni nič ali skoraj nič. Napisal sem že nekaj »teoretičnih« člankov, »pojmovno-hipotetičnih modelov«, prevedel, uredil in napisal po en učbenik, napisal knjigo o razvoju jugoslovanske družbe, ki v glavnem povzema raziskave drugih sociologov, ter opravil nekaj raziskav, za katere so zbirali podatke anketarji. Te raziskave sem večinoma tudi dokončal; obdelal, analiziral in interpretiral zbrane podatke; izluščil iz njih nekaj teoretičnih zaključkov; objavil ustrezne rezultate. Sedaj je bralcu verjetno tudi razumljivo, zakaj sem z vsem tem delom nezadovoljen ali vsaj pretežno nezadovoljen.

Ničesar prepričljivega ne morem navesti v svoje opravičilo. Sklicevanje na to, da pač večina (vsi?) slovenskih sociologov pretežno uraduje, seveda ni opravičilo, ampak opozorilo, ki niti ni odveč. V resnici se mi zdi, da vsa ta naša sociološka srenja venomer predava, piše članke, hodi na sestanke, in tudi raziskuje. Toda tudi raziskujemo najraje v svojih uradih: tam se sestanemo, da izdelamo »raziskovalni projekt«, v posebnih (večjih) sobah poučimo anketarje, kako spraševati ljudi, potem preko telefonov, pošte in posebnih nadzornikov — spet iz svojih pisarn — vodimo, nadziramo, usmerjamo zbiranje podatkov. Ko so podatki zbrani, jih posebne vrste uradniki »obdelajo«, statistično analizirajo, raziskovalci pa jih potem izza svojih z najrazličnejšimi papirji obloženih miz pregledamo in o njih nekaj napišemo. V resnici pri nas niti ni težko »izvesti raziskavo«, ne da bi prestopili praga svoje pisarne.

Spet je seveda mogoče ugovarjati. Ugovori so znani: da vsega dela raziskovalec sam ne more opraviti, da je narava množičnih podatkov taka, da jih ne more zbrati en sam človek, da obstoji delitev dela in specializacija, ki tudi v znanosti veča učinkovitost dela. To vse je res. Vendar pa mislim, da je bistvena razlika med raziskavo, ki temelji na podatkih, v katerih veljavnost, ustreznost in natančnost je nosilec raziskave intimno prepričan, ter med raziskavo, ki se opira na empirično gradivo, katerega kvaliteta je preverljiva le glede na nekatera »formalna« metodološka merila oziroma katerih znanstveno legitimnost garantirajo predvsem rutinsko rabljeni postopki zbiranja podatkov. Bojim se, da pri nas daleč prevladuje prav drugi tip raziskav.

Vendar pa ni rečeno, da raziskav prvega tipa ni ali da jih ni, ker so neizvedljive. Sam sem z občudovanjem in zavistjo spremljal raziskavo svojega kolega na Chicaški univerzi in dobrega prijatelja Billa Kørnbluma, ki je nekaj let preživel s svojo družino v mehiški delavski četrti na jugu Chicaga, delal v tamkajšnjih jeklnah, postal sindikalni aktivist, obiskovalec vseh krajevnih gostišč ter končno, ko smo že vsi obupali nad njim, zagovarjal sijajno, danes že klasično doktorsko disertacijo o socialni organizaciji delavske krajevne skupnosti v Ameriki. Ko sem prišel na zambijsko univerzo v Lusaki, sem nasledil Nizozemca van Binsbergena, ki je pred menoj predaval predmet »sociološke teorije«. Srečala sva se samo mimogrede, tako da o njegovi študiji religioznosti lusaškega prebivalstva vem le iz druge roke; prebral sem le nekaj krajših, nedokončanih odlomkov iz raziskav, ki so se mi zdeli izjemno in razburljivo čtivo. Ta sociolog je namreč skoraj leto dni preživel (spet s svojo družino) v enem izmed lusaških črnskih predmestij, dokler

ni ugotovil, da bo lahko razumel religiozno obnašanje mestnega prebivalstva le, če bo dodobra spoznal njegove podeželske, plemenske izvore. Preselil se je torej na podeželje, v kraje, od koder so prišle družine, ki jih je opazoval v Lusaki. V vasi, kjer je zbiral podatke z neposrednim opazovanjem in pod pretvezo, da piše rodbinsko kroniko vaškega poglavarja, je zbolel za neko trebušno boleznijo in moral prekiniti raziskavo ter se vrniti v Lusako in nato nazaj v Evropo. In zakaj ne bi na tem mestu omenil tudi Matijo Goloba iz Ljubljane, ki že vrsto let preučuje kooperativne in druge odnose v slovenskih vaseh, tako da dela s kmeti na polju, se z njimi pogovarja po delu in ponoči zapisuje svoja opazovanja. Če pa se človek loti takega načina raziskovanja v naši uradniški Sloveniji, mora biti že kar malo čudaka ali ga vsaj družbeno okolje šteje za takega.

Zakaj torej ne delam ali ne delamo več podobnih raziskav? To vprašanje je seveda v dobršni meri hipokritično. Toda sprenevedanje nam nič ne pomaga. Priznajmo si, da tovrstno raziskovanje pri nas ni niti ugledno niti donosno, nasprotno, da je povezano z osebnimi odrekani, telesnimi naporji, velikimi izgubami časa, zanemarjanjem družine, službe in funkcij. Kdo bi torej počel kaj takega v družbi, ki nad vse ceni materialno ugodje in udobje, uradniško pozo, statusne simbole (kravata, bela srajca, pisalna miza, tajnica, avtomobil, prijetno stanovanje, komfort ...)? Priznam, pravkar opravljeno izpraševanje vesti je tudi v mojem primeru pokazalo, da sem v tem pogledu pač konformist. Cena, ki jo plačujem za ta konformizem je pač »slaba vest« ali nezadovoljstvo s svojim delom in rezultati tega dela, odkupujem pa se z načrtovanjem tiste svoje »sanjske« raziskave, ki jo odlagam iz meseca v mesec, iz leta v leto.

Morda imam naposled vendarle pravico, da nekaj odgovornosti za stanje, ki ga ocenjujem za nezadovoljstvo, zvrnem še na »družbo«, natančneje, na institucionalne pogoje raziskovalnega dela. To, kar bom sedajle povedal, ni nič novega. Izven svojih uradov in pisarn, v katerih sestankujemo, na cesti, na hodniku, doma, v lokalju, vam bo marsikdo zaupal svojo »izvirno« rešitev problema: osnovna, mesečna, redna plača intelektualca (znanstvenika, univerzitetnega profesorja, in drugih) naj bo tolikšna, da bomo lahko dostojno živeli. Potem šele se bo dalo solidno, kvalitetno in sproščeno ustvarjati, delati. In res, zdi se, da sedanji sistem plačevanja intelektualnega dela prav spodbuja zasluzkarstvo, uveljavljanja denarja kot odločilno merilo delovne storilnosti ter destimulira raziskovanje, ki ga pogojuje intelektualna radovednost, moralna pri-

zadetost, profesionalna odgovornost, politični angažma.

Slovenski poklicni sociologi, pa najsi že delajo na univerzi ali v samostojnih raziskovalnih inštitutih, morajo skozi celo vrsto sit in rešet. Njihove moralne, politične, strokovne, pedagoške (ali so še kakšne druge?) sposobnosti neprestano preverja zapletena mašinerija komisij, odborov in svetov. Tistem, ki je uspešno preстал vse te preizkušnje, bi lahko zaupali, da bo odgovorno in samostojno opravljaj zaupane mu naloge. Plačan naj bo za svojo celokupno dejavnost, ki je največkrat kombinacija pedagoškega in znanstvenega dela, ne pa za vsako opravilo (predavanje, članek, raziskavo, elaborat) posebej. Saj ni potrebno, da dobivamo avtorske honorarje za članke in učbenike, ki jih že itak moramo pisati, ni potrebno, da se nam plačujejo delovne ure za raziskave, ki bi jih tako ali tako snovali, ker je taka narava našega dela. Neprimereno, celo škodljivo je, da vse to počnemo zato, ker moramo zakrpati družinski proračun. Le-ta bi moral biti že od vsega začetka (natančneje, od prvega do zadnjega v mesecu) uravnotežen, konkretno intelektualno poklicno delo pa bi morali opravljati izključno iz strokovnih in moralnopolitičnih pobud. Dodatno naj bi bili plačani le za materialne stroške raziskovalnega dela. Na tem mestu mislim, da ni potrebno predložiti še nekakšen normativno-institucionalni model, ki bi pomenil praktično izvedbo predlagane zamisli. Tak model je, vsaj po mojem prepričanju, povsem izvedljiv in združljiv z obstoječim ali programiranim samoupravnim sistemom na področju izobraževanja in raziskovanja.

Pa še nekaj. V takem sistemu seveda ne bi mogli več tolerirati in se zadovoljevati le s formalno in ritualno funkcijo vsega sistema za preverjanje strokovne, pedagoške in moralnopolitične sposobnosti intelektualcev. Zdi se mi, da ves ta mehanizem deluje v veliki večini primerov povsem rutinsko, uradniško. Vsaj na univerzi je v veljavi — kljub vsem institucionalnim inovacijam — še vedno prastari sistem uradniške senioritete. Kriterij za napredovanje so službena leta. Ne glede na delovne učinke napreduje univerzitetni delavec praviloma vsakih toliko in toliko let za eno stopnjo na hierarhični

lestvici višje. Dodatne zavore za napredovanje veljajo le za mlajše, ki morajo še magistrirati in doktorirati, pa potem čakati na habilitacijo. Mehanižem se aktivira le izjemoma, kadar pri kakšnem kandidatu postanejo vprašljive moralnopolitične kvalitete. Ne nasprotujem tovrstnim intervencijam, če so le dokazane in podprte s podatki, ki so javno preverljivi. Nesprejemljivo pa je, da se sistem ne aktivira v vseh tistih, po mojem mnenju številnejših primerih, ko pride do neskladja med formalnim položajem intelektualnega delavca, ter njegovimi delovnimi uspehi. Slednji so lahko višji ali nižji od njegovega položaja. Temu ustrezno pa bi morale ukrepati tudi kadrovske in habilitacijske komisije, ki ne bi smele dopuščati, da napreduje nekdo, ki ne izkazuje intelektualne ustvarjalnosti, ali da zaostaja ali prepočasi napreduje tisti, ki po svojih strokovnih dosežkih prehitava svoje kolege. Hočem reči, da bi bilo treba izredno zaostri in dosledno uveljaviti strokovne in delovne kriterije, vztrajati na moralnopolitičnih merilih, ter — če bi s tem uspeli — zaupati univerzitetnim delavcem, da si bodo sami določali naloge v okviru splošneje opredeljenih delovnih obveznosti. In jih tudi dostojno (se pravi, vsaj tako, kot na vseh drugih institucionalnih področjih) plačati.

Druga osnovna pomanjkljivost delovnega okolja slovenskih sociologov pa je, po mojem mnenju nizka stopnja profesionalne kulture. Slovenski sociologi nismo konstituirani kot intelektualna skupnost, ki bi na neformalen, pa tudi organiziran način (preko raziskovalne skupnosti, društva, marksističnih centrov, itd.) gojila in uveljavljala tiste vrednote, ki so specifične za znanstvenoraziskovalne in podagoške poklicne skupnosti. Te vrednote pomenijo zanikanje navad, ki jim sam zapadam in nad katerimi se pritožujem. Navzven se kažejo v kultu knjige, v intelektualni radovednosti, v prizadevanju biti na tekočem z vsem novim v stroki doma in v svetu, v spoštovanju do znanja, informiranosti, ostrine duha, preciznosti izražanja, bogastva besednega zaklada, v intelektualnem poštenju. Vemo približno, za kaj gre. Vedeti pa bi tudi morali, da vse te vrednote in intelektualne navade niso naprodaj, vsaj ne v trgovini na drobno.

dimitrij rupel

– umetnostna proizvodnja in njene politike

Glede metod spodbujanja in organiziranja proizvodnje umetnosti (leposlovja, gledališča, glasbe, likov...) ni nikakršnega splošnega, mednarodnega sporazuma. Med razlogi za tak neenak odnos in za »nejasno« razumevanje umetnosti so: kulturne, ideološke in ekonomske razlike med deželami ali narodi. Poznamo dežele ali narode, ki cenijo umetnost kot privilegirano mesto in kot najvišji dosežek nacionalne ustvarjalnosti: so dežele, ki dolgujejo, ali se jim vsaj zdi, da dolgujejo svojo nacionalno identiteto pretekli umetnostni proizvodnji. Na drugi strani pa najbrž obstajajo dežele, ki so skoz zgodovino ohranile »hladen« odnos do umetnosti: smatrajo jo kot luksuz, ali pa jo ocenjujejo zgolj po njenih »praktičnih« zaslugah. Poleg tega so dežele, ki so komaj kdaj vedele za osamosvojitve umetnosti kot posebnega proizvodnega sektorja, in nekatere, ki so jo v najnovejšem času nehale priznavati kot takšen sektor. Eden od kazalcev nacionalnega odnosa do umetnosti (ali določujoči dejavnik za njeno uvrstitev na takšno lestvico) je morda obstoj ali neobstoj državnega ministrstva ali nacionalnega proračuna za področje umetnosti, ki ga najpogosteje imenujemo resor za kulturo. Naslednji indikator bi morda bil obseg takšnega proračuna, t. j. raven kulturne potrošnje na glavo prebivalca. Kakor se to morebiti zdi čudno, se številke o kulturnem standardu nekega ljudstva ne bodo nujno ujemale s tradicionalno priznano »kulturnostjo« tega ljudstva: kulturo lahko vodi in troši ekskluzivna elita. Bolj temeljita raziskava bi pokazala, koliko so naše ideje o kulturi utemeljene na predsodkih: zdi se, da imamo rajši »visoko«, elitno, tradicionalno, »čisto« umetnostno proizvodnjo, in torej njene proizvode enačimo s kulturo.

Zato je zelo težko razpravljati o neki kulturni politiki, kot da obstaja neki nedvoumen instrument ali metoda za spodbujanje in organizacijo umetnostne proizvodnje. Politika umetnostne proizvodnje ni »tehnični pojem« v smislu knjige, koncerta ali gledališke predstave. Tudi točno definirana institucija ni: kot je npr. institucija obrambe, vzgoje ali ekonomske politike: saj mnoge družbe odlično shajajo brez nje, ali pa jo smatrajo kot manj važno, dekorativno, feminilno, nadomestljivo. Namen tega papirja je opisati in po možnosti definirati različne politike umetnostne proizvodnje.

Ko tu govorim o kulturnih (ali umetnostnih) politikah, imam v mislih naslednje:

1. pravila umetnostne produkcije v družbah, kjer obstaja določna tradicija umetniškega poklica;
2. pravila, ki so rezultat bolj ali manj eksplicitne potrebe sistema po umetnostni proizvodnji;
3. situacije, v katerih je mogoče umetnike in izdelovalce politike smatrati kot ločene družbene enote, in kjer je mogoče proizvode enot obeh vrst smatrati kot posebna pomenska območja;
4. kompleksne odnose med umetnostnim proizvajanjem in umetnostno potrošnjo, v katerih lahko odkrijemo »sledove« sodelovanja in nasprotovanja; t. j. sfero, kjer se obe resničnosti srečujeta in med seboj součinkujeta;
5. značilnost umetniškega proizvoda, da je družbeno in ideološko »prehoden« in odziven: kar ne pomeni, da je mogoče umetnost omejiti na te »sestavne dele«.

Na primer: v Sloveniji je v 19. stoletju obstajala tradicija romanopisja, ki je bilo urejeno s sistematično potrebo po nacionalni identiteti, po uveljavljanju patriarhalnih vrednot; ti romani so nastali v izrecnem nasprotju z željami nemške birokracije in v rahlem sporu s cerkveno politiko, medtem ko so jih pisatelji skrbno izvajali po programu narodnoosvobodilnega gibanja **mladoslovencev**. Bili so kritični do tuje sile (avstrijske vladajoče ideologije) in skladni z domačo kulturno politiko; vendar jih z zgornjim abstraktnim opisom še ne moremo »izčrpati«. Čeprav so bili »navdihnjeni« s sodobnimi (vendar nekoliko zastarelimi) estetskimi in družbenimi idejami, so ti romani še vedno gojili estetsko percepcijo in jezikovno kompetenco slovenskega naroda. Primer je zanimiv zaradi kombiniranega delovanja dveh različnih, celo nasprotujočih si politik. Danes lahko najdemo »podobne« primere tako imenovane »protikulture«: medtem ko je v opoziciji do prevladujoče ideologije širše družbe, je verjetno v skladu z neposredno skupnostjo. Za velika umetniška dela je nabrž tipično to, da uhajajo »kontroli« katerekoli skupine, šole ali skupnosti: ta dela utegnejo, kot je pisal Goldmann, »potisniti« obdajajoče jih mentalne strukture in ali politike »na zelo visoko stopnjo koherentnosti«, kar je že dejanje »zunaj kolektivne zavesti« (potiskanje takšnih struktur na raven koherentnosti pomeni določeno mero odmika od prvotnega stanja.*

* L. Goldmann, *Pour une Sociologie du Roman* (Paris, Gallimard : 1964), str. 41–47.

Glavni problem politike umetnostne produkcije je razumeti in — če je mogoče — razrešiti nasprotje med seboj in svojim predmetom. Zdi se, da so pogoji za ne-posredne stike ali celo združevanje umetnikov in njihovega občinstva izredno neugodni; in da je konec koncev nekakšen posrednik potreben. Institucije in politike se morajo razviti, in so razvite, da bi posredovale v prej omenjenem razmerju. Te institucije in te politike so podedovale (ali bodo podedovale) praktično vse probleme, ki so jih (pred njihovo intervencijo) imeli umetniki z občinstvom, in ki jih je to imelo z njimi. Zato so torej tisti, ki tehtajo politiko, občutljiva in notranje kompleksna tretja »stranka«, ki ima možnost prevajati pa tudi konstituirati interese, potrebe, vrednote, prepričanja... vsake od obeh preostalih strani. Orientacija in uspeh teh teles sta seveda odvisna od tega, kako so narejena, kako je opravljeno »rekrutiranje«, in kateremu »taboru« pripadajo.

Niti najmanj ne dvomim, da je ustanova posrednika — kljub svojim potencialno odtujevalnim značilnostim — še vedno edino »praktična«* rešitev za sodobno umetnost. »Idealna« situacija ne bi potrebovala meditacije: »potrošniki« bi vsi razumeli in podpirali umetniško ustvarjanje, če ne bi celo sami postali umetniki; umetniki pa bi bili v soglasju s to visoko dvignjeno zavestjo, če se morda ne bi »uresničili« in se odpravili kot umetniki, da bi tako postali »potrošniki« neproblematičnega življenja samega. To, da govorimo o umetnostni politiki, pomeni po definiciji neko odtujeno situacijo z »razpokami« v kolektivni zavesti.

Toda kompleksnosti takšne politike ne moremo razumeti, če se ne spopademo s kompleksnostjo družbenega položaja sodobne umetnosti. Jasno je, da različni družbeni sistemi obravnavajo umetnostno proizvodnjo na različne načine; zato si bomo poskusili ogledati problematične odnose v pogojih obeh sistemov: kapitalističnega in socialističnega.

I. Kapitalizem

Neko umetniško delo, proizvedeno v kapitalistični družbi:

1. lahko izraža, reproducira, je v soglasju z... vladajočimi idejami te družbe; v tem primeru je v skladnem položaju z okoliščinami, ali kot pra-

* Pravzaprav ne samo »praktična«: če razumemo kot posredovanje tudi **kritiko** umetnosti (publicistika, revijalno življenje, žirije itn.), je potrebna tudi »teoretična«. Znani in škodljivi so (bili) poskusi umetnikov, da bi se rebili neposredno do občinstva. Tu mislim na različne romantične teorije pa tudi na moderne populiste (cf. N. Frye, **Anatomija kritike — Anatomy of Criticism**, Princeton, New Jersey, 1957)

vi Goldmann: je manifestacija buržoazne zavesti same*; ta vrsta umetnosti je na ravni lažne zavesti, ideologije.

2. Umetnost lahko zavrača, kritizira, je v opoziciji do vladajočih idej (vključno z umetnostno tradicijo), spregleda lahko skoz mistifikacije kapitalističnega sistema; takšna umetnost bi bila na ravni resnične, kritične zavesti.

Marx je zapisal, da je kapitalistični način proizvodnje sovražen določenim umetnostnim oblikam.** Seveda je s tem mislil resnično zavestno, kritično vrsto umetnosti, ki bi znala prikazovati in informirati človeka in družbo na poln, ustvarjal, produktiven, pošten način. Kapitalizem nasprotuje celi resnici o sebi. Toda odnos ni vselej tako preprost: zaradi delitve dela in vseh mogočih odtujevalnih procesov kapitalizmu ni treba razlagati prepovedi. Prepovedi so del življenjske resničnosti pod kapitalizmom: so implicitne. Vprašanje pa je, kaj lahko nek umetnik, ki je v kapitalizmu rojen, stori, da bi premagal to »naravno«*** stanje stvari. To da je kapitalizem sovražen do določenih oblik umetnosti, se nanaša na dejstvo, da kapitalizem definira in določa umetnost kot neko v principu parcialno, odtujeno vrsto prikaza in informacije. »Narava« umetnosti je »prijetno soglasna«, harmonična, zabavna... torej je del sistema. Marx je tedaj mislil (ko je razpravjal o sovražnosti kapitalizma do umetnosti) izredno umetnost. To bi bilo stališče, ki velja za slehernega razrednega sovražnika (proletariat, revolucionarji...) in to stališče predpostavlja zmožnost umetnosti, da preseže svoj (kapitalistični) značaj, svojo »naravo.«

Ni potrebno podrobneje razlagati primere umetnostne proizvodnje, ki je ustrezno služila kapitalističnim interesom, ki je smatrala kapitalistični sistem kot primeren. Omenimo samo nekaj primerov takšne umetnosti:

1. 1.

Umetniška dela, ki se udeležujejo kapitalističnega ravnanja, in ki pomagajo kapitalističnemu sistemu na zavesten način; ki izbirajo njegove privilegije in najrazličnejše instrumente pa značilnosti (solzave televizijske serije — »soap opere«, grozljivke, pornografija...).

* Cf. Lucien Goldmann, **Pour une Sociologie du Roman** (Paris, Gallimard: 1964), str. 56.

** Trditev je iz Marxovih **Teorij o presežni vrednosti**: cf. Marx-Engels, **O umetnosti in književnosti** (Ljubljana, CZ: 1950), str. 38.

*** »Tu pridemo do samega principa mita: zgodovino spreminja v naravo.« Cf. Roland Barthes, **Mythologies** (New York, Hill and Wang, 1976), str. 129. »... buržoazne norme so doživete kot očitni zakoni naravnega reda...« — **ibid.**, str. 140.

1. 2. Umetniška dela, ki se udeležujejo kapitalizma in ki mu pomagajo »nezavestno«. Ta dela lahko razdelimo v dve skupini:

1. 2. 1. umetniška dela slabe kvalitete, ker je njihova vizija šibka, in ker niso dovolj občutljiva, da bi zna-

la podati koherentno »podobo« sveta oz. v svetu, kjer živijo;

1. 2. 2. umetniška dela, ki so uspešna zaradi svoje »notranje« neznatne potrebe po definiranju sveta (npr. glasba, balet, psihološko gledališče, poezija itn.).*

* Glej »Tabelo«.

TABELA TIPI UMETNOSTI

Umetnikova ideologija	Pravno-politični kontekst umetnostne proizvodnje	
	KAPITALIZEM	SOCIALIZEM
MESKANSKA	konformistična umetnost	kritična umetnost
SOCIALISTIČNA	kritična umetnost	konformistična umetnost
NEOPREDELJENA (pragmatična, električna, nespecifična...)	1. konformistična umetnost 2. nekonformistična umetnost z neznatno potrebo po definiciji resničnosti	
OPREDELJENA ZUNAJ ETABLIRANIH IDEOLOŠKIH MODELOV	kritična umetnost	

Zapisano je že bilo, da so meščanski kulturni politiki v večini razvitih zahodnih dežel kar se da otežili razlikovanje omenjenih tipov umetnosti.* Saj ne podpirajo samo čiste »prokapitalistične« umetnosti; subvencionirali bi tudi aktivnosti, ki so »zgolj umetnost« in celo tiste, ki nasprotujejo vladajočim idejam. Splošna predpostavka je, da je sistem v večini primerov dovolj močan, da »integrira« problematično, antikapitalistično, opozicijsko umetnost; podobno ravna buržoazna parlamentarna demokracija s komunističnimi partijami na Zahodu. Za nekonformistične umetnike je postalo vse težje ob-

stajati in funkcionirati kot nekonformistični umetniki. Subverzija bi morala postati bolj prefinjena, saj je direktna kritika v marsikaterem pogledu postala del vsakdanjega poslovanja buržoazne demokracije. Kapitalistična produkcija ni več »sovražna določenim panogam duhovne proizvodnje« na kak preprost in neposreden način. Za politike je »resnična zavest« v marsikaterem pogledu postala praktičen problem. Postala je obvladljiva. Če bi se zdaj hoteli pogovarjati o različnih možnih načinih, ki jih lahko uberejo politiki pri obvladovanju kulturnih problemov sodobne kapitalistične družbe, bi to pomenilo pogovarjati se o načinih uglaševanja nekega podjetja, ki se je samo po sebi problematično. Na drugi strani pa se srečamo z zanimivo

* Cf. Herbert Marcuse, *Counterrevolution and Revolt* (Boston, Beacon Press: 1972).

(dialektično?) situacijo. Medtem ko se moramo zavedati strategije buržuazne kulturne politike s svojimi očitnimi in dejanskimi interesi, si lahko zamislimo kontra-politiko, ki ima za cilj globoko revolucioniranje in demokratizacijo kulture. Skratka, ni nam mogoče razpravljati o neki (eni sami) kulturni politiki; govoriti moramo o različnih politikah v kontekstu umetnostne produkcije pod kapitalizmom. Morda si jih lahko predstavljamo takole:

1. integracijsko usmerjena politika — izvajajo jo vladne agencije, in
2. v-boj-zoper-vladajočo-ideologijo usmerjena politika — ki jo izvajajo radikalne skupine, organizacije in celo posamezniki.

Problem z drugo vrsto politike je v tem, da jo je mogoče zelo lahko spremeniti v novo integracijsko usmereno politiko, v »ogledalno« sliko uradnega podjetja. Ker je bojevito usmerjena politika pogosto izenačevana s socialistično (protikapitalistično) politiko, bomo o nekaterih njenih problemih razpravljali kasneje, ko bo govor o politikah v socialističnih sistemih. Na tem mestu naj zato dodam samo nekaj pripomb. Predvsem bi se morali zavedati, da je bilo v buržuazni tradiciji zelo malo umetniških del, ki so delovala kot prave manifestacije buržoazne zavesti.* Lahko bi rekli, da se središče buržuazne kulture stoji iz opozicijskih umetniških del. Kot sta dokazala že Lukás in Goldmann s primerom buržoaznega romana, so se ta umetniška dela večinoma bojevala zoper vladajočo ideologijo, buržoazno kulturo, kolektivno zavest itn. Na drugačnem nivoju analize je naravno mogoče reči, da struktura teh del izdaja svojo buržoazno naravo: individualistično iskanje avtentičnih vrednot, partikularnost vizije itn. Res je, da odpor, deviantno, inovativno dejanje lomi rituale, tradicionalno ideologijo, mitologijo itn., toda prav tako je res, da označuje tipično buržoazno rešitev. To je eden od razlogov zakaj sodobna umetnostna analiza posveča manj pozornosti vsebini, in se vse bolj posveča strukturam. Vsa umetniška dela so »kritična.« Kritičnost je postala norma buržoazne kulture. Ta ugotovitev pa seveda ne diskvalificira naše predpostavke, da utegne obstajati umetniška aktivnost, ki je globoko subverzivna glede na kapitalistični sistem; in da lahko (v kontekstu kapitalistične družbe) najdemo radikalno politiko, ki bo spodbujala takšno umetnostno proizvodnjo. Osnovna poteza običajnih diskusij o kulturni politiki je predpostavka, da je »umetnosti treba pomagati«, da umetnosti ne bi smeli prepustiti vulgarnosti tržišča, saj ima specifično lastnost, ki je v protislovju s količinskimi pravili kapitalističnega

* Goldmann, op. cit.

ekonomskega življenja. Iz vseh teh diskusij na koncu pride enoglasna zahteva za vladno intervencijo v obliki pomoči, subvencij, nagrad itn., sredstva zanjo pa naj bi prišla od davkov. V zadnjem času je bila — v zahodnih kapitalističnih državah — večina velikih in odličnih umetniških del proizvedena z državno podporo ali v soglasju z agencijami, ki so izpeljane iz trdnjav (velike korporacije itn.) kapitalističnega sistema. Ta položaj privablja poenostavitve v tem smislu, da ima sistem umetnost pod kontrolo. Ne morem se strinjati, da lahko obstaja, ali da obstaja ena sama (pa naj bo še tako diferencirana v sebi) kulturna politika.

Problem, ki ga vidim v takšni centralizirani, planirani in budžetsko izpeljani politiki, je v splošni frustraciji z njo. Davkoplačevalci dvigajo glasove z različnimi interpelacijami v parlamentih; agencije se čutijo odgovorne državi, kulturni tradiciji in davkoplačevalcem: izvršujejo nekakšno cenzuro nad umetnostno proizvodnjo; občinstvo se na splošno počuti alienirano od politike: zdi se mu, da je cela stvar bolj ali manj elitistična; umetniki se čutijo odgovorni sistemu, in bolj in bolj dobivajo vlogo državnih uradnikov: ta osovražena situacija se običajno razrešuje z začasno »neposlušnostjo«, s »polomijami« vseh vrst in v splošni frustraciji; seveda je veliko umetnikov, ki se v takšnem aranžmaju izvrstno počutijo, toda to počutje pogosto daje slabe umetniške rezultate, če seveda ne gre za umetnost »nevtralne« sorte, takšno, kot je opisana pod točko »1.2.2.«.

Čeprav je tržišče v splošnem na glasu kot najbolj odtujujoča variabla v modelu kapitalistične kulturne ureditve, in čeprav običajno pravimo za dela, ki se potrjujejo na tržišču, da so ponarečki (neavtentična), vendar menim, da pojava tržišča še nismo povsem raziskali in izrabili. Zdi se, da so v njem oz. v njegovih modificiranih oblikah skrite še velike rezerve: hpr. javne fundacije (kot PBS — javna televizijska mreža v ZDA in Kanadi), umetniške zadruge, umetniški sindikati itn.

Pojav tržišča še ne pomeni menjave dela, kjer se vrednost določa po najbolj brezobzirnih tekmovalcih. Če vzamemo v račun pregovorno in neizbežno nizko produktivnost v kulturni sferi (razen v primeru zavestno komercializirane umetnosti, ki je komaj zainteresirana za avtentično tržišče umetnosti), lahko rečemo, da bi tržišče moglo predstavljati bolj nekakšno mesto srečavanja, družbeno priložnost soočanja in dopolnjevanja, mesto prepletanja in medsebojnih odnosov med umetniki, med njimi in občinstvom, priložnost za vzgojo potrošnikov. Tu mislim na »odprte« galerije, gledališča in umetniške prireditve »na prostem«, ki se lahko razvijajo v happeninge in dinamična izkustva vseh vrst.

Ena od alternativ uveljavljeni kulturni politiki, čeprav jo zagovarja manjšina udeležencev kulturnega življenja, običajno radikalni izobraženci, je socialistična politika. Na kratko bomo raziskali njene prednosti in pomanjkljivosti, tako da bomo opisali prakso socialističnih kulturnih politikov.

II. Socializem

Model konformistične in opozicijske umetnosti je gotovo mogoče razširiti na socialistični »tabor«: utegne se zgoditi, da neko umetniško delo, ki je proizvedeno v socializmu, bodisi:

1. zavrača, ali
2. sprejema vladajoče ideje in institucije socialistične družbe.

Primer harmonije med umetniškim delom in socialističnimi idejami v mnogočem spominja na »alternativo« kapitalističnega umetnika. S popolnim zavračanjem kapitalističnega sistema lahko pristane na socialističnega: in — če ima srečo — ne bo postal ena od dekoracij kapitalističnega sistema (ki potrjuje njegovo »liberalno« in »odprto« politiko). Po drugi strani ne bo v harmoniji, ampak v opoziciji; in cela podoba postane že spet zelo zapletena. Za »kapitalističnega« umetnika je socializem kritični naklon »pribežališče pred dilemami* kapitalizma; medtem ko za »socialističnega« umetnika označuje ubrani, »strinjajoči se« naklon. Čeprav utegne postati »strinjajoči se« umetnik v socializmu z mnogo vidikov moralno superionejši od »strinjajočega se« umetnika v kapitalizmu, sta njuna položaja v marsičem podobna. Položaj konformiranega umetnika pod socializmom je sinteza dveh tipov, ki sta bila obravnavana v razdelku pod naslovom »Kapitalizem«: po eni strani je konformist, po drugi strani je kritičen (npr. glede buržoazne kulture). **Edini novi (idealni) tip je kritični socialistični umetnik.** Mogli bi trditi (kot se to tudi pogosto trdi) — recimo v primeru sovjetskih disidentov-oporečnikov — da lahko kritični (opozicionalni, nasprotujoči ...) umetnik v socializmu samo »pade nazaj« v kapitalistični model. V tem primeru bi morali reči, da je binomni model univerzalen. V bistvu bi morali razlikovati med dvema pod-tipoma opozicionalnega umetnika v socializmu:

- 1.1. kritični umetnik, ki mu manjka perspektive, in zato pade v kapitalistični model; v kapitalizmu najde pribežališče pred socialističnimi dilemami;

* Cf. G. Lukács, *Realism in Our Time* (Harper Torchbooks, 1971) — slovenski prevod: *O današnjem pomenu kritičnega realizma*. Prev. T. K., uvod Boris Zihrl. Ljubljana, CZ: 1961.

1.2. kritični umetnik, ki priznava socialistični sistem kot napredek od kapitalističnega, toda si prizadeva k še novemu napredovanju na dialektičen način; socializem vzame kot izhodiščno točko, ne kot korak v napačno smer.

Kaže, da so škandalozne zadeve v zvezi z oporečniki v vzhodnoevropskih državah izredno poenostavljali in, seveda, izrabljali za politično propagando: zato so na neki način nejasne in zavajajoče. Dejstvo je, da so nekateri socialistični kritiki sami razvrednotili svoje v bistvu napredno stališče, tako da so dovolili zahodni propagandi priigrati še eno točko zoper socializem (npr. Solženicin), namesto da bi pokazali, da so s svojo dejavnostjo napredovali še en korak stran od kapitalizma, ne pa se vrnili v njegovo naročje.

Čeprav ne bi smelo biti težko za socialistične (marksistične?) politike videti umetniško kritiko kot gibalo, napredno silo, zelo pogosto zavzemajo funkcionalistično, t.j. konservativno stališče proti njej. Poskusimo razumeti to težavo.

Gledano na splošno obstajata dve »teoriji« o razmerju med socializmom in umetnostjo: prva razume umetnost kot **podrejeno** (odsevajočo, ilustrirajočo in včasih »na poti«) socialistični ideji človeške totalitete; druga razume umetnost kot **bistveni**, celo najvažnejši (kritični, revolucionarni ...) element človeškega osvobajanja; torej bi umetnost bila večja, višja, razsežnejša kot določena (npr. socialistična) družbena zamisel, gibanje, formacija ... Marx je sam pustil odprte poti za različna razumevanja, tako da je — po eni strani — zagovarjal tezo, da je »koncentracija talenta v nekem posameznem umetniku« posledica odtujenih okoliščin kapitalizma.* Torej se bodo po njegovi odpravi vsi ljudje lahko ukvarjali z umetniškim ustvarjanjem; vsi bodo umetniki, in nikakršne potrebe ne bo po umetnosti kot posebnem sektorju ali posebni disciplini.

Po drugi strani pa je Marxa vznemirjalo »neenako razmerje med razvojem materialne produkcije in

* Tu mislim na Marxovo predpostavko: »Ekskluzivna koncentracija umetniškega talenta v posamezniku in zatiranje le-tega v veliki masi, kar je v zvezi s prejšnjim, je posledica delitve dela.« V našem času je umetnik še vedno podrejen »lokalni in nacionalni borniranosti, ki izhaja čisto iz delitve dela«; posameznik je podrejen »določeni umetnosti, tako da je izključno slikar, kipar itd. »V komunistični družbi, kjer ne bo delitve dela, tudi ne bo »slikarjev, temveč ... kvečjemu ljudje, ki med drugim tudi slikajo.« (Cf. Marx, *Izbrana dela II* — Ljubljana, CZ: 1976 — str. 259—260).

npr. umetnostne^{*}: kar pomeni, da umetnosti ni mogoče, ali da je vsaj ne bi smeli, podrežati določenim ekonomskim in družbenim pogojem. Medtem ko bi v prvem primeru moralo veljati, da socializem prinaša za umetnostno proizvodnjo nova pravila in da torej opravičuje politiko, ki poskuša »koordinirati« različne sektorje; v drugem primeru nobena takšna politika ne bi bila opravičljiva. Kot je znano, ni Marx sam predlagal nobene posebne socialistične estetike; ravno nasprotno — Lassallu je svetoval uporabo »univerzalnih« (Shakespeare) principov.^{**} V tem pogledu je marksistična diskusija o »tendenci« v umetnosti zelo poučna.^{***}

Soočeni smo z vrsto marksističnih tekstov o umetnosti (Brecht, Lukács, Benjamin, Enzensberger . . .), ki na ta ali oni način »podrežajo« umetnost »historičnim« potrebam socializma^{****}; po drugi strani pa najdemo avtorje, kot so Goldmann, Marcuse in npr. H. Press^{*****}, ki obravnavajo umetnost kot privilegirani instrument osvobajanja človeka, oblikovanja prave zavesti; instrument permanentne subverzije vseh etabiliranih norm, vrednot itn. Z drugimi besedami, umetnost je centralna točka, metafora ali »sinonim« za marksistično filozofijo, ekvivalent socialističnega mišljenja.

Dilema ima vsekakor celo vrsto podvprašanj. Vendar je glavni problem, okrog katerega se vsi vrtijo — problema so se lotevali na podoben način z obeh strani: marksistične in nemarksistične — problem **distance** med umetnostjo in življenjem, oziroma med umetnikom in občinstvom^{*}; z Lukáčsevimi besedami, razlika med »notranjo« in »zunanjo« deskripcijo.^{**} D. Bell je opisal polom tradicionalne estetike v ameriški kulturi, medtem ko je Lukács napovedal tak polom v socialistični družbi. Napoved poloma sestoji iz predpostavke, da umetniki sodobnemu (socialističnemu v Lukáčsevem primeru) človeku nimajo povedati nobene posebne resnice. Nič več ne stojijo nad soljudmi oziroma

zunaj življenja: integrirani so v družbo in življenje opisujejo »od znotraj«. Z nekoliko domišljije lahko najdemo primere takšne umetnosti v različnih populističnih (radikalnih ameriških ali običajnih kitajskih) teorijah; od »zemeljskih del« (Earthworks) in »deestetizacije« do naivne kmečke ali delavske umetnosti. Problem s temi teorijami je, da jih navadno uporabljajo: na Zahodu zdolgočaseni premožniki, na Vzhodu izbrane in specialno izučene skupine. Logika v ozadju teh umetnostnih teorij je povezana z idejo perfektne in srečne družbe; in tu je mesto, kjer se stikata (konvergirata) komunizem in postindustrijska družba.

Če se vrnemo k socialistični kulturni politiki: splošnega zavidanja vredno se zdi dejstvo, da v socialističnih deželah umetnost ureja država. Toda splošno prezrto dejstvo je, da te politike navadno spodbujajo na eni strani »neproblematično«, nevtralno umetnost, na drugi pa takšno, ki je eksplicitno v skladu z okusom institucij. Socialistična kulturna politika je najpogosteje propadla v primerih »kritične«, napredne umetnosti — s tem, da jo je preprosto označila kot »nazadnjaško«, prokapitalistično itn. Logika je preprosta, saj prihaja iz birokratskega vira. Ne gre niti za tehnokracijo ampak za preprosto birokracijo. Torej težko pričakujemo produktivne odgovore s tega konca.

III. Samoupravljanje

Na koncu bi rad opozoril na samoupravni model kulturne politike, ki teži k postavljanju novih odnosov med umetniki in občinstvom. Samozadostno bi bilo trditi, da samoupravljanje predstavlja prave odgovore na naša vprašanja: gre za odpiranje novih možnosti.

Kolikor lahko sodim po lastnih izkušnjah z jugoslovanskim sistemom, je njegova glavna prednost stik med proizvajalci in potrošniki umetnosti. Prva prednost (v primerjavi s sovjetskim modelom, na primer) je ta, da je opuščena ideja **ene** politike za vse. Jugoslovanske interesne skupnosti za kulturo ne funkcionirajo na temelju vnaprej definirane kulturne politike. Včasih je mogoče slišati pritožbe, da sploh nimamo nobene kulturne politike: menim, da so te pritožbe dobro znamenje demokratizacije in rastoče avtonomije samoupravnega sistema. Kulturne skupnosti naj bi bile mesta, kjer se srečujejo proizvajalci in porabniki, in kjer se dogovarjajo o načrtih. Koordinirajo potrebe in možnosti: na koncu odločijo, kaj bodo proizvajali in koliko — v zameno za kaj in za koliko denarja. Rezultati teh sporazu-

* »Težavno je (razumeti), da sta (grška umetnost in ep, op. D. R.) nam še v umetniški užitek in da v nekem smislu veljata kot pravilo in nedosegljiv vzor.« Cf. Marx, ID IV, str. 45.

** Marx v pismu Lassallu: cf. Marx-Engels, O umetnosti in književnosti, str. 85—87.

*** Engelsova pisma M. Kautsky in M. Harkness: cf. Marx-Engels, op. cit., 52—58.

**** Cf. M. Esslin, Brecht (New York, Norton: 1974), str. 126—156; W. Benjamin, Illuminations (New York, Schocken: 1969).

***** H. Press, »Marxism and Aesthetic Man« v G. Batcock, ed., The New Art (New York, Dutton: 1973).

* Daniel Bell, The Cultural Contradictions of Capitalism (New York, Basic: 1976).

** Cf. Lukács, op. cit., str. 93—135 in passim.

mov so manj vidni v obliki grandiozni projektov*, kot pri urejanju vsakdanjih sporov in napetosti med umetniki in občinstvom. Kot sem zapisal na drugem mestu**, je morda res, da so umetniki danes na slabšem v finančnem pogledu (kot so bili pod etatističnim modelom, ki je deloval preko proračuna), toda proizvodnja v smislu števila predstav, knjig, koncertov itn. se je bistveno povečala.

Odkar je bil sprejet zakon o združenem delu, so delavci v vseh sferah družbene produkcije legalno enaki. Orodje za doseg takšne enakosti se imenuje »svobodna menjava dela«, ki se manifestira v tako imenovanih samoupravnih sporazumih.**

Namen sistema je seveda ta, da bi se čimbolj zmanjšala vloga poklicnih predstavnikov, in da bi eliminirali proračunski sistem.***

Naj omenim dva problema tega novega kompleksnega sistema kulturne politike. Prvič, kulturni producenti (t.j. umetniki) pogosto nočejo sodelovati pri izdelovanju politike, ker takšno sodelovanje jemlje njihov »dragoceni čas«: ta demokratična ureditev se jim zdi nevznemirljiva in škodljiva za izvorni poklic, čeprav tudi priznavajo, da jih je stari, nedemokratični sistem omejeval. Drugi problem je problem družbenega vrednotenja umetnostne pro-

* Grandiozen projekt bi bil, če bi Slovenci dočakali »novega Prešerna« ali »novega Cankarja«, če bi umetnost spet pokazala Slovincem zrcalo izvoljenega ljudstva, če bi skovala nacionalni program ... Seveda ne moremo reči, da nismo dočakali filmskih spektaklov in kulturnih spomenikov grandiozne vrste; res pa je, da so v večjem delu produkt dogovorov, ki presegajo same kulturne skupnosti.

** D. Rupel, »Demokratizacija in ustvarjalnost« (poročilo za UNESCO), Delo, Vol. XVI., št. 227, str. 26.

** Delavci v neki tovarni podpisujejo pogodbo z delavci gledališča, v kateri je določeno, kolikšen del presežne vrednosti hočejo investirati v delovanje gledališča (če sploh kaj), medtem ko je gledališče po tej pogodbi zavezano proizvesti določeno količino predstav za tovarniške delavce. Pogodb »večjega« pomena ne podpisujejo posamezne institucije ampak samoupravne interesne skupnosti, kjer so pogodbene stranke: zbor proizvajalcev (gledališča, galerije, založniki ...) in zbor porabnikov (tovarne, mesta, krajevne skupnosti na eni ter »posebni« porabniki kot politične organizacije, televizija itn. na drugi strani). Kompleksnost sistema se še naprej kaže v strukturi založniških svetov, delavskih svetov ali vodstev kulturnih ustanov: tudi ti samoupravni organi sestojijo iz proizvajalcev in porabnikov. En del notranjega političnega telesa neke kulturne institucije sestoji iz delavcev, ki delajo v instituciji, drugi del pa iz predstavnikov kulturne porabe (ravnatelj je navadno na strani »notranjih« ljudi, odvisno pač od »družbenega pomena« institucije).

*** Ob prehodu na novi sistem organizacije kulture pa se je pojavil tudi nov stranski produkt. Decentralizacija je zahtevala ustanovitev velikega števila (pač glede na pravilo o občini kot osnovni enoti) kulturnih skupnosti, ki so zaposlile veliko številno uradnikov: kar je v ta novi poklic poklicnega samoupravljalca pritegnilo nekdanje neposredne umetnostne proizvajalce. V nekem smislu se je umetnostna proizvodnja spet po-uradila.

izvodnje. Kljub proklamirani enakosti vsakršnega dela, se umetniki včasih smatrajo kot heteronomni, manipulirani proizvajalci, ker velja, da ne ustvarjajo presežne vrednosti, ampak jo samo porabljajo.

Medtem ko naj bi bila »ekonomska baza« avtonomna v svoji politiki »trošenja«, pri umetnostni proizvodnji velja drugače. Medtem ko je tržišče običajnih dobrin bolj ali manj svobodno, je tržišče umetnosti navadno omejeno. Z drugimi besedami, umetniki bi se radi videli tudi v vlogi porabnika (»materialnih« dobrin), in bi hoteli imeti besedo pri družbeni proizvodnji nasploh: kar je v bistvu temeljna ideja »svobodne menjave dela«. Zdi se torej, da opravljanje določenosti »vrhne stavbe« po »ekonomski bazi« še ni povsem rešeno in preseženo, kot bi v samoupravni družbi moralo biti.

Vendar je še dodaten problem: kako vstaviti samoupravni model kulturne politike in samoupravnega umetnika v tabelo »Tipov umetnosti«. Zdi se, kot da je vidno odsotna v njej, ali pa kot da je le nevažna variacija »socialističnega modela«. Priznam, da bi vstavitve jugoslovanskega modela precej zamotala tabela, kar seveda ne pomeni, da nadaljnja izpopolnitev (in diferenciacija) socialističnega modela ne bi bila potrebna. Tako kot je zdaj, je treba tabelo razumeti kot popolno le do te mere, kolikor nam gre za »idealne tipe« (»klasični« kapitalizem in »klasični« socializem sovjetskega tipa). Smatram, da je samoupravni kontekst umetnostne proizvodnje poseben pojav, ki pa ni »etabliran« do te mere, da bi lahko govorili o situaciji popolne identifikacije ali direktne opozicije. Z drugimi besedami, model, ki predstavlja formalno ločevanje »umetnikove ideologije« in »pravnopolitičnega konteksta umetnostne proizvodnje« (to pa je ravno značilno za naš model), za samoupravljanje ni primeren. Bilo bi notranje protislovje, če bi rekli, da vlada med samoupravnim interesom umetnika in samoupravnimi interesi države preprost odnos soglašanja ali spora; če seveda ne razumemo cele ideje samoupravljanja kot pretveze — kar pa bi — spet — ne bilo v skladu s prepričanjem v ozadju tega papirja.*

Eden od problemov s samoupravnim modelom je, kot sem že zapisal zgoraj, tako imenovano pomanjkanje orientacije in prevladujoče razpoloženje pomanjkanja »velikih kulturnih dosežkov«, kar je povezano s pomanjkanjem velikih kulturnih škandalov, ki so bili včasih značilni za jugoslovansko

*** To seveda ne drži niti v kapitalizmu, socializmu pa družbene potrebe tako ali tako smatra kot relativne, zgodovinske ...

* »Pravnopolitična vrhna stavba« naj bi bila ravno rezultat soočanja številnih samoupravnih teženj, številnih umetniških ideologij ...

umetniško sceno (ukinitve revij, »šikaniranje« avtorjev, politična obračunavanja, postavljanja in odstavljanja urednikov, izobčenja nazorov in skupin umetnikov ...). Kakorkoli že sodimo te nove frustracije, jih je mogoče kompenzirati z zavestjo, da je to natanko tisto, o čemer so se umetniki in njihova publika sporazumeli. Seveda leži glavni prob-

lem umetnosti zunaj problematike kulturne politike. (Če bi vseeno poskušali sestaviti nekakšno tabelo umetnostni tipov v samoupravljanju, bi morali začeti »per negationem«: produkt samoupravne »ideologije« v samoupravnem »kontekstu« ni nujno »konformistična umetnost«!)

SLAVKO MATKOVIČ: literatura

denis poniž – kulturna politika, nje bridkosti, nje sladkosti in tisti, ki v njej sodelujejo

Gorostasno je govorjenje o kulturni politiki; začetkov ima malo, poti, po katerih se ume razpresti in zaplesti pa je veliko. In ko sledimo mislim, zapisanih po naših časnikih in revijah, mislim, ki se vijo z govorniškimi odrov ob pomembnih kulturnih in drugačnih obletnicah, mislim, ki so jih polne deklaracije in sklepi in poročila raznoterih kulturnih in političnih teles, smo v srcu in duši nekako nezadovoljeni, razočarani. Kajti v vsem povedanem je veliko lepih, vzvišenih, čistih in navdušujočih besed, ki s svojo srebrnkasto, žuborečo melodijo godijo ušesom in beročim očem, duhu in srcu, kot smo dejali, pa puščajo samó praznino. Kako to, da se ne moremo oplajati z besedami, porojenimi iz navdušujoče in spodbudne uprtosti k idealom tega sveta, ki na marsikaterem področju dokazujejo, da so ideali vendarle uresničljivi, da jih je moč obrniti v prjd človeku in Človeku, pisanem z veliko začetnico. Občestvo torej more in mora verjeti besedam, ki so znaničke in prednja straža prihajajočega novega dne. A vendar v tem jutru bodočnosti ostajamo vedno, kadar beseda nanese na kulturno politiko, prazni in s slabimi občutki. Ne samo, kadar poslušamo »posvečene« besede, tudi v pogovorih drugačne vrste, v prijateljskih, strokovnih, kritičnih, ustvarjalnih, društvenih, polemičnih, esejističnih. Ko se tem, včasih bolj, včasih manj obveznim besedam pridruži še zares strokovno vedenje o kulturi in kulturni politiki, se položaj prav nič ne izboljša, morda postane še bolj turoben in neprijeten, saj stvari, ki so bile prej le slutene, postajajo sedaj tudi argumentirane, torej niso več neobvezne in poljubne, marveč del tega, kar zmore znanost (sociologija, estetika, filozofija umetnosti) postaviti kot svoj predmet, kot svojo dokazljivo resnico. Tu se seveda odpira področje, ki mu bo skušalo slediti tudi naše razmišljanje.

Kolikor se bo dalo, se bomo skušali izogibati argumentom iz vsakdanje prakse: to smo storili po temeljitem premisleku, saj ne želimo reducirati spisa na obtožnico proti forumsko delujočim posameznikom, ki s pomočjo izbranega tiska, televizije in skozi mašinerijo žirij, nagrad in podobnih ljudskih slavij izrekajo svojo moč in nemoč, svojo bleščavost in bebavost. Čeprav so tudi oni del kulturne politike in je njihovo delovanje moč zaslediti tu in tam, pa vseeno menimo, da niso pomembni kot posamezniki, kot **persone**, marveč kot skupina, kot

socialna grupa v razmerju do drugih delujočih socialnih grup v območju kulture in umetnosti. Prevečkrat in preradi smo se slepili v naivni veri, da so posamezniki (torej: persone) tisti, ki krojijo kulturno politiko in prevečkrat smo pozabljali, da se je **socialni grupi etablirancev** to posrečilo le zato, ker so delovali enotno, varujoč svoje skupne interese in boreč se za skupne koristi. Pri tem jim je bilo malo mar, kakšna je v resnici kulturna politika, kaj se dogaja z njo v procesu, ki vodi od ustvarjalca do sprejemnika kulturnih izdelkov; njihovi spisi za **demos** so bili sicer verbalno bleščéči, mislili in delali so pa drugače, po svoje. Ta **po svoje** je fenomen, ki ga je skušala razkrinkati že cankarjanska moderna, pa ji je to uspelo le deloma. Ni oportuno, če spregovorimo o tem pojavu nekaj besed že na tem mestu. Zoper ideale cankarjanske moderne (ti ideali so izvedeni v celi vrsti predvsem Cankarjevih del, a bi se jih dalo analizirati tudi v Murnovih pesmih — glej Pirjevčeve opombe k Murnovemu ZD!) so etabliranci postavljali nekulturniške in neestetske argumente, ki se jih da identificirati z zloslutnimi avstrooogrskimi pojmi Dom, Vera, Cesar. Pod Dom in Cesarja so stlačili vse, kar je v moderni dišalo po evropskem, alternativnem, odprtem svetu, skozi kritiko »estetike« so vzpostavili strogo zamejeno ideologijo domačijskega, narodnega sprenevedenja, Vera je pokrivala prav tako svet ideološkega, še posebej pa privatnega (moderna je postala pojem za duhovno in npravstveno propadanje, tako da je moral Tavčar »intervenirati« s svojim Cvetjem v jeseni, Aškerc s svojimi »zgodovinskimi« eposi, Govekar pa z narodopisnimi adaptacijami slovenske zgodovinske gloriole preteklih stoletij in brunnim domačijstvom. Od takrat dalje se vleče skozi kulturo rdeča nit odpora zoper evropskost slovenske kulture. Ta odpor ima nekaj arhetipov, ki jih velja naštetiti in podrobneje razčleniti. Prvi arhetip je odpor zoper pesimizem. Kulturno ustvarjanje, ki ne temelji na optimizmu, pa čeprav samo prikrite, ki ne nakazuje v literaturi vsaj prikritega happy enda, je bilo en bloc zavrnjeno. Slovenstvo, ki je v svoji zgodovini en sam velik in vase se rušeči pesimistični obup, se je navzven vedno deklariralo kot optimistično in svetlo poigravanje z Zgodovino, Usodo ali Resnico. Mar je potem čudno, če so najbolj občudovane tiste impresionistične slike, ki buhtijo od svetlih barv, one v temnejših tonih pa so, čeprav ničmanj impresionistične, po

sujetu pa nič manj slovenske, porinjene v stran, med opombe in naštevke? Je morda Kocbekova Zemlja doživela svojo negativno kritiko sodobnikov samo zato, ker je uradovala takrat socialno-humanistična delavnica? Drugi arhetip je odpor zoper spolnost, še posebej pa zoper spolne odklone. Dovoljena in čaščena je samo okorna, sopeča kmečka ljubezen, ki meji na preprosto, z genetskimi zakoni ohranitve vrste determinirano parjenje. Kraigherjeva Školjka je klasičen primer, kako je slovenska kulturna javnost pojmovala spolnost v umetnosti. Povojnih primerov niti ne bi našteval, če me k razmišljanju ne bi privedle grozljivo enostranske (negativne) kritike Zupanove Igre s hudičevim ropom, ki niso negativne samo zaradi estetskih pomanjkljivosti besedila, marveč predvsem zato, ker je slovenski ocenjevalec še vedno pripravljen narediti križ čez spolnost, jo pokopati in zamolčati, čeprav v en glas hvall hrvaško in srbsko beletristiko tipa Majdak ali Kapor. Še slabše je s poezijo, slikarstvom. Tu so spolne teme tabu ali pa so polakirane in metaforično obdelane do nespoznavnosti. Še največ je na tem področju naredila skupina OHO, ki je svojo socialno in artistično izvršenost doživljala tudi zaradi odkritega odnosa do spolnosti.

Tretji arhetip je ljubezen do domovinskosti, ki pa je največkrat pervertiran v domačijskost, ki tudi zablode, bedo, duhovno in materialno revščino slika s kar se da vzpodbudnimi metaforami. Zato še vedno apologeti domačijskosti postavljajo za zgled in ideal slike bratov Kraljev, Kranjčeve in Ingoličeve povesti, Jakčeve grafike in Potrčeve drame. »Naši« so vedno dobri, pametni, čustveni, vedno delujejo v skladu z Ljubeznijo, Poštenostjo in Resnico, »tujci« pa so razdiralci duhovnega in materialnega sozvočja, izkoriščevalci so, brezbožniki in spolni iztirjenci. Mar je treba posebej razmišljati, da je Finžgarjeva povest Pod svobodnim soncem med najbolj brani slovenskimi uspešnicami vseh časov, da pa to nikakor ne velja za Cankarja, Kraigherja, Gruma, Kosovela, vsaj ne za njihova najboljša dela. Četrti arhetip je antievropejstvo. Evropejstvo je, še od časov Mahniča, Ušeničnika in podobnih »estetov« pojmovano kot splet najrazličnejših zablod, tehničnih pogruntavščin, literarnih in stilističnih novotarij, skratka splošnega npravstvenega in duhovnega razvrata, ki divja po Evropi dvajsetega stoletja. Kritiki poznih štiridesetih let in zgodnjih petdesetih, Vidmar, Ocvirk, Ziherl, Kreft, so vsi po vrsti zadajali evropejstvu, vsakdo seveda iz lastnih, enkratnih in skupnih, občestvenih pobud, milostne strele, naivno misleč, da je kultura odvisna od **spremenljivega okusa** posameznikov in da je moč predpisovati estetsko-stilistične elemente skladno s trenutno politično situacijo.

II.

In vendar se skozi kulturno politiko, kot jo vidimo danes kaže zanimiv paradoks, ki pravzaprav sploh ni paradoks, marveč samo drugačna oblika stare zakonitosti. Čeprav vsa etabliрана umetniška produkcija (ki verno sledi ali pa zanika »antislovensko« v opisanih štirih arhetipih) deluje v neizmerno ugodnih materialnih pogojih, tiska in ponatiskuje po mili volji, dobiva in deli nagrade zveznega, republiškega, regionalnega in občinskega karakterja, sodeluje (ali bolje: sedi) v vseh žirijah, ima odprte možnosti vsakodnevnega, dopisovanja v časnike, uzurpira društva, združenja, strokovne forume, revije, filmska producentska podjetja, galerije itd., pa doživlja ob varljivem socialno-estetskem uspehu pravzaprav uro socialne gluhočnosti in onemoglosti (če neka neposredna proizvajalka ob delu znanega slovenskega popisovalca Haloz vzhičena vzklika, da čuti iz knjige veti duh domačije, pomeni to, da bi morala v resnici ostati na domačiji, ne pa se pehati osem ur v zadušljivi fabriki in brati — kot nadomestek, slepilo, fikcijo — povesti o rodnom domu), kjer in ko mora priznati, da se mlada (ta pojem je vprašljiv obenem pa pomeni v tem kontekstu za vse prizadete laskanje) kritika zanje ne zmeni, da mlado (mestno) občinstvo njihovih del ne bere, ne gleda slik in grafik, ob filmih ki tožijo o izgubljeni vaški idiliki in nesrečni ljubezni, pa se samo prizanesljivo posmehuje in zabava. Tudi ves osnovno- in srednješolski izobraževalni sistem, pa dobršen del visokošolske učenosti ne moreta dvigniti cene cenenu blagu, ki je ceneno ne le zaradi šibkosti sujeta vis-à-vis močne (a preproste) ideologije, marveč tudi zaradi naivne in filozofske izpraznjene strukture, ki pozna samo govor arhetipov, standardnih podob, ponovljenih stanj. Njena pomanjkljivost pa je tudi v obupnem privatizmu, ki skuša urbi et orbi razglasiti za svetovne probleme to, kar je zanimivo samo za tri vasi ali malo večje podeželsko mestece. Socialna literatura, socialna glasba in socialno slikarstvo so samo slab nadomestek literature, glasbe in slikarstva, in čimbolj jih bomo propagirali in pošiljali v sleherni dom, manj uspeha bomo imeli.

Sicer pa je treba samo pogledati, kaj dramtizirane in izvirnega ponuja slovenskemu občestvu slovenska televizija, pa se bomo lahko še enkrat prepričali, da je tisti instant ponaredek vsakršne sorte — od Marodića do Kozinca — ob ginljivih TV prenosih spektakularnih kulturnih praznikov pravzaprav votel in prazen, obenem pa v skladu s splošnimi kulturnimi zahtevami vidmarjansko-borovske zdravorazumarskosti. Seveda lahko na tem mestu zagrozimo z zgodovino, to nepristransko razsodnico dobrega in slabega, lepega in grdega, če

seveda ne bi dvomili v nepristranskost zgodovine in njen nezmotljivi estetski čut. Saj se je, reva uboga, ob tolikerih ravnovrstnih opravih marsikdaj krepko zmotila. To, kar je bilo razglašeno za cvet poezije, proze in slikarstva v poznih štiridesetih letih (dela in kritike — bolje panegiriki teh del — še obstajajo, saj orwelovske »popravke« časopisov še nismo pričeli izvajati v širšem obsegu), danes komajda pozna kakšen strokovnjak, tedaj pa to ni bil samo cvet umetnosti, marveč tudi temelj kulturne politike, kompas, izhodišče, platforma. Tisto, kar pa je bilo s silovito kretnjo ideološkega, moralnega in estetskega ogorčenja zavrnjeno in zavrženo, pa je danes ne samo analizirano, marveč tudi brano in hvaljeno. Pa nismo tako delali samo s svojimi kulturnimi ustvarjalci, uzdo in komat po meri smo skušali nataktniti tudi tujcem, čeprav jih nismo niti dobro poznali. Kdo ve, je to morda tudi zaradi premajhne ali enostranske razgledanosti po tujih umetnostih, ki jo odkrivamo pri marsikateremu od slavljениh in etabliranih kulturnikov. Sicer pa ni treba ugibati, saj jih ni tako malo, ki so ob tej ali oni priliki glasno in jasno izjavili, da so ponosni na svojo kulturno gluhonost. Zanje je pojem kulturne politike vsekar nekaj čisto svojevrstnega, pristno slovenskega. Pa jih tudi ni tako malo, ki bi se z veseljem preselili v Rim, Firenze, Salzburg, na Dunaj ali v Pariz, če bi seveda ti Rimi, Firenze, Salzburgi, Dunaji in Parizi hoteli kaj slišati zanje, če bi hoteli s slovenskimi kulturniki tako moževati, kot si v svojih spisih predstavlja največji slovenski svetovljan Bogdan Pogačnik.

III.

Zdi se, da smo vseeno nekoliko bliže pojmu, o katerem skušamo povedati nekaj temeljnih misli. Kulturna politika je predvsem in samo način žitja in bivanja kulture same, nikakor pa to ni s »politiko« vodena kulturniška etabliranost. Kulturno politiko torej lahko pojmujeemo predvsem iz kulture same. Zato se moramo seveda vprašati, sedaj ko približno vemo, kaj kultura ne sme biti, kaj v kulturi lahko spodbuja kulturno politiko, torej politiko kulture v njenem prvotnem pomenu (aktivni, odločujoči udeleženeec polisa ustvarja politiko), kaj daje tema dve-ma pojmom, združenima v paradigmi **kulturna politika** enakovreden, uglašen pomen. Da bi to dosegli, moramo poznati dvoje. Najprej razmerje med kulturo in ostalimi socialnimi aktivnostmi znotraj določene strukture, obenem pa tudi razmerje med producentom in konzumentom »kulturnih dobrin«. Razmerje med kulturo kot (eno izmed) socialnih dejavnosti v strukturno organiziranem svetu in drugimi aktivnostmi socialnega sveta je seveda hkrati

razmerje med dialektično pojmovano bazo in deli nadstavbe, kjer pa igra kultura, predvsem pa njeni proizvajalski, aktivni del (Lukacs, Adorno, deloma Sartre), umetnost, ključno vlogo. Zgodovinsko gledano, pomeni to, da ima vsak družbeni sistem in vsak način duhovnega obvladovanja sveta svoj pozitivni odnos do kulture, pa čeprav se ta pozitivni odnos kaže tudi kot čista, destruktivna negativiteta (stalinizem, nacizem, sodobni represivni sistemi vladanja), ki kulturo pojmuje kot antikulturo — kot grobi, pozunanjeni, napadalni, kičasti mitos, scenerijsko in režijsko tempiran na zavest in okus lumpenproletariata in drugih bolj ali manj deklariranih strat. Seveda je kultura še notranje razcepljena na tisto, ki rabi za refleksijo čiste moči, ki je torej v službi moči in s tem posredno tudi sama moč, torej s smislom, ki prihaja od zunaj, in ono drugo, ki nastaja iz prej omenjene pozicije odpora čisti moči, seveda na način, ki je tudi sam blizu delovanju moči. To je seveda tudi princip, ki smo ga na začetku popisali ob konkretni, povojni slovenski kulturni situaciji. Mar je zato čudno, če so bila vsa ta umetniška dela, ki se niso želela vdnjati moči zavrnjena in razglašena za zablodo, njih avtorji pa socialno diskreditirani in označeni za delomrzneže, lenuhe, antisocialne elemente, pijance in spolne zablodneže? Zato kulturna zgodovina Evrope pozna od renesanse dalje svoje »pomladi« in svoje »ledene zime«, ciklično menjavanje kulturne politike, ki je bila politika moči, politika apri-vatizma, kolektivizma, pripadnosti eni ideji itd., in kulturne politike, ki je realizirala dogajanje same kulture, torej rast in dialektični razvoj kulturne in umetniške zavesti.

IV.

Oboroženi s tem vedenjem gremo lahko nekoliko dlje in razmislimo že obravnavane štiri slovenske arhetipe odpora zoper evropskost slovenske kulture in kulturne politike. Na tem mestu bi mu seveda lahko pridružili še petega, normativnost fiktivnega knjižnega slovenskega jezika, a bi nas pot zapeljala preveč v stran od osrednjih problemov. V pisanju etabliranega kulturniškega sloja, pa naj bo to pisanje staro deset in več let ali samo nekaj dni, lahko opazimo določeno temeljno neskladje. Na eni strani lahko beležimo cele nize načelnih izjav, katerih motto je želja, da bi tudi v kulturi vzpostavili načelo demokratičnega samoupravnega socializma in da bi skozi kulturno politiko vrednotili predvsem fenomen **dela** kulturnih delavcev, njihov prispevek naporom združenega dela, če uporabim nekoliko ohlapno oznako. Na drugi strani pa, izpod peresa istih avtorjev, nenavaden srd, bes in

ogorčenje, kadar spregovorijo o konkretnih kulturnih izdelkih, akcijah, naporih in dejanjih določenih drugih kulturnih delavcev, povečini neetabliranih in neinstitucionaliziranih. Ti napadi in neargumentirana kritika en bloc in par excellence so izredno daleč od deklariranih misli o vlogi in pomenu kulture v združenem delu. V teh napadih se pojavljajo predvsem omenjeni štirje arhetipi, včasih posamično, največkrat zaradi lagodnosti (in nevednosti) avtorjev združeni pod oznako duhovnega nihilizma (vrinek: moram priznati, da te tautologije, ki jo je zrodil slovenski zdravilni razum, nisem nikoli povsem doumel: nihilizem je nekaj v območju duhovnega sveta, ali pa ga sploh ni, kar je seveda tudi neke vrste tautologija, saj odsotnost aktivnega nihilizma naznanja prisotnost utrujenega nihilizma*. Materialni nihilizem je kvečjemu barbarstvo.)

Ker je slovenski nacionalni mitos našel zatočišče v literaturi, ki je po svojem globokem bistvu fikcija, torej organizirano slepilo, ki ustvarja ex nihilo, je zadobila predvsem literatura vlogo svetega ali vsaj posvečenega. V območju posvečenega so stvari vsaj približno razložene in se ve, kaj še lahko uvrsti pod sveto in kaj ne. Prav gotovo pesimizem, spolne zablode, psovanje, ljudje iz podtalja, jezikovni in vsebinski eksperimenti, spogledovanje s »hudičem« evropske meščanske brezbožnosti, smrt, vdori dialektične filozofije ne morejo prevzeti statusa posvečenega tako kot domovina-dom, mati, rodni kraj, zgodovina, obredi, čast, delo, skupni napor, bodočnost, ljubezen, tovarištvo. Odsotnost mitosa je torej s stališča slovenske kulturne politike omogočena s prisotnostjo pozitivne umetnosti, predvsem literature. Poezija, kot najbolj izpostavljeni vrh literature, je najbolj pod udarom. Kar pogledimo, koliko pravih je teklo po letu 1945. Zaradi poezije in kako nesmiselni so se že po kratkem času pokazali argumenti, s katerimi so nastopali tožniki. Kdor bo pisal zgodovino estitike na Slovenskem, torej zgodovino vede, ki neodvisno od trenutnih nihajev dnevnikega negodovanja zaznamuje tok razvoja umetnosti kot artističnega pojava, bo marsikdaj naletel na praznine, ki jih povzročajo prav slepo vztrajanje na pocijah mitosa. Da bi ohranili mitos v kakršnikoli obliki, so dovoljeni vsi prijemi, ki jih le stežka uvrstimo pod instrumentarij kulturne politike. Pri tem se izkaže, da je nerazumljiva galerijska, založniška, revialna ali nagradna politika najmanjše, zanemarljivo zlo. Hujše posledice (lahko) ima klic po socialnem in ustvarjalnem izobčenju z vsemi znanimi posledicami, klic, ki je bolj pogost in resen, kot se zdi na prvi pogled. Sicer pa je ves kulturno-izobraževalni sistem prirejen tako, da potrošnik kulturnih dobrin, ki na eni strani postaja

soodločevalec o kulturni politiki na vseh ravneh, na drugi strani dobiva od osnovne šole dalje povsem enostransko podobo o umetnosti (ars), kolikor je sploh dobiva, saj je umetnost (ars) reducirana na literaturo, osnove estetske vzgoje, osnove (zares samo osnove) filozofije in sociologije umetnosti, osnove glasbene izobrazbe, likovne vzgoje. Pri tem pa tudi sama literatura vedno bolj reducirana na nacionalno književnost, ali v našem besednjaku **na tista dela in avtorje**, ki so v skladu s slovenskim mitično-nacionalnim modelom. Bolj žalostno dejstvo je, da se ta mitično-nacionalni model obravnava z vso resnostjo in zavzetostjo tudi na visokih šolah, da se torej povsem zapira začarani krog, v katerem posredovalci kulturnih dobrin (šolniki, pedagogi) poučujejo tako in samo tako, kot so jih poučili. Odstopanja so redka, nepomembna in v kali zatrta. Zato ni čudno, če straši še vedno neki ruralno-domačijski model proznega pisanja, nekakšna lepотно-razčustvovana poezija podobnega tipa, oboje daleč stran od estetskih in idejnih problemov sodobnega literarnega ustvarjanja. Jasno je, da se v taki naravnosti ti problemi in gibanja, značilna za evropsko sodobno literaturo zamolčujejo ali pa se prikazujejo kot zasmeha vredna zabloda nekih iztirjencev. Tu seveda izginja vsaka kulturna politika, zamenjuje jo princip na moči in oblastnosti temelječe hierarhije in etabliranosti, daleč od vsake deklarirane idealnosti, še posebej pa daleč od samoupravnega dogovarjanja v kulturi. Ker razen redkih poskusov (predvsem v literaturi) institucionalni sistem delovanja še ni presežen, raje se celo krepi, torej ni moč misliti na enakopravno dogajanje tradicije in avantgarde, »klasike« in eksperimenta.

Tradicionalizem, ki zaznamuje meščanski svet in meščansko mišljenje, je namreč naklonjen nespremenljivosti, nespremenljivost pa je prikrita v ljubezni do minulega, »klasičnega«, do kanonskih vrednot minulih umetnostnih smeri in del. Ta ljubezen do preteklega izvira seveda iz želje, da bi svet ostal tak kot je, ne samo svet kulture, marveč vse socialne sfere, kar seveda sponira tudi nespremenljivost materialne baze in odnosov v njej. Taka kulturna politika, ki se kaže kot napad na sleherni poskus eksperimentiranja na področju kulture, ki skuša preprečiti vsako avantgardno tendenco, je seveda v svojem bistvu globoko reakcionarna in ahistorična. Ko analiziramo položaj, delovanje, artistična sredstva in učinke avantgardnih in eksperimentalnih kulturnih pojavov, jih seveda ne »zagovarjamo«, marveč vzpostavljamo nivo enakopravnosti različnih umetniških usmeritev. Pri tem nas ne smeta plašiti niti administrativna represija, niti odpor tistih tradicionalistov, ki jim že samo sožitje različnih kulturnih usmeritev daje povod za

* Nietzschejeva oznaka iz Volje do moči

vsakršne, tudi najbolj nesmiselne obtožbe, obrekovanja in napade. A priznajmo si enkrat za vselej: revolucijska lirika, kot eden izmed najzanimivejših, a najmanj raziskanih kulturnih in umetniških dogodkov polpretekle dobe, je bila v svoji vsebinski dimenziji tako avantgardna, kot tudi eksperimentalna, pa čeprav so se njeni (nekateri) predstavniki pozneje pomeščanili in sprejeli načelo in oblikovna sredstva bledega manierizma in nerfektiranega humanizma.

V.

Na tem mestu seveda že lahko začnemo »vrednotiti«
kulturno politiko in vse, kar sodi pod ta pojem. Nedvomno se nahajamo v svetu, ki je zaznamovan s svojo različnostjo in odprtostjo novemu in neznanemu. Kultura in umetnost imata v tem svetu, ki se nam kaže kot svet naraščajoče matematizacije in kibernetizacije, ki se izkazuje za logično in kvantitativno določljivo celoto spoznanj, poseben pomen in vlogo.

Odkar umetnost kot »najaktivnejši«
del kulture ni več edini instrument spoznavne, je seveda s stališča matematiziranega in kibernetiziranega logosa (ali vsaj nekaterih njegovih reprezentantov) kultura potisnjena nekam na obrobje. Tak položaj se seveda kaže tudi v realni kulturni politiki, kjer se nekatere bogate slovenske fabrike »poskušajo«
tudi v kulturni politiki, le-ta pa največkrat prehaja na območje kovanja moči, kako je moč ustrezno vsoto kapitala »pretopiti«
v ustrezno vsoto kulturnih in umetniških dobrin. Kultura se v tem mišljenju, ki propagira razne Jakije, reducira na potrošno blago, ki razen menjalne nima nobene druge, recimo estetske vrednosti. Žal je huje, da taki razmejitvi med bazo in nadstavbo podlegajo poleg bolj ali manj prostituiranih »samorastnikov«
tudi teoretiki kulture, ki vidijo v tej alternativi resnično osvoboditev kulture in njen izstop iz alieniranosti, v katero jo je potisnila meščanska družba v sredini 19. stoletja. Vrednost kulture, merjena z močjo denarja, ki že apriori deli na revne in bogate, na bolj in manj kulturno »sposobne«, vsekakor ne more biti osnova kulturne politike, kajti tako vrednotenje kulture nosi s seboj še vrsto drugih nevarnosti: na ena strani si »samorastništvo«
podaja roke z diletantizmom množične kulturne produkcije, na drugi strani sproža pojav estetskega siromašenja, poenostavljanja, klišejstva in stereotipnosti, odpira vrata likovnemu in literarnemu diletantizmu, ki se mu odpira tudi Društvo slovenskih pisateljev, če ostanemo samo pri literaturi. Če se takšni kulturni politiki pridruži še vrednotenje v skladu z opisanimi

slovenskimi kulturnimi arhetipi, potem seveda lahko pričakujemo, da bo kulturna raven prebivalstva (ta pa se da meriti, skladno z različnimi standardi, recimo UNESCO-vimi) še naprej padala in da bodo »tržišče«
obvladovali televizija, Dr. romani, diletantске slike in glasba in razne kmetske povesti.

V tej konstelaciji seveda vsaka druga in drugačna literatura, glasba, likovnost takoj dobe status »avantgardnega«
in »eksperimentalnega«, apriori so nevarne naši (kateri naši? — tega nihče ne ve točno, zaimek »naš«
nas rešuje pred totalno nevednostjo!) kulturni usmeritvi in politiki, treba jih je neprenehoma preverjati, pa čeprav nimamo ne aparata ne merila, zgolj vzvišene besede po časnikih in ob prigradnih kulturnih slovesnostih. Potem postane tudi jasno, zakaj postajajo s stališča takega razumevanja kulturne politike vprašljive literarne revije, določene slikarske prireditve, določena glasbena dejavnost itd. Vrednost kulture je torej določena na dva načina: na eni strani odloča »zvestoba«
slovenskim arhetipom, na drugi zvestoba izročilom takšne kulture, ki spreminja kulturno blago predvsem in samo v menjalno vrednost, izraženo s tisoči prodanih izvodov, vstopnic ipd. Vsa kulturna in umetniška produkcija, ki ne pristaja na tako opredelitev, je seveda izločena, potisnjena na raven samozadajateljstva in samodistribucije, tako pa je že sama po sebi sumljiva, potrebna neprenehnega preverjanja, včasih celo administrativno razglašena za »šund«, od katerega je treba plačati prometni davek (npr. nova mala plošča skupine Pankrti). Če se seveda zgodi, da del teoretikov in kritikov ne pristane na takšno delitev ali se ji celo eksplicite zoperstavi, mora etablirana srenja takoj poslati na obhod svoje bolj ali manj osamljene jezdece in snajperiste, ki pričnejo, ne z močjo argumentov in historičnega vedenja, marveč z močjo moči, »prepričevati«
prizadete o njihovih zmotah. Vrednost takih ekskurzij je seveda hudo dvomljiva in smešna obenem: »lonely riders«
so največkrat ljudje, ki ne morejo več vztrajati na naporni poziciji eksperimenta in avantgarde, ki ne prinašata nikakršne socialne varnosti ali gmotnih ugodnosti, marveč neprenehno spopadanje z zadržanostjo etablirane kulturniške srenje, niso pa tudi s srcem na strani vsakršnega diletantizma, za katerega se seveda zavzemajo v svojih spisih. Zato so notranje razdvojeni, brez trdnega položaja v strukturi kulturnega in umetniškega dogajanja, obenem pa oboroženi z dvojno mero napadalnosti in užaljenosti na vse in vsakogar. Zato tudi uporabljajo isti vatel za najrazličnejše, medsebojno povsem raznorodne kulturne in umetniške pojave, sproti si zmišljujejo nove Prokrustove postelje, na katere naj bi legale njihove kulturne žrtve.

Kmetištvu, ki ga je na Slovenskem tehnobirokracija že zdavnaj povozila in spremenila v nekakšno neprepričljivo kuliserijo, jim predstavlja še vedno spomenik slovenstvu, pa čeprav z drugo nogo stojijo v širšem evropskem svetu, se mu čudijo in strme onemijo ob slehernem njegovem odblesku.

VI.

Spis ne more imeti zaključka, saj stvari, o katerih govori, še vedno so in to na način, kot smo jih poskušali izpostaviti. Vprašanje je, ali lahko revija, kot so Problemi, premosti to situacijo, jo naredi do produktivno, ali lahko analizira kulturniške odločitve etabliranih in institucionaliziranih kulturnikov in njihovih klik, ali lahko pokaže, v čem se od njih razlikuje alternativna kultura eksperiment, avantgarda — ? Odgovor je, kot že tolikokrat poprej, skrit v zavezanosti delu, ki edino zmore postaviti ob gore očitkov in podtikanj in neuresničljivih kulturniških parol umetniške izdelke, ki govore z drugačno estetsko govorico in drugače pojmujejo kulturno situacijo, v kateri nastajajo in ki jo s svojo prisotnostjo tudi zaznamujejo. Če bo to delo sledilo spoznanjem o možnosti in uspešnosti neinstitucionalnega delovanja (ob neprivatiziranih oblikah institucionalnega, saj živimo v Evropi Upravljanja, Evropi Informacij) bo po notranji logiki zbledel pomen in veljava etabliranega apriorističnega ureja-

nja kulturne politike z časnikarskimi pozivi in govorniškimi tiradami. Drugačne poti k uresničevanju kulturne politike tudi ne bi smelo biti, če je kultura res tisto, kar od nje vsi tako željno pričakujemo. Vprašanje Problemov, v katerih bo verjetno tudi izšel ta spis, pa se ne postavlja samo na ravni sporočilnega medija, na ravni prostora, v katerem se dogaja alternativna kultura in umetnost, se postavlja predvsem esencialno: so Problemi lahko tudi nosilec, kot so to že bili, avantgardne in eksperimentalne umetnosti, ki bo s svojimi izdelki pobijala trditve o ekskluzivnosti in zaprtosti, torej tiste, ki jih etablirana kulturniška srenja uporablja po principu, da je »napad najboljša obramba«? In ne nazadnje, kakšen vpliv lahko imajo Problemi na slovensko kulturo in umetnost, tako s svojo umetniško prakso kot tudi kulturno teorijo. Kajti če so Problemi del določanja, kaj je kulturna politika, potem je treba priznati, da mora imeti to določanje izhodišč in temeljnih pojmov na področju kulture in kulturne politike enake štartne pozicije, kot vsaka druga etablirana in institucionalizirana oblika kulturnega in umetniškega udejstvovanja. Če temu ni tako, potem je kulturna situacija in kulturna politika odeta še v temnejše in mračnejše barve, kot pa jih slika pričujoči spis. In gorostasnost govorjenja o kulturni politiki še bolj brezupno gluhonema.

Denis Poniž

ADRIANO SPATOLA

samo simičič – glosa o potrpljenju

Prijatelj me je nagovoril, naj napišem glosa o svojem primeru. Moji vesti je sicer bližje potrpljenje kot samopomilovanje ali srdito obtoževanje ljudi, zato mi je tuje pisati o sebi. Moj notranji čut mi pravi, da so ljudje moj drugi jaz; torej je v njih in meni ista človeškost v različnih osebnostih in različnih stopnjah duševne moči in tudi jaz nisem imun zoper njihove slabosti. Pa vendar pričakujem, da sem po svoji notranjosti tudi zanje njihov drugi jaz, ki sme biti razumljen, ljubljen in ošteván, če ravnám napačno ali če lažem. Zato sem se odločil glosa napisati, ker ne mislim zgolj nase, marveč na tisto, kar je med nami vsemi.

V iskanju temeljev civilizacije sem v najrazličnejših pustolovščinah odkril na postajah svojih življenjskih poti vire globokih notranjih spoznanj, v katerih se je, poetično rečeno, tipajoč duh materializiral v osebnost z jasnimi mislimi in dejavno silo v njih. V trenutku prvega cveta te zrelosti (pri okrog 30 letih) me je pritisk nabranih zakladov človeške modrosti in njene resnice pričel težiti, ker jih nisem več mogel zadrževati zase. Sklenil sem storiti vse za izpoved svojega odkritja primerno potrebam sveta, ki so mu širine duha smiselna vsebina življenja. Tedaj se je v meni sprostil duševni dogodek, ki pravimo, da **kliče** človeka k pravemu, zanj edino možnemu delu — **poklicu**, za katerega se ni samo izšolal, ampak je njegovo srčno bistvo. Prvič sem zavestno in z jasno predstavo o tem, kaj me čaka, sprejel v svoj intimni zakup tisti del radosti, ki osrečuje s spoznanji tudi druge, in tisti del trpljenja, ki ga za to radost zmorem nositi sam. Pisati poezijo, ustvarjati umetnost in graditi misel svobodnega človekovega duha je zapisano v mojem srcu. Vse svoje delo sem moral zasnovati na tem dejstvu in pustiti vse drugo, če sem hotel biti zvest sebi, in se ne ozirati na težave in mnenja, ki smatrajo delovanje duha za iluzijo in izmislek fantastov. Vodila me je splošna človeška nujnost, da v svetu morajo živeti misleci in pesniki, ki skrbijo za spoznanja, lepoto, za slike, ki izzivajo z grdoto vest o zlu in zbujajo razsodnost, in za znanje »po duhu potujoče duše«, ki ni sebi namen, marveč deli sebe s svetom in ljudmi. V tem smislu je inteligenca prav tako »vrt človeštva« kot gospodarstvo in družba, celo bolj človeški od proizvodnih mehanizmov in družbenih struktur. Odločitev, da snujem misli in metafore in da z njimi vestno prispevam k oblikovanju in preobrazbi javnega mnenja, mi je nadvse draga in jo ljubim bolj kot udobje blagostanja, bolj kot srečo, ki bi je ne mogel uživati brez drugih. Zanj se tudi res-

nično žrtvujem, kajti nobena moč ni vrednejša od moči človeškega srca, čeprav je še tako pogubna.

Pot samostojnega pisatelja je polna negotovosti in težav. Vsak začetniški korak bodisi v pisanju bodisi v odnosih z ljudmi, od katerih si odvisen, ubija in lomi. Ta »igra« je v naši mentaliteti dovoljena le kot vrtičkarstvo po službi, nikakor pa ne kot usode polna kultura in zavestno delo. Literarnih časopisov je premalo, da bi bilo pišočim zagotovljeno stalno ustvarjanje, ogromne človeške sile pa se zlivajo le v proces, ki zadovoljuje zgolj metabolizem človeka in ga podreja darvinistični opici brez duha, po katerem je človek človek. Zatorej je neupravičena podrejenost kulture razmeram v gospodarstvu in organizacijam družbe. Umetnost in kultura, to je temeljna človeška svoboda. To pa izjavljam na lastno pest, po svoji skušnji in svojem, vendar človeškem spoznanju. Ker tako mislim jaz sam, sem si sam naložil skrb, da se preživim s honorarji, ki znesejo okrog 1500.— din mesečno, tako da si ne morem oskrbeti niti poštene kurjave čez zimo. Ne morem se upirati možem, ki so razsodili: »da me družba ne priznava vrednega socialnega zavarovanja in statusa samostojnega pisatelja«, kot mi je ustno izrekel tovariš, ki ureja takšne zadeve. Tudi društvo, ki združuje pisatelje in pesnike, ni dolžno podpirati pišoče ljudi, ki so si ta poklic izmislili v svoji domišljiji in zagledanosti vase, saj bo zgodovina presodila, ali si kdo pošteno ali nepošteno ustvarja v duši podobo pisca in pesnika; ker sem mislil drugače, je moje samoprevare kriva moja neumnost.

Samozvani samostojni pisatelj zato predlagam: da se teoretično sprejeta drugotnost duha ne tolmači kot drugotnost duha ustvarjajočih ljudi, da družba skrbi za razmere pišočih ljudi in umetnikov sploh ter jih materialno kakorkoli podpre, če se ti v naporu po uveljavitvi svojega dela odpo-vedujejo osnovam materialnega blagostanja človeka,

in da prizna delo v pesništvu, pisateljstvu in mišljenju kot enakovreden **poklic** v splošni delitvi dela, položaj samostojnega pisatelja ali umetnika pa obravnava kot **službo**, vredno človeškega dostojanstva, svobode duha in vsaj minimalnega, a rednega materialnega nagrajevanja iz obćih virov.

Nisem poklican za pravnika, ki naj ustvarja družbeno zakonodajo, prispevam lahko le realno socialno čutenje, ki mu pravim človekoljubje in katerega stvarnost povezuje ljudi v bratsko delitev tega, kar imamo, in v družbeno enakost svobodo ustvar-

jajočih ljudi. Ni mogoče verjeti, da je proizvodnja smisel človeštva in naša osnovna skrb. Pomembna je zato, da smisel nemoteno ustvarjamo. Tudi organizacija ljudi v skupnost ne more biti smoter, če ne omogoča svobodnih možnosti duhovnega razvoja človeka skozi stalne notranje prenovitve ter samostojno in javno kulturno delo. Tudi živali so sposobne proizvajati (ose izdelujejo papir) in oblikovati družbene organizme (čebele in mravlje), a le človek je sposoben misliti in se s spoznanji odrešiti svoje ignorance. Delo v področju zavesti je največ, kar človeštvo zmore. Zanj pa mora človek še dandanes tvegati beraštvo in svetniško muko

ali iti v gozdove kot borec z občim zlom. Ta duh presega materijo in brez njega ostane človek pri tehniki dela in v svoji delovni organizaciji — ne le pri nas, marveč kjerkoli v svetu — pomanjšan na svoje instinkte.

Zato smatram svoje delo za vrednejše od osebnega trpljenja, zaščito temeljnih pravic do lastne človeškosti pa izročam boju z nevednostjo in s prezirom do duha. Verujem v moč resnice in moč misli. Verujem tudi, da moj primer ni osamljen, marveč zmeraj pogostnejši v civiliziranem barbarstvu.

When I feel a little bit of all you then your lovely blood and tickle my bed singing the little you all night long pillow sleep sleep

(Play a tiny tune for me On Yer MAgic harP aNd send me A BAR frOM marS Cos I'm hunGRY) *fff* *pp*

PAUL JOHNSON: FORLONA THIS (iz keltskega rokopisa; ki so ga našli na otoku Islay)

dimitrij rupel – zadeva zaupanje

Stari teksti pripovedujejo, kako so nekoč ljudje zapali svojim voditeljem, svojim poglavarjem, čarovnikom, duhovnom, seniorjem, modrim starcem, kraljem, vojvodam, knezom, očetom ... V starih časih naj bi bili kolektivi živeli v skladu sami s seboj, avtoritete naj bi bile legitimne. Takole piše Engels v znamenitem **Izvoru družine** ...:

»In ta gentilna ureditev je v vsej svoji otroški preprostosti nekaj čudovitega! Brez vojakov, žandarjev in policajev, brez plemstva, kraljev, namestnikov, prefektov ali sodnikov, brez ječ, brez procesov gre vse svojo urejeno pot. Vsak spor in prepir razsoja skupnost tistih, ki se jih tiče: gens ali pleme ali posamezni gensi med seboj — in le kot skrajno sredstvo, ki se redkokdaj uporablja, preti krvno maščevanje, naša smrtna kazen je samo njegova civilizirana oblika, ki jo obremenjujejo vse prednosti in slabosti civilizacije. Čeprav imajo mnogo več skupnih zadev kakor mi danes — gospodinjstvo ima skupno cela vrsta družin in je komunistično, zemlja je last plemena, samo vrtilčki so začasno dodeljeni posameznim gospodinjstvom — vendar prav nič ne potrebujejo našega obsežnega in zapletenega upravnega aparata. Odločajo prizadeti in v večini primerov stoletni običaj že sam vse uredi. Revežev in siromakov ne more biti — komunistično gospodinjstvo in gens poznata svoje obveznosti do starih, bolnih in v vojni pohabljenih. Vsi so enaki in svobodni — tudi ženske ...« (MEID V, 303—304).

Durkheim je družbe in skupnosti ločeval na tiste, ki razpolagajo s kohezijo, ali razodevajo njeno pomanjkanje, govoril je o različni stopnji diferenciranosti in integriranosti skupin in skupnosti. Ker je zaupal v novodobno demokracijo, je stare, primitivne družbe imenoval »mehanično solidarne«, nove pa »organsko solidarne«, vendar je v teh slednjih opazil velike težave, recimo težavo **anomije** ali brezpravja. Med »kužnimi« boleznimi nove dobe in sploh družb, ki so slabo integrirane, je navedel **samomor**.

Če se zdaj preselimo iz teorij v današnji čas, lahko v zvezi z zgoraj povedanim opazimo dva pojava: 1. pomanjkanje zaupanja ljudi v voditelje; in 2. iskanje novih voditeljev in izgubljenega zaupanja. Naj to opišem najprej z zelo oddaljenim primerom kolektivnega samomora pripadnikov sekte **Hram ljudstva** v Gvajani. Ta samomor — o tem sem prepri-

čan — govori o neki temeljni pomanjkljivosti ameriške družbe, ki bi jo Durkheim imenoval pomanjkljiva integriranost, Marx **odtujitev**, Weber pa **železna kletka**. Da gre do Američani skoz obdobje krize zaupanja v svoje voditelje, je jasno že dolgo časa, še posebno od afere Watergate. Iz te krize se rojevajo nove skupnosti, nove integracije, iščejo se novi voditelji. Eden takšnih voditeljev, ki se je našel v tej krizi, je Jim Jones. Kot je razvidno iz objavljenih gradiv, tega moža ni mogoče imenovati drugače kot **lažnega preroka**. Na svojški način se uresničuje svetopisemska napoved!

Naj navedem nam vsem bližji in za nas važnejši primer: samoupravljanje. Jasno je, da je samoupravljanje zraslo iz krize državnobirokratskega modela družbenega življenja. Jugoslovanski ljudje so se odločili, da jim niso potrebni stari patroni in zapovedniki, da ne marajo državnooblastniške prisile, ampak da si lahko vladajo sami. Iz te potrebe je nastal v razvoju povojne Jugoslavije delegatski sistem, ki temelji na nezaupanju — do starih predstavnikov, odposlancev in zastopnikov. Delegatski sistem je utemeljen na prepričanju, da je najbolje pri vsaki stvari biti sam zraven, da ni mogoče zaupati ne lepim besedam ne bleščečim očem, ampak da je treba stvari vzeti v svoje roke. Delegatski sistem je v tem smislu najmožičnejša varianta upravljanja z družbenimi zadevami in svetovna prelomnica.

V današnjem času se tedaj ravnamo po načelu zaupanja glede na **delo** in ne glede na **apriorni položaj**. Noben odposlanec in zastopnik nam ni vnaprej vreden zaupanja, ampak si mora to zaupanje sproti zaslužiti. Zato tudi delegatski sistem predvideva možnost zamenjave delegata. Stari časi apriorne avtoritete so tedaj za nami, kakor je za nami tista čudovita skladnost, ki so jo opisovali pred Engelson, Durkheimom pa Lukácsem že rimski pesniki, npr. Ovid. Zdaj pravimo: avtoriteta razumnosti.

In zdaj naj opišem tretji primer, ki je v zvezi s slovenskimi pisatelji in njihovim društvom. V zvezi s položajem slovenskega pisatelja je nastala določena kriza, ki bi ji lahko metaforično rekli: **odhod pisatelja z odra slovenske družbe** (gre za majhno parafrazo Fritzove pesmi o pesnikih). V tej krizi (ko so slovenski pisatelji iz-diferencirani in dez-integrirani glede na splošne slovenske projekte) se je nekaterih pisateljev polotila melanholija, drugih pa spet brezglavo iskanje novega občestva, novega **gensa**. V takšnih kriznih časih se seveda lahko dogodi, da lažni preroki zavedejo ljudi. Poskušal bom opisati, kako se je to zgodilo pri DSP.

Položaj je bil tak, da je omogočil, da se je nek posameznik lahko oglasil za branilca demokracije, za žrtev sistema, in da je okrog sebe zbral število vernikov. Medtem ko bi demokracija velevala, da bi se njegov položaj sproti preverjal, da bi se moč porazdeljevala, da bi nastal prostor združevanja glede na delo (to je pisateljstvo), se je zgodilo, da se je prostor DSP vse bolj ožil, da so bili vanj pripuščeni ljudje glede na svoj apriorni položaj (položaj simpatije, položaj v drugih hierarhijah itn.) — nikakor pa ne glede na svoje delo. DSP je v zadnjem obdobju (štirih, petih let) uveljavljalo vse mogoče ključe in načela (regionalni, generacijski itn. princip), ne pa **delovnega principa, principa pisanja tekstov**. In tako se je zgodilo, da je lahko vodstvo tega društva izkoristilo zaupanje svojih članov in iz svojega delokroga izključilo najproduktivnejše ali vsaj zelo produktivne člane, in jih nadomestilo z nostalgичnimi in tudi nekoliko zbeganimi verniki, ki so iskali preroško, očetovsko zavetje. Kaj se je konkretno godilo? Tu naj preidem v prvo osebo in na raven osebne izkušnje, da mi kdo ne poreče, da hočem sam zbirati skupine in jih zastopati na ravni politične konfrontacije.

1. svoječasnno sem bil imenovan ali izvoljen v stanovanjsko komisijo DSP. Ko sem v njej zagovarjal stališče, ki je bilo v nasprotju s članom vodstva DSP, sicer pa je predstavljalo večino v komisiji, je bila stanovanjska komisija ukinjena;
2. PRED nastopom sedanjega vodstva sem vestno in redno sodeloval v komisiji za stike s tujino: povem naj, da nisem v naslovu člana te komisije nikoli nikamor potoval, nikogar reprezentiral, če sem bil povabljen na tako posvetovanje v ožji domovini, je bilo to zato, ker sem za tisto priljubljenost napisal naročni referat; s prihodom sedanjega voditelja se je moje sodelovanje nehalo in kot mi je bilo sporočeno, nenadoma nisem več ustrezal za delo glede na svoj apriorni (sumljiv) položaj; kot mi je sporočeno, se je v zadnjem obdobju delovanje te komisije nekoliko zožilo, v glavnem na določanje reprezentantov za različna potovanja v tujino, tistih seveda, ki so ugajali voditelju DSP;
3. vedno sem smatral, da je DSP prostor pisateljev, kamor se pisatelji morejo obračati v svojih poklicnih zadevah, dobili naj bi nasvete in pomoč; DSP v zadnjem obdobju ni bil takšen prostor, ampak je bil prostor, ki ga je vodstvo izkoriščalo za klevetanje, ovajanje, onemogočanje pisateljev. Ko mi je izšla neka knjiga, je voditelj društva, katerega član sem, hodil od Poncija do Pilata, spraševal in ovohaval, govoril in podpisoval, češ da gre za nevarno, slabo, nepotrebno knjigo. Govoril je skratka zoper moje delo, v imenu društva pisateljev zoper pisatelja. Tovari-

ši, takšnega društva ne potrebujem: bolje mi je, če ga ni. Zakaj bi nekdo, če je član nekega stanovanjskega društva, v zvezi s tem svojim stanom trpel še hujše težave, kot jih že trpi. Potrebujem društvo, ki se zame postavi, ne ki se postavi zoper mene. Skušal mi je ta naš voditelj prepričati izdajo druge knjige, prepričati udeležbe na posvetovanjih, prepričati delo — in vse to z bakljo v roki, z bakljo, ki jo je prižgal ob ognju svojega hrama, ki smo mu mi vsi v začetku posodili svoje plamene in plamenčke.

4. Pa ne gre samo za pravice nominalnih članov društva, ki so bile dan za dnem poteptane, ampak za pravice delavcev pisateljev, ki še niso člani DSP; njegov voditelj si je na vse načine prizadeval, da bi zastavil vhod v svoj zasebni hram neposvečenim brez insignij: mladim pesnicam, pesnikom, ki so morda v zadnjih desetih letih napisali več verzov in strani, kot jih je napisal sam voditelj, je zapovedal ostajanje zunaj hrama. Ko pa hram ne bi smel biti hram ampak normalna hiša, kjer se nahraniš in poviješ rane. Edino še, kar je ostalo od društva, je tanka biljka eksistence svobodnega umetnika. Mladi pesniki prihajajo k meni in pravijo, da jih voditelj spravlja ob kruh in zdravje, in naj kaj storim. Kaj naj storim in kaj lahko storim, če me je vodstvo DSP črtalo s seznama živih, ko sem relativno še pri močeh.
5. Vodstvo DSP si samo kroji pravico, zraven pa trdi, da zastopa pravice vseh, da je kraj sinteza vseh krojev. Trd oklep pravice si je skovalo in nobena puščica in nobena beseda ga ne zadene. Kaj je storilo: nelegalno in netovariško si je določilo štiriletni mandat, si izbiralo upravne odbore in tajnike, predsednike komisij, pošiljalo karakteristike in se pošiljalo za izvedence v različne organe, žirije in komisije, se pošiljalo na položaje, se volilo za predstavnike slovenske literature med drugimi literaturami, ne da bi vprašalo člane in literaturo.

Ko to govorim, izhajam iz **nezaupanja**. Tudi če bi še pred štirimi leti imel kaj zaupanja, ga danes nimam nobenega. Zato predlagam, da svoje društvo utemeljimo na nezaupanju, to je na zaupanju zaradi **dela**, ne zaradi avtoritete in apriornega položaja. S tem bomo onemogočili, da bi nas same zavedlo k enostavnim rešitvam, k demagoškimi zatekanjem v nova plemena: saj vendar vemo, da so minili časi skladnosti.

Ponovil bi misel, ki sem jo pred kratkim izrekel med svojimi kolegi pri reviji Problemi: presekajmo situacijo, ko zaupamo le abstraktnim položajem in fevdom. Vnaprej si hočemo razdeliti pogačo, ozem-

lje, ne da bi kanili eno kapljo vode na moko, ne da bi zasadili eno seme v zemljo. Navaditi bi se morali živeti skupaj, četudi nismo vsi eno, in nimamo enakih misli, družiti nas mora delo, ne strah pred oblastjo drugega. Kot je minil čas zaupanja v enega samega boga, je minil tudi čas malih fevdalcev, ki boječe prežijo vsak za svojim plotom. Če torej v kaj zaupam, je to delo, je to demokratičen sistem hkratne integracije in diferenciacije, ali kot pravi Kardelj, naš častni član, pluralizem samoupravnih

interesov. Sicer bomo še naprej tavali od enega lažnega preroka k drugemu.

Torej nisem samo zato, da se skliče občni zbor, kjer naj se postavi na dnevni red zaupnica vodstvu DSP, ampak zato, da se v DSP ugradijo demokratični odnosi, ki bodo preprečevali možnost manipulacije, ki bodo priznavali avtoriteto razumnosti, ne rationem auctoritatis, ki bodo po možnosti odpravili pojav lažnih prerokov.

GUIDO SAVIO

MATJAZ HANZEK: mikroportret feota (pesnika) — 1 mikron

ivan urbančič – elementi za razvitje vprašanja naroda na slovenskem

Pričujoči spis je zelo skrčen povzetek iz mnogo obširnejše študije (obsegajoče cca 700 tipkopisnih strani), ki jo je avtor napisal v okviru svojega rednega dela na Institutu za sociologijo in filozofijo v Ljubljani. Spis nakazuje vrsto elementov za sistematično razvitje sodobnega vprašanja naroda za razliko od tradicionalnega narodnega vprašanja, povezujoč narod kot zgodovinski pojav z epohalno-zgodovinskimi določili bistva človeka. Poglavitni del omenjene študije je prikaz epohalnih določil bistva človeka v novem veku, v modernem času in v sodobnosti.

1. Razvitje vprašanja naroda v sodobnem svetu s posebnim ozirom na vprašanje naroda na Slovenskem zahteva teoretičen oris skrajnega horizonta filozofskih vprašanj človeka, oris epohalno-zgodovinskih določil človeka in le-tim ustreznih oblik človeške skupnosti. Gre nam skratka za to, da bi se ponovno in iz ožira na **današnje** svetovno-zgodovinsko dogajanje ovedeli sodobne problematičnosti naroda kot takega in še posebej usodnih sestavin in vprašanj slovenskega naroda v sodobnem svetu.
2. Ker so torej Slovenci kot narod izhodišče, predmet in cilj naših raziskav, se nam kot prvo zastavlja vprašanje pojmovanja slovenskega naroda. Vedeti moramo, kaj je slovenski narod, in kakšna je njegova posebna geneza. Brez take vednosti najbrž ne bi vedeli niti tega, kaj pravzaprav raziskujemo in čemu.
Da pa bi vedeli, kaj je slovenski narod v svoji posebnosti, je treba še prej in nujno najti ustrezen odgovor, kaj je pravzaprav **narod kot narod**, katere so njegove konstitutivne značilnosti, kakšna je njegova geneza v zgodovini Evrope, kako je z narodom kot narodom v modernem svetu, in kaj se narodu kot narodu obeta v prihodnosti.
3. Čeprav se zdi na videz jasno in samoumevno, kaj je pravzaprav narod, zaidemo pri poskusu odgovora na to vprašanje v nemajhne težave, in vsa samoumevnost tega pojma se nam zgubi. Tako se nam z vso ostrino in nujnostjo vrača vprašanje, kaj je narod?
4. S tem zastavljamo **vprašanje naroda**. To naše **vprašanje naroda** pa moramo razločno in ostro razlikovati od **narodnega vprašanja**. Narodno vprašanje vstaja v okoliščinah posebnega na-

rodnega zatiranja, tj. v okoliščinah vnanje ovir narodnega gibanja ali hotenja samostojnosti naroda. Narodno vprašanje se je npr. zastavljalo ljudstvom stare Avstrije, ki je ovirala gibanje teh ljudstev k lastni samostojnosti. Narodna vprašanja so v današnjem svetu (posebno v Aziji, Afriki itd.) sicer še vedno aktualna; vendar se narodno vprašanje v tej obliki npr. Slovincem ne zastavlja več kot prvo in odločilno vprašanje. Na novo postavljeno **vprašanje naroda** pa izhaja iz nove, spremenjene konstelacije naroda v modernem svetu in zadeva njegovo **bistvo** (v posebnem smislu te besede). Novo **vprašanje naroda**, ali iz ožira na našo temo **vprašanje naroda na Slovenskem** je načeloma možno šele v koncu tradicionalnega narodnega vprašanja, tj. v koncu ali dovršitvi narodnih gibanj v narodne države in torej v času začenjajočega se preraščanja narodov v neko univerzalno človeštvo. Vprašanje naroda vsebuje **distanco** do naroda in z njim je narod sam **v vprašanju**. V nadaljevanju gre naprej za to, da se pokažejo tisti momenti nove konstelacije naroda v modernem svetu, ki sami po sebi peljejo k našemu novemu **vprašanju naroda**.

5. Ker tu postavljamo vprašanje naroda z ozirom na Slovence, ker skratka postavljamo **vprašanje naroda na Slovenskem**, so za nas posebno važna tisti razmišljanja slovenskih avtorjev o slovenskem narodu, ki se gibljejo v neki posebni izkušnji nove konstelacije naroda v modernem svetu. S tega vidika se ustavljamo pri težah več slovenskih avtorjev in pri njih ugotavljamo neko bolj ali manj jasno formulirano, bolj ali manj jasno ugledano posebno **dilemo** naroda, še posebej malega naroda danes, pri čemer začetki védenja (slutnje) za tako dilemo segajo že v čas naše »moderne«. V jeziku sodobne znanstvene teorije je ta dilema, na kratko formulirana, naslednja:

- Postavka je narod kot sistem v svojem okolju.
- Spremembe v okolju in v narodnem sistemu so v nekem medsebojnem razmerju.
- Spremembe v okolju zahtevajo prilagajajoče spremembe v narodnem sistemu.

- Sistem, ki ne odpravi v sebi zavor za svoj, glede na okolje, nujen razvoj, ne more preživeti, oz. je v svojem nadaljnjem obstoju ogrožen.
- Sistem, ki mora, če naj preživi, odstraniti v sebi elemente svoje lastne identitete, elemente, ki se mu kažejo kot taka zavora, se v svoji identiteti sam odpravi in s tem prav tako kot tak ne preživi, se ne obdrži.

Omenjena dilema ni primerna kot **stališče** za naše novo **vprašanje naroda** in tudi ne kot **stališče** za naše raziskave, temveč nam v svoji faktičnosti služi kvečjemu lahko za **izhodišče**. Niti ena niti druga stran dileme, niti ne dilema kot taka ni primerno stališče za odgovarjanje na naše vprašanje naroda.

6. Pretežna večina avtorjev, ki danes razmišljajo o narodu, si ne zastavlja načelnega vprašanja, kaj pravzaprav je narod. Ta pojem puščajo v neki obrabljeni samoumevnosti, ki ničesar ne pove. To velja tudi za vse naše avtorje, pri katerih smo se doslej zadrževali. Zato se nam spet postavlja vprašanje, kaj je pravzaprav narod kot narod in kaj je, oz kakšna je njegova geneza, da bi tako šele lahko govorili o posebnostih Slovencev kot naroda. Vprašanje nas pelje k že obstoječim teorijam naroda. Preučitev nekaterih takih teorij naroda nam pokaže nekatere njihove bistvene značilnosti:

- Vse so razvite v neki svojski ločenosti od vélike evropske filozofije, ki pa ji ostajajo brez lastne tematične védnosti o tem vendarle notranje zavezane.
- Vse skušajo narod v genetičnem oziru razložiti tako, da iščejo tista historična dejstva in tiste dane psihične, kulturne, družbene, ekonomske, etnološke ipd. elemente, ki da v svojem medsebojnem spletu tvorijo tako-rekoč **pred** narodom kot narodom dani, »zunaj« njega delujoči **vzrok** za njegov nastanek.
- Pri vseh kmalu uvidimo, da taka historično dana dejstva in taki elementi ne razložijo geneze naroda, ker so sami pravzaprav že **akti** naroda, jih torej pred narodom kot takih ni bilo in zato z njimi ni dan odgovor na vprašanje geneze naroda kot naroda, torej ostane pri vseh teh teorijah naroda nepojasnjena »skrivnost«: **bistvena geneza naroda kot takega**.
- Pretežna večina obstoječih teorij naroda govori o legitimnosti zahteve po narodni svobodi, po samodoločanju naroda v vsakem možnem oziru, ne da bi skušale dati od-

govor na vprašanje, od kod taka zahteva sploh lahko izhaja in kaj pomeni (vsebinski vidik svobode naroda), in ali kot znanstvene teorije — za kakršne se imajo — sploh lahko tematično obravnavajo svobodo.

Iz dosledne moderno-znanstvene obravnave naroda, ki se radikalno drži svojih imanentnih možnosti, pa narod, narodnost, ljudstvo in podobno sploh ni več kaj realnega. Tako so »ljudstvo«, »narod«, »narodnost« itd. le besede, ki iz sugestivnega učinka jezika dobijo samo **videz** realnih entitet, so torej samo fikcije, s katerimi ni mogoče reševati kakih problemov, in ki tudi ne dajejo kakih jasnih pravil za državno ali družbeno življenje. Na take fikcije pa se vežejo nekatere množične emocije, s katerimi je mogoče in je treba tako ali drugače računati, ki pa postanejo lahko tudi nevarne. To je dosleden rezultat moderne znanosti, če se loti raziskave naroda ipd. Pri tem ostaja v okviru te znanosti neodgovorljivo vprašanje, ali je moderna znanost edina možna oblika človeške védnosti, in ali je ta znanost sploh še védenje o čem, posebej še o narodu.

7. Obstoječi poskusi razlikovanja med ljudstvom (etnos) in narodom (v smislu nacije) so v istem smislu nezadostni kakor že prej omenjene teorije naroda. Ko namreč skušajo razlikovati med ljudstvom kot tistim, kar naj bi bilo obstajalo pred narodom, in samim narodom, navajajo namreč za karakterizacijo te razlike prav tista določila, ki po njihovi teoriji **povzročijo** nastanek naroda. Tako je npr. nasploh ta postopek naslednji:

Sovisni elementi geneze naroda so a, b, c, d, itd.; sedaj pa se pri ugotavljanju razlike med ljudstvom in narodom spet navede te iste elemente a, b, c, d, itd. To se pravi, naj bi karakteristike, ki razlikujejo **narod** od vsake druge človeške skupnosti oz. grupe, veljale tudi za razliko ljudstva kot predhodnika naroda in tega naroda samega. Tak postopek pa je načelno nedopuseten, ker ne vidi, da tudi ljudstva kot tega ljudstva še ni bilo pred aktom vzpostavitve naroda.

Po drugi strani nekateri skušajo najti razliko med ljudstvom in narodom ob vodilu sheme, po kateri je **ljudstvo narod v možnosti**. Tudi po tej shemi je prezrto dejstvo, da je karakterizacija ljudstva kot **naroda v možnosti** dana samo iz ozira na narod, pri čemer ostaja docela nedoločeno: kaj bi moglo biti to **ljudstvo samo** brez ozira na (»poznejši«) narod.

8. Omenjene nezadostnosti neodvisno od evropske filozofije razvitih teorij naroda in ugotovitev njihove notranje, njim samim nerazvidne zavezanosti **duhu** te filozofije — vse to samo po sebi zahteva, da premislimo narod eksplicite iz vélike evropske filozofije. Izhodna teza je, da se začnejo narodi porajati šele v novem veku evropske zgodovine. Vprašanje je, kaj je tisto, kar daje novemu veku ta značaj, da je namreč prav **novi** vek. Splošen odgovor je, da je novi vek ali nova epoha svetovne zgodovine neka notranja povezana enota ne pa le vsota slučajno v tem času najdljivih mnogoterosti oz. različnih pojavov. To, kar vse te različne pojave družijo v enoto epohe, kar jim daje neki edinstven značaj, je imenovano **duh** nove epohe svetovne zgodovine. Ker je ta »duh« kot to obče v posebnem in posameznem, dojet le **vnanje**, z opazovanjem od zunaj, se javljajo pomisleki in dvom, ali je ta »enotni duh« zares **v stvari sami** tisto, kar vse mnogotero povezuje v enoto nove epohe, ali pa je nekaj, kar mi sami stvari le pripisujemo. Kljub obveščeniosti o tem, da jemlje vélika evropska novoveška filozofija za svoje izhodišče, medij in cilj prav tega duha, naši dvomi s tem niso odpravljeni. Zato tudi nismo gotovi, da je mogoče in nujno narod kot narod misliti iz te evropske filozofije.

9. Omenjeni dvom nas pripelje do edine možnosti vstopa v tega »duha«, v možnost gledanja tega novega duha **od znotraj**. S tem prehajamo k imanentnemu razvitju **principa** novega duha in s tem obenem principa ali neporušljivega izhodišča in fundamenta vélike evropske novoveške filozofije. Ta princip je vzpostavljen z Descartesovim stavkom **ego cogito, ergo sum**. Razvitje tega principa pokaže:

— da se z njim docela svobodno, brez vsake odvisnosti od česa vnanjega **ustvari ta ego** kot absolutni subjekt, ki ga v dotedanji zgodovini ni bilo;

— da se v aktu te samostvaritve novega **ego** ali subjekta docela na novo v dotlej neslučenem bistvu vzpostavi tudi docela novo mišljenje, ki ima bistveni značaj **pred-stavljanja**;

— da je to novo mišljenje vedno **akt** in je torej kot neka teoretična dejavnost vendarle že s samim tem **dejavnost** in torej volja, kar pomeni, da je novo vzpostavljeni subjekt enotnost novega mišljenja in nove volje, enotnost teoretične in praktične dejavnosti;

— da se glede na tak ustroj novega subjekta novi filozofiji zastavi naloga razviti ustroj teoretične dejavnosti subjekta (teoretična filozofija) in ustroj praktične dejavnosti subjekta (praktična filozofija);

— da se naloga samorazvitja vseh momentov novega, samoustvarjenega subjekta edinstveno dovrši v sistemih nemške klasične filozofije — in sicer dovrši od tako imenovane subjektivno idealistične do objektivno idealistične stopnje te dovršitve.

10. Razvitje principa nove filozofije, namreč principa **cogito — sum** kot vzpostavitev vseh momentov ustroja tega samoustvarjenega absolutnega subjekta, nam razkriva ustroj **bistva** epohalno novega človeka, po katerem se nova epoha svetovne zgodovine šele lahko imenuje novi vek. S tem prihajamo do vpogleda, da epohalne svetovno-zgodovinske spremembe oz. prevrati zadevajo samo **bistvo** človeka, in se ne godijo mimo ali nad človekom ali zunaj njega. **Bistvo** človeka je torej epohalno zgodovinsko in šele, če se zgodi taka **bistvena** sprememba, je sploh mogoče govoriti o epohalni spremembi, tj. o nastopu nove epohe svetovne zgodovine. Oboje je notranje sovisno.

11. Ko razvija svoj novi princip ali izpostavlja bistveno novi ustroj novega človeka, pokaže vélika evropska filozofija celoto življenja tega po bistvu epohalno novega človeka. Človeštvo se v svoji novi samoustvarjeni človeškosti ali novem bistvu **uoblikuje** v enotnih ljudstvih ali narodih. Človek novega bistva in samoustvarjeno novo ljudstvo oz. narod si torej nujno sopripadata. Ljudstvo ali narod se tako pojavi v svetovni zgodovini z aktom svoje absolutne (= samostojne, neodvisne od česa sebi vnanjega) samostvaritve **ex nihilo**, in notranje opazovanje akta te samostvaritve pokaže obenem bistveno genezo naroda oz. ljudstva. Ta geneza se dogaja na način bistvene **iz-obrazbe** po bistvu novega človeka. Tako nova »narodnost« ali »ljudskost« ni le kaka človekova pripadnost ali kaj podobnega, temveč pripada samemu epohalnemu bistvu novega človeka.

12. Samoustvarjeno ljudstvo ali narod je stalna dejavnost, je dejavnost sama; ne pripada mu kaka mirujoča ali mrtva bit, temveč samo dejanskost. Zato je narod gibanje nenehne aktivnosti. To gibanje rezultira oz. vsaj nujno teži k ustanovitvi sebe kot lastne narodne države s svojskim notranjim ustrojem. Prav tako nujno se ljudstvo oz. narod notranje členi v urejeno in strukturirano narodno družbo. Bistveni ustroj narodne države in narodne družbe razvije iz svo-

jega principa nemška klasična filozofija — predvsem v Heglovem sistemu. Narodna država je po svojem edinstvenem principu urejenosti mon-arhija. Ustroj narodne družbe tvorijo stanovi, ki se ločijo po funkcijah v narodno-državni celoti oz. po obliki lastnine. Osnovni stan so samostojni kmetje lastniki zemlje. Sledi delovno-poklicni stan (Stand des Gewerbes), ki je sestavljen iz treh različnih pod-stanov: rokodelskega (samostojni obrtniki), tovarnarskega in trgoveškega. Tretji je občni stan, ki ima svojo samostojnost v dejavnosti za občni blagor. Razen teh stanov obstaja še nekaj, kar ni ne stan ne skupina, ampak se imenuje sodrga ali drhal. Ljudstvo oz. narod je po svojem bistvenem notranjem ustroju **meščanska** ali boljše **državljska družba**. Ta beseda ni docela ustrezen prevod termina »die **bürgerliche Gesellschaft**« in tudi »**der Bürger**« iz ozira na naše razmišljanje pravzaprav ni »**meščan**«, temveč prej **občan**, ali pravzaprav **državljan** iz ozira na **narodno državo**. Zato bomo rekli, da je družba narodne države kot take **državljska družba**, sestavljena iz **samostojnih, svobodnih državljanov različnih stanov**.

13. V skladu s svojim principom pokaže filozofija nemškega klasičnega idealizma na to, da je narod oz. ljudstvo najvišja v zgodovini doslej realizirana oblika človeške skupnosti, da pa kot taka še ni zadnja oblika. Kakor se namreč ljudstvo oz. narod sam po sebi ustvari, tako se po svoji dovršitvi tudi sam sebe usmrti in preide v višjo obliko človeške skupnosti — svetovno skupnost. Narod je namreč posebna oblika človeškosti in v tej posebnosti obenem nujno omejena. Odprava te omejenosti implicira samousmrtitev naroda kot posebnosti.

14. Narodu oz. ljudstvu »ustreza« torej samo »nemška« klasična filozofija. Samo ta domisli narod kot **subjekt**. Filozofija naroda je in ostane ta »nemška« filozofija. Samo v nji je razvit **pojém** naroda in narodne države tako v sistematičnem kakor tudi v genetičnem oziru.

Samo ta filozofija je filozofija absoluta ali žive substance kot subjekta. Ta absolut je njena stvar sama. Nobena posebna znanost zato ne more dati **bistvenega** pojma naroda. Znanosti v današnjem smislu besede lahko raziščejo (in morajo raziskati) konkretno historično fakticitev vsakokratnega konkretnega naroda, o bistvenih filozofskih pojmih kot strukturnih možnostih naroda pa ne odločajo.

15. S pridobljenim klasično-filozofskim pojmom naroda si pri našem novem **vprašanju naroda** še ne moremo mnogo pomagati. Naš cilj je: priti

z našo filozofsko vednostjo »na višino našega časa«. Pridobljeni bistveni pojem naroda nam zato služi le kot osnova za nadaljnji premislek. Tega začenjamo z orisom marksistične teorije naroda. Premislek pokaže, da temelji ta teorija na bistvenem pojmu **proizvodnje** kot udeleževanja **proizvajalnih sil**. To pa je filozofski fundament Marxove filozofije. Marksistična teorija naroda nas pelje k Marxovi filozofiji, katere fundament in horizont je prav proizvodnja kot udeleževanje proizvodjalnih sil.

16. Marx nastopa do nemške klasične filozofije izrecno kritično. Ta kritika zadeva sam princip novoveške filozofije. Pokaže se, da je opisani absolutni samoustvarjalni akt, izražen v principu **ego cogito ergo sum**, da je ta principialno začetna samoustvaritev subjekta, zagledana samo kot »miselna« stvaritev. Ta akt je za Marxa »abstrakten« v tem smislu, da je pri njem abstrahiran osnovni **pogoj** take in vsake misli kot misli, marveč da mora za tak miselni akt že obstajati faktični živi individuum, ki moča zadovoljevati svoje življenjske potrebe in proizvajati predmete za to zadovoljevanje. In ta individuum je dejanski vedno samo v povezanosti z drugimi takšnimi individuumi. Kar taki individuumi so, so samo po svoji dejanski proizvodnji. Marx kritizira nemško klasično filozofijo iz izkustva neke drugačne človeškosti, **iz izkustva modernega bistva človeka**. Novoveška filozofija do vključno Hegla je govorila iz izkušnje novega bistva človeka glede na prejšnje epohe svetovne zgodovine, namreč glede na srednji in stari vek. Marx govori iz izkušnje epohalno **modernega človeškega bistva**, ki ga označujejo imena delavec-proletarec, proizvodjalno-prisvajalna sila. Z nastopom tega **modernega bistva** človeka se zaključuje novi vek in se začinja **moderna epoha svetovne zgodovine**. Reči je mogoče tudi obratno: **moderni** epohi ustreza spet novo, tj. moderno bistvo človeka. Med novim vekom in moderno dobo je zato v nekem smislu podoben prelom ali zarez, kakršno smo našli med srednjim in novim vekom evropske oz. svetovne zgodovine. Ta podobnost je zgolj formalna. Marxova filozofska misel stoji v tem modernem epohalnem prelomu in ga obenem izreka.

17. Bistveni ustroj modernega človeka je **univerzalnost** njegovih konstitutivnih bistvenih karakteristik. Ta po **bistvu** moderni človek načeloma ni več omejen po posebnosti kakega naroda oz. ljudstva; v svoji družbi ni več določen po določilih narodno-družbenega **stanu** (katerega koli) in zato načelno tudi ni več **državljan**, kar

obenem pomeni, da družba modernega človeka načelno prav tako ni več državljanska družba (die bürgerliche Gesellschaft). Proletarec, delavec, proizvajalno-prisvajalno bitje potreb so imena, ki z različnih vidikov gledanja izrekajo **edinstveno**, sovisno celoto univerzalnih konstitutivnih karakteristik **bistva** modernega človeka. Te so univerzalna produktivnost, univerzalne potrebe, univerzalni predmeti za univerzalno zadovoljevanje potreb, kar vse omogoča in zahteva univerzalno menjavo, ki se nanaša tako na potrebe in njihovo zadovoljevanje, kakor tudi na proizvodnjo in njene predmete.

18. Človek **moderne** epohe svetovne zgodovine po svojem modernem bistvu kot univerzalno proizvajalno-prisvajalno bitje načeloma ni več niti narodni človek ali državljani kot član državljanske družbe, niti ni stanovsko določen, niti ne nastopa kot samostojni subjekt v odnosu z drugimi samostojnimi subjekti, zato tudi ni osebnost, določena po zasebni lastnini objekta. Po svojem bistvu si moderni človek **prisvaja** naravo kot svoj predmet univerzalno za zadovoljevanje svoje univerzalne potrebe, oboje namreč kot rod. V principu zato njegov predmet nima značaja zasebne lastnine, ampak je **svojina rodu**. Moderni človek ima svojo samostojnost in svobodo samo kot rod, ne pa kot samostojni zasebnik, niti ne kot državljanska (bürgerliche) osebnost. To pomeni, da je temeljni družbeni odnos modernega človeka — tj. delavca ali proletarca ali skratka prisvajalno-proizvajalnega bitja bistveno drugačen kot v prejšnji epohi bistva. Temeljen ni več odnos zasebne lastnine objekta, temveč je temeljen odnos univerzalno **prisvajanje** objekta v njegovi (iz rodu izhajajoči) univerzalnosti, kjer je to prisvajanje ipso facto izkazovanje in razvijanje (rodovno univerzalnih) užitek kot človeškega faktičnega predmetnega bogastva. Ne redukcija objekta v odnosih med subjekti na en sam odnos — odnos zasebne lastnine —, ki je povrhu še abstrakten odnos, temveč odnos vsestranske prisvojitve vsestranskega bogastva objekta ali predmeta po vsestranskem polnem rodovnem človeku, je temeljni družbeni odnos po bistvu modernega človeka. Ta prisvojitve pa ni mišljena kot káko uživaštvo, temveč kot razvitje in izkazovanje vsestranskosti človeka modernega bistva. Pogosto omenjana vsestranskost, vendar najpogosteje ne razumljena v principu oz. iz modernega principa, je preprosto **rodovna univerzalnost**: s strani modernega individuuma gledano to pomeni razviti v sebi vse potence ali moči **rodu**, biti zmožen za vse užitke (ki so sami po sebi že tudi produciranje),

ki jih je razvil v svojem razvoju ves rod; pomeni producirati iz tako razvitih zmožnosti za užitek vseh individuumov rodu.

19. Narod je po svojem družbenem ustroju državljanska (»meščanska«) družba, ki je v svoji enotnosti razčlenjena na stanove. Razen stanov obstaja v tej družbi samo še drhal ali sodrga. Sele misel modernega bistva človeka odkrije v narodni družbi temeljno podvojenost. Vsi stanovi skupaj se ji pokažejo kot buržoazni ali lastniški razred, ki mu stoji nasproti — ne več ono brezimno oné ali drhal —, temveč delavski ali proletarski razred. Vzpostavitev modernega bistva človeka in z njim nastop proletariata kot posebnega razreda še znotraj narodno-državlanske epohe sta načelno sovisna. Razredni boj je po svojem končnem smotru v bistvu boj za polno epochalno **udejstvitve** ali **samo-izpostavitev** modernega univerzalnega bistva človeka kot rodu. Vsi drugi cilji tega boja so taktično-strategični in začasni. Ta boj je revolucionaren, revolucija je v svoji dovršitvi tisti akt, ki moderno človeško bistvo kot možnost udejanji. Taka revolucija se zato imenuje **socialistična** in se razlikuje od buržoazne, ki udejanja človeka kot državljana.

20. Narod, ljudstvo, narodni človek ali državljanski človek, na zasebni lastnini objekta utemeljena narodna osebnost, narodna država, stanovni narodne družbe, državljanska svoboda (bürgerliche Freiheit), državljanska enakost, državljansko bratstvo, ustroj narodne države itd. itd., vse to so elementi tiste »stvari«, ki nosi prejšnjo epoho zgodovine (kapitalsko). Marxova moderna filozofska misel sama v sebi z vsem tem nima nič skupnega in je do vsega tega lahko samo v radikalno kritičnem odnosu, ker po bistvu moderni človek faktično, revolucionarno ruši ta svet prejšnje, oz. dotedanje epohe.

21. Iz principa Marxove moderne filozofske misli oz. iz modernega samoproizvedenega bistva človeka z vso potrebno jasnostjo vidimo, da si narod kot narod oz. posebno ljudstvo (ker pač med ljudstvom in narodom glede na doslej razvite principe ni mogoče razlikovati), narodna država, narodna družba oz. državljanska (= »meščanska«) družba, sestavljena iz samostojnih, stanovsko razlikujočih se in na zasebni lastnini zgrajenih osebnosti (= buržoazija v najširšem smislu) nujno sopripadajo in v sovisju s še drugimi momenti, tvorijo celoto sveta prejšnje (kapitalske) epohe. Narod kot narod je principialno vezan na pred-moderno epoho svetovne zgodovine, in kolikor se ohranja še v moderni, je s tega vidika tako po svoji narodni

državi kakor tudi po svojih še ohranjenih elementih državljanske (= »meščanske«) družbe in s tem po svoji posebnosti omejenosti znotraj epohe modernega sveta načeloma samo še ostanek preteklosti, ki bo ob svojem času prenehal obstajati. To prenehanje pa ni vezano zgolj na kak ekonomski napredek (ekonomija je v principu vedno **nacionalna** ekonomija, pripada epohi narodov, državljanski epohi, in je tisto, kar je ravno stalni predmet Marxove najostrejše kritike), temveč je vezano na človekovo popolno bistveno preustvaritev iz svoje narodne oz. ljudske omejenosti v rodovno univerzalnost, v moderno univerzalno prisvajalno-proizvajalno bitje.

22. Prav tako je treba videti, da glede na princip Marxove filozofije mora imeti in ima marksistično potrjevanje naroda, zavzemanje za narodna gibanja in za ustanavljanje novih narodnih držav, zahteva po samodoločbi narodov itd. samo taktično-strategični značaj v pogojih razredne borbe proletariata, ki je že dejansko internacionalno povezan in solidaren. Proletarski internacionalizem je vezan samo na razredni boj proletariata kot posebnega razreda in preneha obstajati v udejanjenem komunizmu skupaj s proletariatom kot posebnim razredom. Proletarski internacionalizem zato ni končni cilj revolucionarnih bojev.

23. Če se vprašamo, kakšno je razmerje med možnostjo in dejanskostjo **moderne** bistva človeka kot principa Marxove filozofije, ugotovljamo, da to moderno bistvo (to moderno določeno človeško **bitje**) ni le kaka prihodnja možnost, temveč **je že dejansko** in je v tej svoji dejanskosti razvilo vse svoje univerzalno rodovno bogastvo. Proizvajalne sile so — **bistveno** gledano — v svojem udejstvovanju ali proizvodnji razvile nesluteno bogastvo vseh momentov univerzalne rodovne subjektivitete: od mnogoterih potreb, zmožnosti in užitkov v načinih zadovoljevanja do proizvodnje, proizvodnih sredstev, kamor spadajo moderna tehnologija, tehnika, znanost, organizacija itd. Vse to je bistvena proizvodna eksteriorizacija rodovne subjektivitete, ki je s to proizvodnjo obenem razvijala in razvila do današnje stopnje svoje razvitosti tudi sama sebe. **Moderna proizvodnja** je dejansko univerzalna, se ne ozira na nacionalne in druge meje, posebnosti in omejenosti; potrebe po bistvu **moderne** človeka so dejansko univerzalne, principialno neodvisne od nacionalnih in drugih mej; užitki v načinih zadovoljevanja teh potreb so prav tako univerzalni, v vsem razvitem modernem svetu načeloma

isti. S tega vidika tudi med razredi ni več bistvene razlike.

Moderno bistvo človeka je dejansko razvito v opisanem smislu in Marxova filozofska misel je po samem svojem principu emfatična misel proizvajalnih sil in njihovega proizvodnega udejstvovanja; do tega bistvenega procesa Marxova filozofska misel ni kritična in tudi nima distance, ker bi sicer morala prenehati biti **taka** filozofska misel. Iz njenega notranjega principa gledano opisani univerzalni proces razvoja proizvajalnih sil — mišljenih sedaj **bistveno** — sploh ni problematičen ali vprašljiv. Iz ozira na sam princip Marxove filozofske misli je ves problem modernega sveta in modernega človeka **samó** v tem, da opisanemu univerzalnemu rodovnemu proizvajanju in prisvajanju (proizvodnemu prisvajanju ali prisvajajočemu proizvajanju) stoji nasproti **zasebno prilaščanje** bodi v individualni, grupni, korporacijski, narodni, blokovski itd. obliki. Ne proizvajalne sile v svojem bistvenem smislu, ampak na odnosu zasebnega prilaščanja zgrajeni proizvodni odnosi v **modernem** svetu so z Marxovega vidika edini vseobsežni predmet kritike, ki vključuje vso ostalo kritiko. Zasebno prilaščanje, zasebna lastnina je temeljni značaj objekta v **odnosu** med subjekti in pripada prejšnji epohi svetovne zgodovine, ne ustreza pa več modernemu razvitemu bistvu človeka in s tem tudi ne moderni epohi sveta, zakaj prav z njim se v moderni epohi ohranja protislovje med dejanskim univerzalnim rodovnim proizvajanjem in prisvajanjem na eni ter zasebnim prilaščanjem na drugi strani.

24. V teku razvoja samih proizvajalnih sil v modernem svetu pa se je dogodil neki **bistveni** prevrat, ki ga z Marxovega principa moderne filozofske misli načelno ni mogoče videti niti kot vprašanje niti kot problem in ga tudi ni mogoče reducirati na proizvajalne odnose oz. sploh na odnos zasebnega prilaščanja. Omenjeni prevrat pomeni **konec moderne** in nastop **sodobne** epohe svetovne zgodovine. Skušamo ga karakterizirati principialno, **bistveno**. Proizvajalne sile so v svoji dejanskosti enotnost proizvodnih **sredstev** in žive, polno razvite bistvene proizvajalne sile ali rodovne subjektivitete. Ta živa proizvajalna sila ali **rodovna subjektiviteta** je absolutna v tem smislu, da se sama po sebi v proizvodnem posredovanju s sredstvi te proizvodnje sama sebe **proizvaja**. Sredstva so njena izpostava in zato načeloma nji podrejena. Taka sredstva so med drugim orodja, stroji, moderna tehnologija, avtomatika, kibernetika

vključno z računalniki, moderna znanost. Celota vseh teh sredstev je **moderna tehnika**. Ta je kot sredstvo razumljena antropološko-instrumentalno. Vsa ta sredstva imajo univerzalni značaj in se jih nacionalne ali druge podobne meje prav nič ne tičejo.

Sedaj moramo ugledati omenjeni bistveni prevrat kot začetek **sodobne epohe**. Moderna razvita proizvodnja je sama v sebi odločilno posredovana z moderno tehniko in kot taka, namreč kot razvita moderna proizvodnja, temelji sama na moderni tehniki. Namesto da bi tehnika še naprej bila le podrejeno sredstvo proizvodnje kot udeleženje **človekovih bistvenih sil**, postane kot moderna tehnika **določujoči pogoj** razvite moderne proizvodnje. Tehnika pa dobi značaj **moderne** tehnike s tem, ko se postavi na egzaktno moderno znanost, ki dobi s tem sama tehnični značaj. Moderna tehnika kot določujoči pogoj moderne razvite proizvodnje ne more biti več proizvodnji kot udeleževanju človekovih bistvenih sil podrejeno sredstvo. Instrumentalno-antropološko razumevanje moderne tehnike ta obrat nujno prezre. Instrumentalno-antropološko pojmovanje tehnike ne ustreza sodobni razviti moderni tehniki. Zahteva, podrediti jo v tako sredstvo, zato ne more uspjeti, kar pelje v stopnjevanje teh naporov in s tem v naraščanje napetosti v človeku, ki se po svoji rodovni subjektivnosti hoče še naprej uveljavljati kot subjekt in gospodar. Prav v tem pa se lomi. Zato odslej tudi ni več živa proizvodna sila ali rodovna subjektivnost tista, ki sama sebe producira in sama določa oz. **postavlja** svojo bit in svoj način biti kakor tudi način biti svojih predmetov in sredstev, temveč je po svojem načinu biti sama določena od moderne tehnike. S tem pa rodovna subjektivnost tudi izgubi svojo **subjektivnost**. Izkaže se, da človek po svojem bistvu kot rod ni več subjekt, da **sodobni** človek očitno ni **gospodar** svojega neomejenega svetovnega gospodarstva, temveč postane po načinu svoje biti **razpoložljiv**. S tem tudi svetovno gospodarstvo v principu ni več človekovo gospodarstvo. Ker se ta prevrat »dogodi« v samem bistvu modernih proizvodnih sil, zadeva neposredno samo moderno bistvo človeka. Med moderno epoko in sodobnostjo je prelom ali razlom. Po bistvu **sodobni** človek ni več samo proizvodna sila in potreba, ni več zgolj proizvajalec-prisvajalec, ni več le delavec ali proletarec, njegovo bistvo skratka ni subjektivnost rodu. In da sodobni človek to ni, ne leži na zasebnem prilaščanju kot proizvodnem odnosu, temveč na prelomu v prisvajalno-proizvajalni sili sami. **Bistvo sodobnega**

človeškega bitja je v svojem načinu biti določeno od moderne tehnike. Njegov ustroj je problem posebne raziskave.

Poskušati zvesti opisani bistveni prelom znotraj samih modernih proizvodnih sil na proizvodni odnos zasebnega prilaščanja kot osnove drugih proizvodnih odnosov je mogoče le, če prezremo, da se omenjeni prelom dogodi na **bistveni ravnini proizvodnih sil** in docela neodvisno od takih ali drugačnih proizvodnih odnosov, predvsem od odnosa zasebnega prilaščanja. Ta odnos sam izgubi svoj odločilni pomen in je skupaj s prej omenjenim protislovjem modernega sveta odrinjen na obrobje nekega drugačnega »dogajanja«. Zato nakazani **bistveni** prelom iz moderne dobe v **sodobnost** sploh ni zagledljiv na podlagi onega protislovja univerzalne proizvodnje-prisvajanja in zasebnega prilaščanja.

25. Izkušnja **sodobnega bistva človeka**, kakor smo ga komaj nakazali, s tem še nikakor ni izčrpana. Sodobna izkušnja je namreč globlja od doslej opisanih, saj se ji iz prikazane **zgodovinskosti** samega **bistva** odpira pogled v to, da se človeško **bitje** razločuje od vsakokratnega zgodovinskega **bistva** človeka, čeprav je to bitje obenem docela potegnjeno v vsakokratno bistvo in takorekoč brez »zaznavnega ostanka« prekrito z njim. S tem se vračamo k čudnemu vprašanju, ki smo nanj zadeli v teku našega razmišljanja, namreč: kaj je v izvorno-bitnem smislu ljudstvo, predno se je vzpostavilo kot ljudstvo v tistem smislu, kakor smo to opisali?; v čem je ta razločenost med ljudstvom in ljudstvom (ne med dvema različnima, temveč pri enem in istem)? Vprašujemo: kaj je človek »bil«, predno je postal po bistvu novoveški človek?; kaj je »bil«, predno je postal po bistvu moderni človek?; kaj je »bil«, predno je postal po bistvu sodobni človek? To ni historično vprašanje, temveč vstaja iz vpogleda v zgodovinskost samega **bistva** človeka, ki nakazuje, da človeško **bitje** ni brezpogojno zvedljivo na **bistvo** človeka, in da z vpotegnitvijo človeškega bitja v vsakokratno zgodovinsko bistvo ta **razloček** ni in ne more biti odpravljen. Za našo temo je razvitje tu nakazanih vpogledov in vprašanj prvorazrednega pomena, zakaj šele z razvitjem le-teh pridemo lahko z »višine« **našega časa**, do njegovega (brez-)temelja.

26. Če človeško **bitje** ni zvedljivo na svoje vsakokratno zgodovinsko **bistvo**, je to bitje z vpotegnitvijo v tako svojo epohalno bistveno določenost in s tako nerazločenostjo samo po sebi ogroženo. Ta ogroženost je toliko večja, kolikor

bolj se izgublja vsaka sled te razločitve. Moderno dobo karakterizira — s te strani gledano — popolna izguba sledi te razločenosti, iz katere se razločuje človeško bitje in bistvo. Ugledanje naroda oz. ljudstva zgolj kot omejene posebnosti in ovire univerzalizmu delovne živali moderne epohe, pred-pripravljeno že s svetovnostjo »hegeljanskega« absolutnega duha, je mogoče samó v izgubi vsake sledi omenjene razločenosti. Teza o koncu naroda oz. ljudstva in sodobna teza o koncu človeka si sopripadata iz izgube sledi omenjene razločitve. Zakaj ugledati narod oz. ljudstvo kot táko omejenost in oviro univerzalizmu ter proglašati njegov konec brez vsakega tehtnega pridržka, je mogoče samo, če se človeško bitje brezpogojno razume kot moderna delovna žival, tj. kot po svojem bistvu proizvajalno-prisvajalna sila ali skratka **delovni človek**. S tem smo se vrnili k dilemi naroda, izhajajoči iz nove konstelacije naroda v modernem svetu. Konec naroda oz. ljudstva v modernem in sodobnem času ogroža samo **bitje** človeka, ker je to bitje brezpogojno voptegnjeno v svoje moderno in sodobno **bistvo**, ker se brezpogojno ima za delovnega človeka, za proizvajalno-prisvajalno silo. Nerazločenost tega dvojega, namreč bitja in bistva, je obenem prezrtje razločenosti ljudstva in ljudstva (kot istega), ki je zato v svojem koncu v »obojem« na koncu. S tem pa vstaja v ljudstvih danes obenem z napredujočo univerzalno nivelizacijo človeka kot moderne in za vse **razpoložljive** delovne živali in še bolj z moderno-tehnično določenostjo človekovega načina biti neka slutnja nekakšne »narodne ogroženosti«, ki se sama neustrezno razume kot nekakšen novi nacionalizem ipd., na drugi strani pa se razlaga zgolj kot preostanek državljske (= meščansko-buržoazne) epohe. Toda oboje je neustrezna diagnoza neke še ne lokalizirane »bolečine« in »slabega počutja«, ki se izkazuje v mnogih »simptomih« moderne sodobne družbe, ki so jih že opazili in jih bo potrebno še podrobneje raziskati. Vstaja slutnja nekakšne naraščajoče »**stiske**« sodobnega človeka, ki se na mnoge načine opisuje in navadno (neprimerno) razlaga in zvaža po že znanih, iz tradicije privzetih shemah. Vstaja nesluten odpor najsubtilnejših individuov sodobne »razvite družbe«, ki posega celo po skrajnih družbeno rušilnih sredstvih, kakršen je sodobni terorizem, v primeri s katerim je »klasični« anarhizem videti prav idiličen. Celó samomor lahko postane táko rušilno sredstvo, naravnano na sebe samega. Govori se o »**eskalaciji nasilja**« ipd. Govori se o življenjski apatiji, sovražnosti, naveličanosti,

utrujenosti sodobnega človeka itd. Vse to se dogaja v takoiimenovanem »razvitem svetu« ob hkratnem obilju, ki je brez primere v zgodovini. Sodobni človek v svojem življenju ne more govoriti o kaki posebni nuji pomanjkanja česa, kar rabi za življenje; živi v brez-nujnosti. In vendar se govori o neki **nuji** sodobnega človeka. Kje so izviri te čudne **nuje brez-nujnosti?**; to ostaja skrito pod vsemi mogočimi razlagami, ki sodobnemu bistvu ne ustrezajo; se skuša rešiti na načine, ki prezrejo konstelacijo, v kateri stoji človeško **bitje** v sodobni določenosti svojega **bistva**.

27. Glede na narod oz. **ljudstvo** vidimo, da v sodobnem svetu vstaja vprašanje lastnega jezika kot prvo in nato vprašanja narodne oz. ljudske kulture, visokega in vsega šolstva itd. Jezik je prvi element narodne oz. ljudske identitete in s tem obenem identitete vsakega človeka tega ljudstva. Govor skoz in skoz prežema samó **bitje** človeka in ta govor ni nikoli univerzalen v smislu kakega znanstveno-tehničnega simbola. Govor je medij ali sredina samega **bitja** človeka. Vendar je govor vedno **ta** govor, vedno **ta** govornica **tega** ljudstva in nikoli kako univerzalno razpoložljivo sredstvo. Tako je npr. slovenska govornica sredina slovenskega človeškega **bitja**, ki zato ni univerzalno bitje nasploh. Človeško bitje pa je v sodobnosti po svojem načinu biti, v svojem sodobnem zgodovinskem **bistvu** določeno od **bistva** moderne sodobne tehnike. Ta je univerzalna, zato mora biti univerzalen tudi po nji določeni jezik. Ta postane iz **medija** samega **bitja** človeka sedaj neko mnogotéro uporabno **sredstvo** — torej nekaj **razpoložljivega** kot vse drugo tudi. Moderno-tehnično določeni jezik ima svojo pradijamo v formaliziranem umetnem sistemu definiranih simbolov, urejenih po določenem kodu. Moderna kibernetika in računalniška tehnika v tem oziru prednjačita. Vsi ljudski ali narodni (»naravnani«!) jeziki so v sodobnem razvoju moderne znanosti-tehnike s tem podvrženi procesu te svojske univerzalizacije, ki je obenem nivelizacija. Pravimo, da nastajajo »specialni znanstveni jeziki«. Ti »jeziki« imajo vse manj skupnega z govorom in razumljivostjo. Njihove »besede« so **neme**, ne govorijo več. Izvzete so iz živih (ali mrtvih) **ljudskih** jezikov ter kot razpoložljivi znaki uporabljene za gradnjo znanstveno-tehničnih sistemov in definirane po vsakokratnem sistemu, znotraj katerega so vgrajene. Človeku, nešolanemu v kaki sodobni znanstveni disciplini, je njen jezik nerazumljiv, mu ne **govori**, je **nem**. Toda v tej nemosti se duši samó človeško **bitje**. Zakaj za znanstveno dis-

ciplino šolani človek je **znanstvenik**, vendar ne more prenehati biti človeško bitje in se tako v obojem v sebi razhaja. Iz kakega »naravnega« jezika izvzeta beseda in kot kaj razpoložljivega uporabljena v kakem znanstvenem sistemu, nikakor ni več ljudska oz. narodna beseda in medij človeškega bitja, temveč univerzalno nivelizirani, v neki sistem vgrajeni in po njem definirani znak, s katerim manipulira znanstvenik ne glede na svojo ljudsko pripadnost in prav tako brez ozira na to, iz katerega ljudskega jezika je bil ta znak izvzet. Kaj se s tem pravzaprav dogaja, je mogoče ugledati samo iz premisleka človeškega bitja in govora kot njegovega medija. Z opisanim procesom namreč tedaj ni ogrožen le ljudski oz. narodni jezik, temveč je ogroženo človeško bitje samo, ki se v pomanjkanju tega svojega »zraka« duši. Drugače in precizneje rečeno: človek po svojem modernem sodobnem bistvu sam ogroža svoje človeško bitje in govor kot njegov medij.

Za nas je glede na našo temo važen predvsem vpogled v neko faktično razhajanje sodobnega znanstveno-tehničnega »jezika« in takoimenovanega »naravnega« ali skratka ljudskega jezika. Ta razhod razumemo kot neposredno sovisen s prej omenjeno razločenostjo bitja in bistva, katere sled se začenja kazati sodobnemu človeku. To razločevanje je razhod, je raznašanje, je raztrganje; in ta raztrganina je prebivališče sodobnega človeka; to je sodobna, izvorno mišljena diaphora človeka. Družbeni pojavi in simptomi tega razhajanja »jezikov« pa so najbrže lahko tema raziskave, ki je za tako majhen narod, kakršen je slovenski, danes verjetno bolj aktualna kot pri večjih narodih oz. ljudstvih. Taka raziskava pridobi na širini in globini, če jo povežemo s problemom narodne oz. ljudske kulturne tvornosti v sodobnem svetu (ne »ljudske« v kakem »primitivno-kmečkem«, temveč v bitnem smislu).

Nakazani razhod in razločevanje bitja in bistva človeka, to sodobno diaforo človeka, ki se glede na jezik kaže kot razhod znanstveno-tehničnega »jezika«, jezika kot univerzalno razpoložljivega sredstva in ljudskega jezika kot medija bitja človeka, razumemo kot znamenje prihoda nepredvidljivega. Koliko jih to danes vidi, ne šteje. Odločilno je, da je mogoče videti.

28. Z dosedanjim uvodnim premislekom je zarisani skrajni horizont našega novega vprašanja naroda oz. ljudstva. To vprašanje se samo po sebi izkazuje obenem kot radikalno novo vpra-

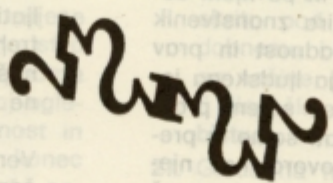
šanje človeka danes. Zgodovinskost samega bistva človeka je nakazana v svojih treh epohah: novem veku, moderni dobi in sodobnosti. Poglavitni karakter sodobnosti pa je nakazan kot razhod ali razločenost človeškega bitja in bistva, omenjena diafora. O bistvu človeka v epohah pred novim vekom (v srednjem in starem veku) v našem uvodu ne moremo razpravljati. V našem času se prepletajo elementi vseh treh epoh bistva in so v tej prepletenosti današnjemu mišljenju prepreka za zagledanje lastne sodobnosti.

Vendar smo v našem uvodu postavili naše vprašanje kot vprašanje naroda na Slovenskem. V nadaljevanju je treba zato v poglavitnem nakazati, za kaj nam gre. S tem se obračamo k slovenski bistveni zgodovini.

29. Predno nadaljujem, se mi zdi potrebno brez vsake patetike povedati nekaj, kar mora biti povedano, da ne bi — glede na nadaljevanje — prihajalo do kakih dvomov in sumničenj. Sem Slovenec in slovenskost vseskozi prežema moje bitje. Slovenska govorica je sredina slovenskega človeškega bitja in s tem tudi mojega bitja. Zato potrjujem materino govorico in slovenstvo z vsem svojim bitjem, naj sem pri tem še tako razdvojen, zakaj v slovenskem bitju nihata zanos in zamorjenost. Toda to potrjevanje ni zaslepljeno ali onemoglo pristajanje na vse, kar je slovenskega; ni brez-miselno sprejemanje vsega, kar kje zine ali stori katerikoli Slovenec, samo zato, ker je to zinił ali storil Slovenec; tudi ni kako zapiranje v ozek narodni krog ali skrivanje za narodnim plotom. Zato to potrjevanje ni kak slovenski nacionalizem ali neo-nacionalizem. Nacionalizem pripada — kot smo se o tem lahko prepričali — neki epohalni določenosti človeškega bistva. Izkustvo sodobnega razhajanja in razločevanja človeškega bitja in bistva preprečuje, da bi to potrjevanje zapadlo nacionalizmu; in to izkustvo tudi je edina prepreka nacionalizmu danes. Mislim celo, da se je treba danes slovenske nacionalne posebnosti zares v vsem njenem obsegu in njeni globini ovedeti in tako tudi s tem ovedenjem odgovarjati sodobnemu razhodu oz. razločevanju bitja in bistva ter v takem odgovarjanju odrešiti svoje slovensko človeško bitje. In kako se naj lastne nacionalne posebnosti ovemo, če ne tako, da se izhajajoč iz našega bitnega izkustva sodobnosti ozremo nazaj na naše zgodovinsko izročilo? Prej omenjena odrešitev tu ni mišljena iz kakega odrešeništva ali odreše-

niške »narodne dejavnosti« (kake nove akcije, ki lahko pripada le neki epohalni določenosti bistva človeka kot subjekta ali pa kot rodovne subjektivnosti), zakaj če smo voljni prisluhniti tej besedi, nam odrešitev in rešitev bitja pove to-

liko kot ohranjujoča in varujoča sprostitvev bitja, ki razen tega ne obljublja nobene uporabnosti ali koristi pri reševanju kakih perečih družbenih problemov. (se nadaljuje)

N

11 x 8 = 55667 6 5

če nismo
PREveč natančni

FRIEDRICH SAUERKRAUT

denis poniž

- milovan danojlić, muke z besedami

Knjiga Milovana Danojlića (izšla je v založbi Nezavisna izdanja, Beograd, kot 20. zvezek, pred seboj imam že tretji ponatis) je knjiga o jeziku, je torej knjiga metajezikovne govorice. Njena problematika je tako globoka, tako aktualna, tako pretresljiva, obenem pa tako groteskna, celo šaljiva in radoživa, da je povsem jasno, zakaj je knjiga izšla izven institucionalnega izdajateljskega aparata, ki pristaja na tisti tip govorjenja in pisanja, ki se mu knjiga izmika, ki se mu roga, ki ga zavrača z močjo argumentov — ne trenutnih, minljivih — marveč historičnih, semantičnih, sociolingvističnih. Danojličeva knjiga govori o usodi sodobnih jezikov: od otroškega, preko pogovornega do političnega, znanstvenega, esejističnega in literarnega. Pri tem avtor stoji na stališču, da je jezik kot sporočilno sredstvo podrejen dvema glavnima komponentama: na eni strani funkcionalizmu »globlje strukture« (po de Saussurenu), ki ga ne smemo zamenjevati s funkcionalističnim pragmatizmom, kakršnega pozna npr. vsebina malih oglasov, na drugi strani estetsko-gramatično-semantičnim zakonitostim, ki so določene, torej niso poljubne, nezavezujoče, od kogarkoli. Danojlić ostaja znotraj srbskega jezika svoje trditve podpira s primeri, čeprav ne navaja njihovih avtorjev, kar je povsem razumljivo predvsem pri nekaterih jezikih (političnem ipd.). Njegove ugotovitve, strnjene v deset poglavij, od katerih se vsako bere kot samostojen, iskrivo umetelno in poznavalsko eruditsko napisan esej — z dovoljenjem avtorja smo prevedli osmo poglavje z naslovom: O besedah, ki poganjajo strah v kosti, lahko strnemo v nekaj skupin aksiomov. Najprej je definiran aktualistični jezik, jezik »prekrščevanja«, kot ga imenuje pisec. Stvari, odnosi, dogodki se spreminjajo, a v zavesti oblastnikov so spremenjeni šele tedaj, ko jih zamenjajo druge besede. Jezikovna kultura je enaka ničli, saj jo obvladujejo množični »mediji«, ob katerih se oplajajo tudi literati in znanstveniki. Semantični nivo jezika, poleg gramatičnega, ki je temeljni kamen spotike, je najmanj definiran: v jeziku zato nastopajo sintagme, ki so tавтоloške, nelogične, kontradiktorne, nesmislene, nerazumljive, prazne, napačne. Govoriti nerazumljivo pomeni govoriti nelogično, tавтоloško zmes »pridobljenega« in »izumljenega«, ki je podlaga za druge govorce in njihove monologe. Določene besede imajo status posvečenega: kdor hoče pridobiti socialni status in institucionalno pripadnost, jih mora volens nolens uporabljati, pa čeprav

o njihovi vsebini, pomenu, medsebojni povezavi, ne ve nič ali skoraj nič. Vsebine dejanj so zamenjale besede: ker so razen kadar so zapisane — nematerialna realnost, jih je moč uporabljati povsem neobvezno, brez strahu pred sankcijami, pred porogom tistih, ki jih umejo uporabljati, brez strahu pred posledicami, da bodo govorci nosili odgovornost za dejanja, ki jih ubesedajo. Jezik frazenodnevnic je jezik, s katerim pričenjamo pitati osnovnošolce. To je funkcionalistični, do kraja prozorni, pragmatistični jezik, ki pa ga otroci pod vplivom svoje čudovite fantazije spreminjajo v nadrealistično zaznamovano fikcijo, v absurdnost pragmatičnega, v nasprotje tistega, kar so hoteli doseči šolniki. Logoreja, značilna za celotno sfero sporazumevanja, je tu še najmanj opazna, tako kot je fiktivni jezik športnih poročevalcev najbolj verističen, saj skozi metafore realizirajo veljavne (a neizrekljive resnice — v drugih tipih jezikov). Danojličeva knjiga postavlja stvari per negationem: v tem je do skrajnosti dosledna in povsem različna od naših debat o jeziku (morda z izjemo Bordonovega diskurza v Sobotni prilogi Dela o totalno bebavem jeziku šolskih učbenikov, ki ostajajo, kar je značilno in tragično, na logorejskem frazarjenju, ki ni zmožno samospraševanja do tiste meje, ko stvari niso več samo neobvezne, marveč nas prizadenejo s svojo kruto resničnostjo.

Knjiga Muke z besedami pa nam sporoča še nekaj, kar ni nič manj pomembno: za lase so privlečene trditve tistih, ki vidijo vse zlo v jeziku avantgardne literature, farizejsko pa zatiskajo oči pred tistimi jeziki, ki jih sodobne tehnike posredovanja v milijonih primerkov posredujejo »najširšim ljudskim množicam«, s čimer jih načrtno in zavestno alienirajo od virov jezika, od izročila in sodobnega organizma v jeziku. Na tem mestu Danojličeva knjiga postane več kot samo bleščeče zamišljen in napisan esej, več kot samo poročilo o dejanskem stanju, saj spregovori o nekaterih temeljnih razmerjih med jezikom in družbo, med govorcem in poslušalcem, med tistim, ki posreduje jezik, in onimi, ki ga sprejemajo. Ko premislimo ta preobrat, ki ga prinaša prav poglavje, ki smo ga prevedli, potem spoznamo, da Muke z besedami zahtevajo trajnejši in globji premislek pa tudi kakšen dodatek, ki bo stvarnem dodal še druge razsežnosti in druge ugotovitve. Če namreč priznavamo, da je verbalno sporazumevanje eno izmed najosnovnejših (s tem pa tudi najpomembnejših), saj

milovan danojlič

– o besedah, ki poganjajo strah v kosti

Mi vsi smo, bolj ali manj, žrtve vladajočega jezika svoje dobe. Dušimo se v obrabljenih formulah, padamo v pasti navidezno nespremenljivih resnic, dihamo zrak, zastrupljen z odpadnimi jezikovnimi snovmi, ki jih za seboj puščajo ideologija, časniki, ekonomska propaganda ter druge oblike poučevanja, torej prepričevanja. Naša doba je čas, ko se najširše množice izvijajo iz objema neznanja, to gibanje je podprto z idejo znanosti, od katere pričakujemo odgovore na vsa postavljena vprašanja. Prvi korak izvijanja iz spon zaostalosti je zožen na sprejemanje določenih obrazcev neke retorike: svetu ne vladajo ideje in ljudje, marveč določene besede.

Splačalo bi se od blizu opisati nasilje, ki ga nad vsakim človekom uveljavlja vladajoči jezik določene dobe in v določenem prostoru. To nasilje se dogaja v imenu nekaterih besed, podpirajo pa ga sintagme in določeni obrati. Gledano širše pomeni to določen način funkcioniranja jezika, ki nam skuša vsiliti stališča, ki jih ne smemo in ne moremo hladno objektivno oceniti.

Mnogim je poznana tista nelagodnost, celo strah, ki ju občutimo pred oblastniško leksiko. Jasno ločimo posvečene besede od drugih, navadnih, manj pomembnih. Lahko bi naredili mali besednjak samostalnikov, glagolov in pojmov ter osebnih imen, ki imajo nadrejeni, pooblaščen položaj v procesu sporočanja. Tako se je iz jezika izločil poseben jezik, nadjezik, v katerem vladajo te nedotakljive besede. Ne označujejo toliko stvari in idej, bolj jih zamenjujejo. Idolatrija dosega vrhunec na nekaterih jezikovnih prireditvah, kjer igralci besno, v nedogled, razstavljajo svete besede na zloge in glasove, jih skandirajo ali pa jih, polni strahljivega spoštovanja, izpisujejo s svetlečimi črkami. Beseda uživa sama v sebi, sama sebe hvali in slavi.

V srčiko te zmote je položeno prepričanje, da vse ideje niso zamenljive, skladno s tem pa vse besede niso enakopravne. Koristilo nam bo, če pogledamo kako in v katerih smereh se razvija igra, kako jo posamezniki sprejemajo in vodijo.

Čeprav so prav toliko, kot je potrebno, te besede nedoločne kličejo k dejanjem, obsojajo, prepovedujejo ali ščuvajo, določajo meje dovoljenega in nedovoljenega. Cilj ukazovalca in zakonodajalca ni izmenjava izkušenj; vse kar želijo je, da za določen čas usmerijo prenos ukazov. Da bi to dosegli, je poleg drugega potrebno odvzeti besedam njihovo libidinozno sočnost, treba jih je pohabiti in

zvezati. Nekatero od teh kronanih besed so zavidale dušam in celinam, v davnih časih so izgubile še tisto trohico smisla, ki so ga posedovale. Tako čarno obremenjevanje pojmov se dogaja vedno, kadar na področju logike vdoro utopije, iluzije in voluntaristične obsedenosti. Besede so najlaže žrtve ideološkega brezumja: če ni moč obvladovati življenjskih tokov, lahko vladamo besedam. Če se stvari s težavo izboljšujejo, jih lahko razimenujemo ali preimenujemo. V jeziku se množe vsakršne plitve abstrakcije, čarovni obrazci in zaklinjanja, brsti prava parazitska leksika, ki ne predstavlja ničesar razumu dostopnega, vendar zelo jasno določa prostor dovoljenega mišljenja. Strahovlada je tako ostra, da je nekatere od teh besed treba izgovarjati samo z intonacijo verovanja in ljubezni, nežno. Objektivna ali nevtralna intonacija sta podobni skrunitvi. Dogodi se, da katera od teh besed ugasne. Čeprav jo zamenja druga, prav tako nedoločena, vendar uspešna. Tako je **konceptcija denarno-blagovni odnosov** doživela čas triumfa in čas pozabe. Vendar ni dovoljevala razlage, ne ko je bila na oblasti ne ko je odšla v nemilost.

Svete besede se menjajo, sistem ostaja. Moč ima, s katero posveti vsako novo krilatiko, jo vtisne v duše in na čela. Če se nekdo želi vključiti v ta način komuniciranja, mora vsekakor pristati na izrekovanje vladajočih sintagm. Vprašanje, ali vanje veruje oz. ali sploh veruje, nihče ne postavlja. Kdor postavlja gesla (lozinke), ta je za; kdor molči, je sam sebe izločil. Ni hotel ali pa se ni mogel priučiti šifram. Posvečenost te leksike se včasih izkazuje kot prava duševna motnja. V tej smeri je najdlje prišel tisti domači profesor sociologije, veliki ljubitelj progressa, ki se zavzema za to, da bi vzvišene besede — **progres** — ne uporabljati v tako nespodobnih izrazih kot sta **progresivno obdavčenje kmetov** ali **progresivna paraliza**. Kako naj bo bolezen napredna?

Splet mišljenja, ki temelji na magični moči posameznih besed, ne pozna spremembe, niti notranjega gibanja ali dozorevanja. Besede so polne samozadovoljstva, ko trajajo in veljajo, ko pa jih vržemo iz obtoka, se naenkrat, brez sledu, pogreznejo v nič. Ideje, na katere se sklicuje to mišljenje, same po sebi niso bistvene, važno je sodelovati v igri verovanja.

Vladajoče besede določajo okvire mišljenja, določajo, kako jih je treba uporabljati, pa tudi sintakso. Tako se logokracija utrjuje v nekaj smereh in

na različne načine. Sistem je zaprt. Vsak pogumnejši obrat bi ga lahko ogrozil. Odkrito mišljenje zahteva enakopravnost vseh besed, spoznanj in pristopov. Takoj ko so neke besede izvzete iz dometa svobodne razprave, so moteni vsi odnosi, perspektive so izkrivljene. Zamolčano meče senco na izgovorjeno, laž požira ostanke resnice. Burka, ki bode v oči, je dolgočasna in grda. Zaradi tega se pričenjajo navne sholasticne razprave o stilu, kvarjenju jezika, krizi besedovanja itd. Iz povedanega jasno sledi, da je taka »stilistična« kritika frazerskega žargona polovičarska, da se izogiba spopadu z izvorom zlega. Mnogokrat skozi negodovanje zaradi stranpoti in pregreh, poskuša prikriti pravi izvir logokratskega nasilja. Govoriti na tem mestu o slabem jezikovnem okusu pomeni menjavati bistvo z enim od njegovih formalnih izrazov.

Smo na območju t. im. vrednostne retorike, o kateri sta v poslednjem času razpravljala Barthes in Marcuse. Odlika te retorike je kopičenje dejstva in sodbe v pomenu ene in iste besede. Poglejmo primer: mišljenje nekega pisatelja je bilo, v javnem glasilu, ocenjeno kot **larpurlartistično**. Iz vsebine zapisa se vidi, da je larpurlartizem razumljen kot napačna usmeritev. Tako postavljena karakterizacija umetnosti-zaradi-umetnosti, ne dovoljuje zavrnitve, preskusa, prav tako ni moč braniti take usmeritve. Lahko da avtor, ki izreka tako brezprizivno obsodbo, sploh ne ve, kaj pravzaprav pomeni larpurlartizem. Tega ni moč preveriti: dialoga ni. Jasno je, da se mora vsak ustvarjalec sramovati larpurlartističnih izkustev, da jih mora zavržati in se jih braniti. **Jasno je**: ampak zakaj naj bi bilo to jasno? Komu, od kje? Svobodnemu človeku ni nič **jasno**, tako **poznano**, tudi ne tako močno, nedotakljivo.

Poglejmo še eno, politično obarvano besedo **revizionizem**. Dovolj je, če za nekega misleca, stranko ali nauk rečemo, da so **revizionistični**, in že smo s to trditvijo, ki je lahko napačna, izrekli nedvoumno negativno obsodbo. Kdo, zakaj in kaj revidira; je morda revizija potrebna in utemeljena, jo vodi močna, poštena osebnost; kaj so cilji revizije; je med njimi vsaj eden vreden, da o njem razpravljamo — vsa ta vprašanja so naprej izključena. V logokratski ureditvi je beseda **revizionizem** postala sinonim za desni odklon in podlo izdajo, tu ne more biti milosti. Tisti, ki obsoja, je našel način, da s klasifikacijo ubija. Obsojeni je včasih, na srečo, v položaju, da mu vrne z istimi besedami. Uporabniki sistema so tisti, ki spoštujejo notranji dogovor in požrtvovalno podpirajo vlogo vladajočih besed.

Frazerski žargon je poln tujk in klateških, nikogaršnjih besed. Samo brezdomske besede so

zmožne da sočasno imenujejo in ocenjujejo. Takoj ko katera postane del vsakdanje skušnje, ko jo bolje poznamo in občutimo, ko poznamo njen pomenki doseg, se pojavijo svobodne interpretacije, vrednostna retorika je ogrožena. Čimbolj je beseda oddaljena od življenjskih situacij, tem pokorneje ji bomo služili. V središču ostajajo mrtvi pojmi in blokirani pomeni, kar vidimo, so le daljnji odsevi napačnih domnev, obsedenosti in poljubnosti, ki nas slepo zaslužujejo.

Če verjememo W. B. Yeatsu, pravzaprav njegovi pesmi **The Rose Tree**, so nekateri politiki že na začetku našega stoletja začutili, da zaradi političnega jezika hira živo jezikovno deblo. Tu mislim na pogovor med irskima vodjema Piercem in Connollyjem v pesmi **Rožni grm** ki v moji prepesnitvi in razlagi izgleda takole:*

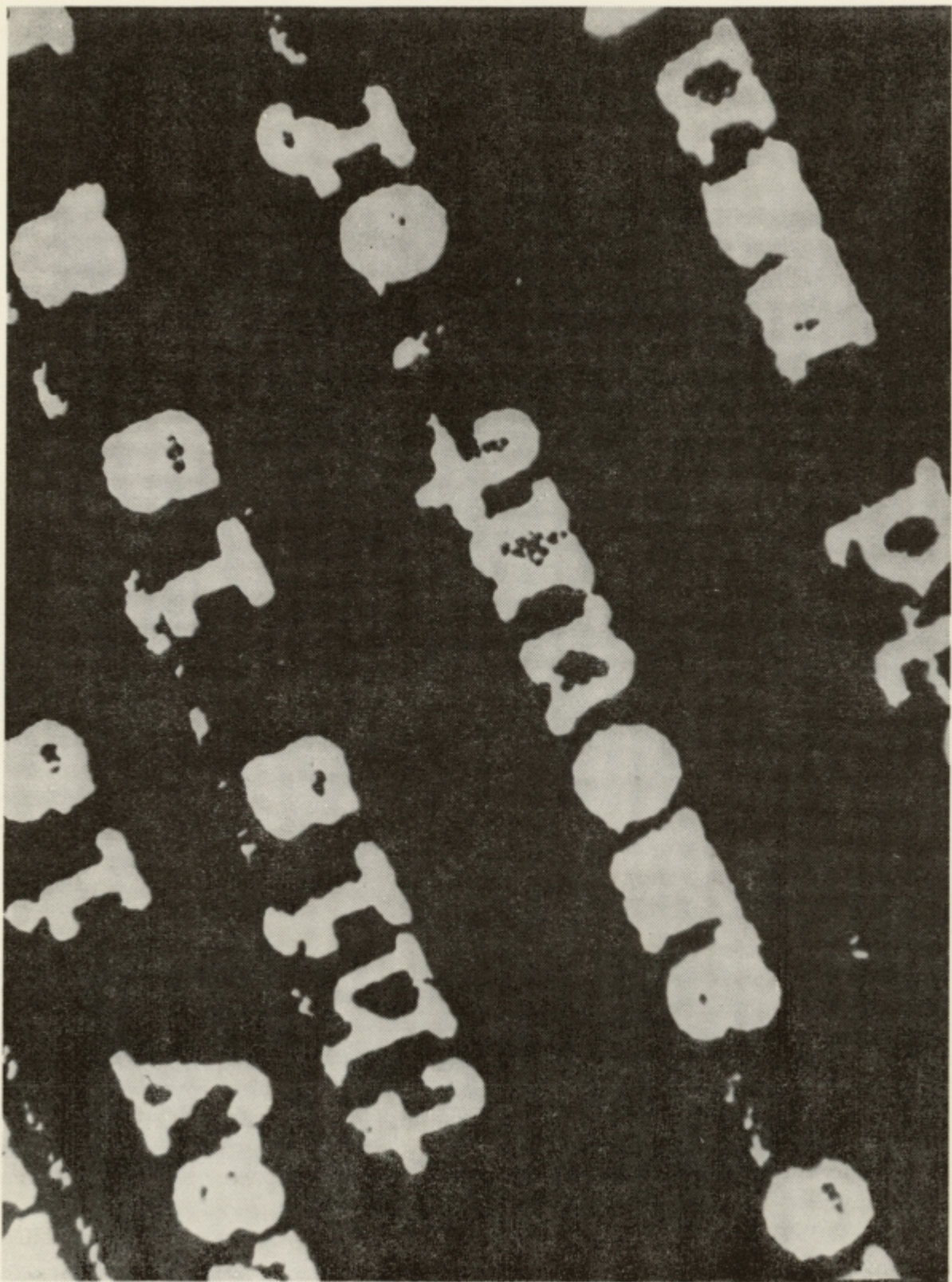
Nekateri, pravi Pierce Connollyju (z lahkoto uporabljajo besede) zaradi političnega jezika se bo mogoče (posušil grm naše Vrtnice;), ali pa samo nad trpkim morjem (pihajo kužni vetrovi).

Connolly pravi: Grm bi morali (zaliti, da ne odmre,) da ozeleni, na vse strani (da požene nove veje, da se zasveti (v jutru popek, kot) ponos naše zgradbe.) (Toda kje naj najdemo vodo,) pravi Pierce Connollyju, ko so se posušili vsi vodnjaki? Seveda, od nas vseh (rožni grm zahteva kri, da z njo) zalijemo njegove žile.)

V skladu z davno nujnostjo in izkušnjo vemo, da bi morala vsaka beseda poimenovati nekaj povsem določenega, obstoječega, pomembnega in da poimenuje razumljivo ter ob primerni priložnosti. Samo s to predpostavko beseda lahko izpolni svojo sporočilno nalogo. Seveda se lahko dogovorimo, da besede ne bodo poimenovalle obstoječe, temveč priznavale odsotno; lahko uravnamo pesniško igro, v kateri do pomenov pridemo s svobodno izmenjavo izkustva med samimi besedami; pri vsem tem se bodo pojavili razni nesporazumi, pojavili se bodo dobitki na eni in izgube na drugi strani. Vendar: eno je nekomunikativnost sodobne pesmi, drugo utrujajoča poljubnost frazerskega žargona. V njem so besede prisiljene, da so več, kot zmorejo, in manj kot so v resnici. V zagati pričnejo okoli nas plesti mreže laži. Konkretnost pomenjanja, povsod in od začetka, je edina pot, po kateri vzdržujemo zvezo s stvarmi; pot pesniške, torej svete uporabe jezika. Zato moramo danes, bolj kot kdajkoli prej, zahtevati jasnost jezika. Nejasnost je stopila v službo k nasilnikom. Zato je treba trdovratno in dosledno bojkotirati jezik, ki ne prenese osebnega čustva in mišljenja, se pravi — svobode.

prevod: Denis Poniž

* Za slovenski prevod smo vzeli prevod v prozi.

MATJAZ HANZEK: mikroportret feota (pesnika) — 1 omikron

Pri založbi Mladinska knjiga
je izšla v zbirki Kondor Antologija
konkretne in vizualne poezije. Ker
izvaja založba nad knjigo neke
vrste cenzuro (niti na tiskovno
konferenco je ni postavila, čeprav je
to običaj ob izidu vsakega pasjega
repa) jo na tem mestu v imenu
vseh v knjigi sodelujočih reklamira
sam sestavljalac. K velikim
založniškim uspehom dragi mladinsko-
knjižniki vam iz srca kliče
denis poniž

